

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI ANABİLİM DALI

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE KADININ KONUMU VE
ÇALIŞMA HAYATINDAKİ YERİ: BİBLİYOMETRİK BİR
ARAŞTIRMA

HAZIRLAYAN

Sümeyye ÇOBAN

2130233702

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Süha ÇELİKKAYA

ISPARTA- 2024

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İslam İktisat Düşüncesinde Kadının Konumu ve Çalışma Hayatındaki Yeri: Bibliyometrik Bir Araştırma” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Sümeyye ÇOBAN

30.07.2024

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Sümeyye ÇOBAN
Öğrenci Numarası	2130233702
Enstitü Ana Bilim Dalı	İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı
Programı	Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Doç. Dr. Süha ÇELİKKAYA
Tez Başlığı	İslam İktisat Düşüncesinde Kadının Konumu ve Çalışma Hayatındaki Yeri: Bibliyometrik Bir Araştırma
Turnitin Ödev Numarası	2433451641

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 123 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 17/08/2024 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesininin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç; % 7'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelerinin aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

19/08/2024

Doç. Dr. Süha ÇELİKKAYA

(ÇOBAN, Sümeyye, *İslam İktisat Düşüncesinde Kadının Konumu ve Çalışma Hayatındaki Yeri: Bibliyometrik Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2024)

ÖZET

Dinamik bir bilim olan iktisat, her daim değişim ve gelişim içerisindedir. Temelleri Hz. Peygamber dönemine dayanan ve 20. yüzyılda şekillenmeye başlayan İslam İktisadı da dönemin şartlarına ve gereklerine uygun olarak ortaya çıkmış bir iktisadi sistemdir. İslam İktisadı, temelini cinsiyetçi bir kaynaktan almamasına rağmen erkek egemen bir iktisat sistemi olma yolunda varlığını sürdürmektedir.

Dört bölümden oluşan tez kapsamında ilk bölümde Modern İktisat düşüncesinde kadının konumu ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde İslam İktisadı bağlamında kadının konumuna değinilmiştir. Üçüncü bölümde İslam'ın kadınının çalışmasına bakış açısına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise literatür taraması yapılarak alanda yapılan çalışmalar incelenmiştir. Akabinde Web of Science veri tabanı üzerinden elde edilen 558 çalışma, VOSviewer programı aracılığıyla analiz edilerek elde edilen veriler görselleştirilmiştir.

Çalışmanın sonucu göstermektedir ki, İslam İktisat düşüncesinde kadının konumu, İslam'ın ilkeleri göz önüne alındığında, teorik olarak oldukça iyiye yakın uygulama kısmında ikincil planda kalmaktadır. Bunun yanı sıra Müslüman kadınların çalışma hayatındaki yerine bakıldığında Hz. Peygamber döneminde birçok işte çalışan kadınların, günümüz dünyasında Müslüman erkekler tarafından din öne sürülerek daha geri planda tutulduğu görülmektedir. Bu da Müslüman ülkelerin ekonomik olarak geri kalmışlıklarının sebeplerinden bir tanesini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometrik Analiz, İslam İktisadı, İslami Feminizm, İslam'da Kadının Çalışması, Feminist İktisat

(ÇOBAN, Sümeyye, *The Role of Women in Islamic Economic Thought and Their Place in Working Life: A Bibliometric Research*, Master's Thesis, Isparta, 2024)

ABSTRACT

As a dynamic science, economics is always in a state of change and development. Islamic economics, whose foundations date back to the Prophet' era and began to take shape in the 20th century, is an economic system that emerged in accordance with the conditions and requirements of the period. Islamic economics is not based on a gendered source, it continues to be a male-dominated economic system.

Within the scope of the thesis consisting of four chapters, the first chapter deals with the position of women in modern economic thought. In the second part of the study, the position of women in the context of Islamic economics is discussed. In the third, it is given a place to the perspective of Islam on women's work. In the fourth chapter, the studies conducted in the field were examined by reviewing the literature. Subsequently, 558 studies obtained from the Web of Science database were analyzed through the VOSviewer program and the data obtained were visualized.

The results of the study show that the position of women in Islamic economic thought, considering the principles of Islam, is quite decent in theory, but remains secondary in practice. In addition to this, when we look at the place of Muslim women in working life, it is seen that women, who worked in many fields during the Prophet's time, are kept in the background by Muslim men in today's world by putting religion forward. This is one of the reasons for the economic backwardness of Muslim countries.

Keywords: Bibliometric Analysis, Islamic Economics, Islamic Feminism, Feminist Economics, Women's Work in Islam

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI.....	i
YEMİN METNİ.....	ii
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
TABLolar DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
GRAFİKLER	xii
ÖNSÖZ	xiii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

MODERN İKTİSAT DÜŞÜNÇESİ VE KADIN

1. MODERN İKTİSAT DÜŞÜNÇESİ VE KISA TARİHÇESİ.....	4
1.1. Modern İktisadın Ortaya Çıkışı.....	4
1.2. Modern İktisadın Gelişim Aşamaları	6
1.2.1. Klasik İktisat	6
1.2.2. Neoklasik İktisat	8
1.2.3. Keynesyen İktisat.....	8
1.2.4. Heterodoks İktisat	9
1.3. Günümüzde Modern İktisada Bakış.....	9
2. MODERN İKTİSAT DÜŞÜNÇESİNDE KADIN	10
2.1. İktisat ve Kadın	11
2.2. Feminist İktisat.....	14
2.2.1. Feminizmin Tanımı ve Ortaya Çıkışı.....	14
2.2.1.1. Birinci Dalga Feminizm.....	16
2.2.1.2. İkinci Dalga Feminizm.....	17
2.2.1.3. Üçüncü Dalga Feminizm	19
2.2.2. Feminist İktisadın Ortaya Çıkması ve Gelişimi	20
2.2.3. Feminist İktisat Anlayışları.....	23
3. ÇALIŞMA HAYATINDA KADIN.....	25
3.1. Kadının Çalışma Hayatına Dahil Olmasının Tarihsel Süreci	25

3.1.1. Sanayi Devrimi Öncesi Süreç	26
3.1.2. Sanayi Devrimi ve Sonrasındaki Süreç.....	27
3.2. Kadınların Çalışma Hayatında Karşılaştığı Zorluklar.....	30
3.2.1. İşe Alımda ve Ücretlendirmede Ayrımcılık.....	30
3.2.2. Eğitimde Ayrımcılık	31
3.2.3. İş- Aile Dengesi Kurma Sorunsalı	31
3.2.4. Cam Tavan ve Cam Uçurum Sendromları	32
3.2.5. Psikolojik Taciz (Mobbing)	32
3.2.6. Cinsel Taciz	33
3.2.7. Sosyal Güvenlik Sorunları	33

2. BÖLÜM

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE KADIN

1. İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİ	34
1.1. İslam İktisadının Özellikleri.....	36
1.2. İslam İktisadı ve Modern İktisat Karşılaştırması	37
1.3. İslam İktisadı ve Feminist İktisat Karşılaştırması.....	41
2. İSLAM VE KADIN	43
2.1. Diğer Dinlerde Kadının Konumu.....	43
2.2. İslam'da Kadının Konumu.....	47
2.3. Günümüzde Müslüman Kadının Durumu.....	54
3. İSLAM İKTİSADI VE KADIN	56
3.1. İslam İktisadının Cinsiyet Dağılımı Açısından Akademik Durumu	61

3. BÖLÜM

İSLAM'DA KADININ ÇALIŞMASI

1. İSLAM'DA ÇALIŞMA KAVRAMI	66
2. İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE ÇALIŞMA KAVRAMI	68
3. İSLAM DÜŞÜNCESİNDE KADININ ÇALIŞMA HAYATINDAKİ YERİ	70
3.1. Kadının Çalışmasına İslam'ın Bakışı.....	70
3.2. Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatında Kadın	72
3.3. Günümüzde Müslüman Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri	77

4. BÖLÜM

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE KADININ KONUMUNA YÖNELİK LİTERATÜRE BİR BAKIŞ VE SOSYAL AĞ ANALİZİ

1. İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE KADIN KONULU ÇALIŞMALAR	82
2. İSLAM'DA KADIN	83

2.1. İslam'da Kadın Konulu Makaleler.....	83
2.2. İslam'da Kadın Konulu Yüksek Lisans Tezleri.....	86
3. ÇALIŞMA HAYATINDA KADIN.....	86
3.1. Çalışma Hayatında Kadın Konulu Makaleler	86
3.2. Çalışma Hayatında Kadın Konulu Yüksek Lisans Tezleri	89
3.3. Çalışma Hayatında Kadın Konulu Doktora Tezleri	91
4. İSLAM'DA KADININ ÇALIŞMASI.....	91
4.1. İslam'da Kadının Çalışması Konulu Makaleler.....	91
5. İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE KADININ KONUMU VE ÇALIŞMA HAYATINDAKİ YERİ ÜZERİNE SOSYAL AĞ ANALİZİ.....	93
5.1. Bulgular.....	93
5.2. İslam İktisat Düşüncesinde Kadının Konumu ve Çalışma Hayatındaki Yeri Üzerine Sosyal Ağ Analizi Hakkında Bir Değerlendirme.....	102
SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	104
KAYNAKÇA.....	109
ÖZGEÇMİŞ.....	136

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AHCI	: Arts and Humanities Citation Index
Bnt.	: Bint
CEDAW	: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women
Ed.	: Editör
Hz.	: Hazreti
ILO	: International Labour Organization
s.	: Sayfa
SCI	: Science Citation Index
ss.	: Sayfa aralığı
SSCI	: Social Science Citation Index
TASAM	: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vd.	: Ve diğerleri
WEF	: World Economic Forum
YÖK TEZ	: Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi

TABLolar DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1. İslam İktisadı Ve Modern İktisat Arasındaki Farklar	38
Tablo 2. İslam İktisadı ve Feminist İktisadın Ortak Yönleri	41

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1. Yıllara Göre Eser Sayısı.....	93
Şekil 2. Türlerine Göre Eser Sayısı.....	94
Şekil 3. Yayın Dillerine Göre Eser Sayısı.....	94
Şekil 4. En Çok Atıf Alan 10 Kurum.....	95
Şekil 5. En Çok Eser Veren 10 Ülke ve Türkiye.....	96
Şekil 6. En Çok Atıf Alan 10 Ülke ve Türkiye.....	97
Şekil 7. En Çok Atıf Alan 10 Kaynak ve Atıf Sayıları.....	97
Şekil 8. En Çok Atıf Alan 10 Yazar.....	98
Şekil 9. En Çok Kullanılan 10 Anahtar Kelime.....	99
Şekil 10. Yazarların Atıf Analizi.....	99
Şekil 11. Kurum İş Birliği.....	100
Şekil 12. Yazar İş Birliği.....	101
Şekil 13. Ülke İş Birliği.....	101
Şekil 14. Anahtar Sözcük Analizi.....	102

GRAFİKLER

Sayfa

Grafik 1. “İslam İktisadı” Anahtar Kelimesi ile Aratılan Yüksek Lisans Tezlerinin Cinsiyet Dağılımı	62
Grafik 2. “İslam İktisadı” Anahtar Kelimesi ile Aratılan Doktora Tezlerinin Cinsiyet Dağılımı	62
Grafik 3. “İslam Ekonomisi” Anahtar Kelimesi ile Aratılan Yüksek Lisans Tezlerinin Cinsiyet Dağılımı	63
Grafik 4. “İslam Ekonomisi” Anahtar Kelimesi ile Aratılan Doktora Tezlerinin Cinsiyet Dağılımı	63
Grafik 5. İslam İktisadı ve Finans Bölümünde Yer Alan Akademisyenlerin Cinsiyet Dağılımları.....	64

ÖNSÖZ

Kadının nereye konumlandırılacağı, birçok açıdan her daim tartışılan bir mevzu olmuştur. “İslam İktisat Düşüncesinde Kadının Konumu ve Çalışma Hayatındaki Yeri: Bibliyometrik Bir Araştırma” başlıklı bu tez çalışmasında, literatür taraması yöntemine ek olarak bibliyometrik analiz yapılarak elde edilen veriler VOSviewer programı aracılığıyla görselleştirilmiştir. İslam İktisadı literatürü incelendiğinde, hem bu alanda çalışma yapan kadın bilim insanının azlığı, hem de “İslam İktisadında Kadın” temalı çalışmaların literatürde az olması nedeniyle bu konu tercih edilmiştir. Çalışma içerisinde hem Modern İktisat Düşüncesinde hem de İslam İktisat Düşüncesinde kadının nereye konumlandırıldığına yer verilerek bir karşılaştırma yapma imkanı sunulmuştur. Buna ek olarak, Feminist İktisat ve İslam İktisadı ilkeleri karşılaştırılarak bu iki düşüncenin benzer bir çerçeveye çizdikleri sonucuna da ulaşılmıştır. Çalışma içerisinde son olarak kadınların ekonomiye katkıları açısından çalışma hayatında yer almaları İslami açıdan ele alınmıştır.

Ders dönemi boyunca okuduğumuz tüm temel kaynakların yazarlarının erkek olması, yakın tarihli ve güncel konuları ele alan akademik kaynakların yazarlarının erkek oluşu ve bölümde ders veren hocaların hepsinin erkek olması sebepleri İslam İktisat düşüncesinde kadın konusunu seçmem de etkili oldu. “İslam İktisadına kadın eli değmiş mi?” ve “Kadınlar bu sistemin neresinde?” sorularından hareketle bu araştırmayı yapmaya giriştim.

Tez yazma sürecim boyunca beni motive eden, zaman zaman sorularıyla bıktırsam da hiçbir sorumu cevapsız bırakmayan sevgili danışmanım Doç. Dr. Süha ÇELİKKAYA’ya, destekleri ve yaptığı danışmanlık için ne kadar teşekkür etsem azdır. Yine bu süreçte her daim desteklerini hissettiğim hocalarım Prof. Dr. Melek DİKMEN ve Doç. Dr. Mehmet Akif ALTUNAY’a tecrübelerini aktardıkları ve vakit ayırıp beni dinledikleri için çokça teşekkür ediyorum.

Yüksek lisansa başladığım bu üç yıllık süreçte her türlü nazımı ve kaprisimi çeken, maddi manevi her türlü desteğini esirgemeyen sevgili ailem, iyi ki varsınız. Çok sevgili annem Ayşe ÇOBAN’a, biricik babacığım Adnan ÇOBAN’a ve benim için dünya üzerindeki en kıymetli iki varlık olan erkek kardeşlerime hayatıma kattıkları bütün güzellikler için çok teşekkürler.

Lisans döneminden bu yana arkadaş olduğumuz, “Hadi yüksek lisans yapalım.” dediğimde sorgulamadan benimle bu serüvene atılan arkadaşlarım Meryem ÇALIŞKAN, Semra GENÇAY ve Ahmet US’a, beni bu yolculukta yalnız bırakmadıkları ve lisansta olduğu gibi bu süreçte de karşımıza çıkan zorlukları beraber hallettiğimiz için teşekkür ediyorum. Uzakta da olsalar hep desteklerini hissettiğim, beni her zaman motive eden ve ihtiyacım olduğu her an ulaşabildiğim arkadaşlarım Zehra KILIÇ, Dilara ÖZALTIN ve Buse AVCU’ya arkadaşım oldukları ve sevgilerini hep kalbimde hissettiğim için çok teşekkür ediyorum, iyi ki hayatımdasınız.

GİRİŞ

Kendi oluşturdukları, kurallarını kendilerini koydukları bir dünyada yaşayan erkeklerin yalnızca kendileri için ortaya çıkardıkları bir bilim gibi duran iktisat bilimi, zamanla bu gerçeklikten kopuk halinden uzaklaşarak toplumun bir parçası olan kadın ve kadının emeğinin de iktisat denkleminde dahil edilmesiyle tam anlamıyla sosyal bir bilim olma yolunda adım atmıştır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, İşlam dūřuncesi ve İşlam İktisadı bağlamında kadının sosyal ve ekonomik hayata katılım boyutları ele alınarak gūnūmūzde popūlaritesi artan İşlam İktisadı alanının kadınlardan ve kadın çalışmalarından ayrıştırılmaması gerektiğini vurgulamaktır. İşlam İktisadı literatūrū incelendiğinde bu alanda yapılan kadın çalışmaların azlığı gūze çarpmaktadır ve bu alana bir katkı yapılması amaçlanmıştır. Bu konunun seçilme amacı, İşlam İktisat dūřuncesinin kadın ve kadın çalışmalarından bağımsız bir alan olmadığının vurgulanması, İşlam İktisadının gelişim gūstermek istiyorsa kadınlara ve kadınların çabalarına daha fazla önem vermesi gerektiği fikrinin ön plana çıkarılmasıdır.

Çalışmanın Kapsamı

Çalıřma kapsamında Modern İktisat ve İřlam İktisadı dūřünceleri bađlamında kadının iktisadi konumu ve İřlam dūřüncesinde kadının çalıřma hayatındaki yeri ele alınmıřtır. İřlam İktisadının Modern İktisattan farklılařtıđı noktalar vurgulanarak özgnūlūđüne deđinilmiřtir. İřlam İktisat dūřuncesi içerisinden kadının nereye konumlandırıldıđı, Mūslūman kadının çalıřma hayatında yer alma seyri Hz. Peygamber dūnemi temel alınarak ve gūnūmūzle bir karřılařtırma yapılarak incelenmiřtir.

Çalışmanın Yöntemi

1977- 2024 yılları arasında yapılan ve SCI, SSCI ve AHCI atıf indekslerinde yer alan 558 adet çalışma bibliyometrik olarak incelenmiştir. Yapılan bu analizler VOSviewer programı aracılığıyla haritalandırılmıştır. İşlam İktisat Dūřüncesinde kadın ve çalışma hayatındaki rolūne ilişkin bu veriler gūrselleřtirilerek tez içerisinde sunulmuştur. Buna ek olarak literatūr taraması yapılmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın “Modern İktisat Düşüncesi ve Kadın” başlıklı birinci bölümünde modern iktisat düşüncesi bağlamında kadının konumu ele alınarak çalışma hayatındaki yerine değinilmektedir. Modern İktisat düşüncesi içerisinde kadının varlığı incelenerek kadının ve emeğinin iktisat bilimine dahil olması sürecinin uzun yıllar alması ve bu durumun ortaya çıkardığı sorunlar ele alınmaktadır. Bu gelişim sürecinde, feminizm ve Feminist İktisadın katkılarına da yer verilmektedir. Buna ek olarak, kadının çalışma hayatına dahil oluşu tarihsel süreç kapsamında incelenerek kadınların çalışma hayatında yaşadığı sorunlara değinilmektedir.

Çalışmanın “İslam İktisat Düşüncesinde Kadın” başlıklı ikinci bölümünde ilk olarak İslam İktisat Düşüncesinin ne olduğu ile ilgili kısa bir bilgilendirme yapılmaktadır ve buna ek olarak modern iktisada getirilen kadın bakış açısı ile İslam İktisadının ilkelerinin örtüşüp örtüşmediğini incelemek için İslam İktisadı ile birinci bölümde ele alınan Feminist İktisat karşılaştırılmaktadır. Akabinde İslam’ın kadına bakış açısı, diğer dinlerin kadına bakış açısı ile kıyaslanarak ele alınmaktadır. Her ne kadar temelleri Hz. Peygamber dönemine dayanıyor olsa da yeni bir alan olarak kabul edilebilecek olan İslam İktisat düşüncesinin kadını nereye konumlandığı, kadınların İslam İktisat düşüncesine katkılarının ne olduğu veya olmadığı İslam’ın kadına bakışı ve günümüzde Müslüman kadının durumu bağlamında sorgulanmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde bunlara ek olarak, İslam İktisadındaki cinsiyet dağılımı akademik çerçevede incelenmiştir.

Çalışmanın “İslam’da Kadının Çalışması” başlıklı üçüncü bölümünde ilk olarak İslam’da çalışma kavramının muhteviyatı ele alınmaktadır. Sonrasında İslam İktisat düşüncesinin çalışmaya yüklediği anlama değinilmektedir. İslam’da kadının çalışma hayatındaki yeri, İslam’ın en güzel şekilde yaşandığı yıllar olan Hz. Peygamber dönemi kapsamında incelenmektedir. Hz. Peygamber döneminde kadınların yapmış olduğu mesleklere değinilerek günümüzde Müslüman kadınların çalışma hayatındaki yeri ve değişen bakış açısı üzerinde durulmaktadır.

Çalışmanın “İslam İktisat Düşüncesinde Kadının Konumuna Yönelik Literatüre Bir Bakış ve Sosyal Ağ Analizi” başlıklı dördüncü ve son bölümünde, İslam İktisat düşüncesinde kadının konumu ve çalışma hayatındaki yeri konuları kapsamında

ele alınabilecek Google Scholar veri tabanında yer alan yerli ve yabancı çalışmalar incelenmektedir. Ayrıca YÖK TEZ’de yer alan akademik çalışmalar da bu bağlamda incelenmektedir. Bunlara ek olarak Web of Science veri tabanında yer alan SCI, SSCI ve AHCI atıf indekslerinde yer alan “women in Islam” “women’s work in Islam”, “women in working life”, “women employment”, “Islamic countries women employment”, “women in Islamic economics” ve “Islamic feminism” anahtar kelimeleri taratılarak elde edilen 558 adet çalışma bibliyometrik olarak incelenmiş, çalışmalar analiz edilerek Vosviewer aracılığıyla görselleştirilmiştir. Hali hazırda yapılmış çalışmalara bakıldığında “İslam İktisat Düşüncesinde Kadın” temalı çalışmaların azlığı göze çarpmaktadır. YÖK TEZ veri tabanı üzerinden yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde bu amaçla yazılmış bir teze rastlanmamıştır. Bu da yapılan çalışmaya bir özgünlük katmaktadır.

1. BÖLÜM

MODERN İKTİSAT DÜŞÜNCESİ VE KADIN

“Sürekli bir dönüşüm hikayesi” olan iktisat kavramı, bilhassa Sanayi Devrimi ile birlikte toplum nezdinde keskin bir dönüşüm yaşamıştır ve iktisadın kapsamında köklü değişiklikler ortaya koymuştur. Adam Smith’in temelini attığı Klasik İktisat düşüncesi ile başlayan ve günümüze kadar uzanan Modern İktisat kavramı günümüzde hâlâ gelişme göstermektedir (Eğilmez, 2010, s. 24- 26). Çalışmanın birinci bölümünde Modern İktisat düşüncesini oluşturan şartlar ve tarihçesine kısaca değindikten sonra iktisat düşüncesinde kadının rolüne ve son olarak da çalışma hayatında kadın başlığı altında kadınların iktisat alanındaki yetki alanlarına ve bu alana ne kadar müdahil olduklarına değinilecektir.

1. MODERN İKTİSAT DÜŞÜNCESİ VE KISA TARİHÇESİ

İktisat tarihi, eğer iktisadı üretim ve tüketim olarak basite indirgeyecek olursak, insanla birlikte var olmuştur. Sosyal bir varlık olan insan tüketimle hayatını idame ettirmektedir; bu bazen bir duygunun tüketilmesidir, bazen de doğada bulunan kaynakların ve bu kaynaklarla yeniden üretilenlerin tüketimidir. İktisat bilimi insanların bu tüketim davranışını ve dolayısıyla tüketime dönüşmesi için üretmesini incelemek için vardır. İktisada konu olan tüketim davranışları, zaman zaman bu noktada eleştiriliyor da olsa, daha çok içinde paranın olduğu, bir takasın gerçekleştiği davranışlardır. Modern İktisat denildiği zaman iktisadın artık bir bilim haline gelmesi, teorilerinin, yöntemlerinin, düşünürlerinin olmasından bahsedilmektedir. Adam Smith ve Klasik İktisat ile başlayan bu süreç, yeni isimlerle yeni iktisat teorileri ile devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Bu başlık altında Modern İktisat düşüncesinin ortaya çıkışı, gelişim aşamaları ve günümüzdeki durumu genel hatlarıyla ele alınacaktır.

1.1. Modern İktisadın Ortaya Çıkışı

İnsan yaşamak için tüketen, tüketmek için üreten bir varlıktır. İlk başlarda sadece hayatını sürdürmek için yaptığı bu amaçlı eylemler, zamanla daha fazlasına dönüşmüş ve tüm bu davranışlar ilerleyen süreçte “iktisat” olarak adlandırılacak ilmin konusunu oluşturmuştur. Başlangıcını insanlık tarihi ile bir tutabileceğimiz iktisat kavramının birçok farklı tanımı vardır. Jacob Viner iktisadın ne olduğu sorusuna

“İktisat, iktisatçıların yaptığı şeydir.” (Backhouse ve Medema, 2009, s. 222) cevabını vermiştir. Daha açık bir tanım yapılacak olursa, iktisat “Toplumun kıt kaynaklarını nasıl kullandığını incelemesi.” denilebilir (Bishop, 2013, s. 16). Başka bir deyişle iktisadi “İnsan davranışını, belirli amaçlar ile alternatif kullanımları olan kıt araçlar arasındaki ilişki olarak inceleyen bilimdir.” (Robbins, 2007, s. 15) şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu tanımlardan hareketle iktisat, hali hazırda dünya üzerinde bulunan kaynakları ihtiyaçları gidermek için nasıl daha verimli kullanılması gerektiğini öğretir diyebiliriz.

Her ne kadar iktisat kavramsal olarak eski bir geçmişe sahip olsa da, Modern İktisadın kurucusu kabul edilen Adam Smith’in 1776 yılında yazmış olduğu “Ulusların Zenginliği” isimli kitabı ile iktisat bir bilim olarak ele alınmaya başlanmıştır. İktisatla ilgili bilgi birikiminin oluşumu ise çok daha eskiye, tarımsal üretimin başlangıcına dayanmaktadır. Tarımla birlikte üretim faaliyeti ön plana çıkmıştır ve bazı dönemlerde değiş tokuş ile, ilerleyen zamanlarda da para aracılığıyla iktisat hayatın merkezine yerleşmiştir ve iktisadın tarihsel bir süreci vardır. İktisat tarihini kabataslak olarak üç dönemde incelemek mümkündür; Modern Dönem Öncesi, Erken Modern Dönem ve Modern Dönem (Tomanbay, 2019, s. 33- 34).

Modern İktisadın ortaya çıkışına değinmeden önce Modern İktisada zemin hazırlayan iktisadi düşünce tarihine kısaca değinecek olursak ilk ele alacağımız dönem Modern Öncesi Dönemdir. Tarihlendirmek gerekirse bu dönem İlk Çağlardan başlayarak Orta Çağ’ın sonuna kadar süren dönemdir. Modern Öncesi Dönem, Yunan filozofların iktisadi görüşleri ile başlar ve Hint, Arap ve Çinlilerin yaşanan iktisadi olaylar karşısındaki tutumları ve düşünceleri ile devam eder. Bu dönemde, iktisatla ilgili sorular ve sorunların kapsamı daha dar olmakla birlikte cevapları arayanlar daha ziyade filozoflar ve din adamlarıdır (Sunar ve Önder, 2022, s.955).

Adam Smith’den önceki iktisadi dönem olarak da adlandırılan Erken Modern Dönem ise Orta Çağ’ın sonu Yeni Çağ’ın başlarında başlayan ve Sanayi Devrimine kadar olan süreçtir. Bu dönemde karşımıza çıkan iki önemli düşünce vardır: Merkantilizm ve Fizyokrasi. Merkantilizm, zenginlik ile altın ve gümüş arasındaki ilişkiyi güçlendirmiştir ve bunun sonucunda altın ve gümüş araçtan ziyade amaca dönüşmüştür. Altın ve gümüşün bu denli değerli olması sömürgecilik faaliyetlerini de

beraberinde getirmiştir (Hunt ve Lautzenheiser, 2011, s. 23- 38). Bir diğer düşünce akımı, zaman zaman Merkantilizmin karşısına konulan Fizyokrasidir. “Doğanın yönetimidir.” (Fox-Genovese, 1976, s. 9) şeklinde tanımlanabilecek bu düşünceye göre zenginliğin yolu ticaret değil toprak, yani dolayısıyla tarım ürünleridir. (Bougrine, 2022, s. 4- 13). Ekonomiye devletin müdahale etmemesi gerektiğini söyleyen Fizyokrazi, “laissez-faire” yani “bırakınız yapsınlar” düşüncesi ile Modern İktisada ön ayak olmuştur. On sekizinci yüzyıl sonlarında İngiltere’de yaşanan Sanayi Devrimi ile birlikte Modern İktisat düşüncesi ortaya çıkmıştır (Kazgan, 2012, s. 64-70).

Başlangıcı Ulusların Zenginliği adlı kitabın yayın tarihi olan 1776 ve sonunu da Klasik İktisadın önemli isimlerinden olan J. S. Mill’in ölüm tarihi olan 1873 olarak kabul edebilecek ve Modern İktisadın inşasında önemli rol oynayan Klasik İktisat düşüncesi, yüz yıl gibi uzun bir zaman diliminde önemini korumuştur. Değerli madenlere önem atfeden Merkantilist düşünce sayesinde gelişen ticaret, sanayide ilerlemeyi beraberinde getirmiştir. Yapılan icatlar ve yeni keşifler bu süreci oldukça hızlandırmıştır. 1768’de kullanılan buharlı makineler, dünya tarihi için adeta bir dönüm noktası olmuştur. Üretim hızlanmış ve artmış, artan üretim de sermaye ihtiyacını doğurmuştur. Mal sahiplerinin zenginliğine zenginlik kattığı bu süreçte, işçi kesimi ve patronlar arasındaki makas gittikçe açılmıştır. Sanayi üretimi, arz- talep mevzuları, piyasanın durumu, servet bölüşüm gibi konular iktisatçıların radarına girmiştir ve bu da Klasik İktisadın ve dolayısıyla Modern İktisadın ve teorilerinin ortaya çıkışını sağlamıştır (Ercan, 2014, s. 5- 6).

1.2. Modern İktisadın Gelişim Aşamaları

Klasik İktisat, Neoklasik İktisat, Keynesyen İktisat ve sonrasındakileri genel bir başlık altında toplayan Heterodoks İktisat olarak dönemlere ayırarak incelenebilecek Modern İktisat, gelişerek ve üzerine ekleyerek günümüze kadar gelmiştir.

1.2.1. Klasik İktisat

Dönemsel açıdan bakıldığında Modern İktisadın ortaya çıkışı 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında yaşanan Sanayi Devrimi zamanına tekabül etmektedir (Taşar, 2016, s. 78). Bu dönemde ortaya çıkan teknolojik değişiklikler ve yenilikler ekonomiyi de etkilemiştir. Beden gücü ve el emeği yerini makinelere

bırakmıştır ve bu sayede üretim artmış, fabrikalar ortaya çıkmıştır. Tüm bunların sonucunda, az zamanda daha çok iş yapılmıştır ve sermayede artış gözlenmiştir. Üretimle paralel olarak tüketim de artmıştır. Daha çok üreten toplum daha çok kazanmaya ve bunun sonucunda da daha çok tüketmeye başlamıştır. Bu dönem bir nevi kapitalizme geçişin başlangıcı olmuştur (Emiroğlu vd., 2006, s. 752- 754). Yine bu yıllarda yaşamış olan Adam Smith (1723- 1790), 1776 yılında “Ulusların Zenginliği” isimli kitabı yazmıştır ve bu tarihten sonra iktisat artık bir bilim olarak incelenmeye başlanmıştır. Bu kitap aynı zamanda Modern İktisat Düşüncesinin yapı taşlarından kabul edilir. Smith, bir nevi Modern İktisat Düşüncesinin felsefesini oluşturduğu düşünülen bu kitapta zenginliğin kaynağı olarak iş bölümü ve emek kavramlarını ön plana çıkarmaktadır. Smith, iş bölümü ve bunun sonucunda oluşacak uzmanlaşma sayesinde üretimin artacağını ve böylece ülkelerin servetlerini koruyarak katlayabileceklerini söylemektedir (Forstater, 2013, s. 29). Smith kitabında, birinci bölümün ilk başlığı olan iş bölümü hakkında kısmında birden çok aşaması olan iğne yapma işini örnek verir ve bir işçinin günde bir iğneyi zor yapacağını söyleyerek iş bölümü arttıkça harcanılan emeğin karşısında daha çok ürün ortaya çıkarılabileceğini söylemektedir (Smith, 2022, s. 19- 20). Smith, Merkantalistlerin aksine altın ve gümüşü zenginlik kavramının merkezine koymamakla birlikte ayakları yere sağlam basan, düzenli bir ekonominin altın ve gümüşe dayalı bir sistemle mümkün olacağını söylemektedir. Serbest piyasa ekonomisini savunan Smith, bunun aynı zamanda insanların temel hak ve özgürlüklerinden olduğunu ifade etmektedir. Smith’e göre devlet kaynaklarını ekonomik kullanmalı ama aynı zamanda devletin müdahalesi de sınırlı olmalıdır. “Görünmez bir el” herkesin kendi çıkarını gözetiyor olması ile devlet müdahalesine gerek kalmaksızın piyasaları düzenleyecektir (Skousen, 2001, s. 13- 38). Smith’in açmış olduğu bu yolda kendisinden sonra gelen isimler de dünyada ve ekonomide yaşanan köklü değişikliklere şahit olarak Klasik İktisadın inşasına katkıda bulunmuşlardır. Adam Smith’den sonra Klasik İktisat sahnesinde gördüğümüz isimlerden birisi olan David Ricardo, Ulusların Zenginliği’nde Smith’in ortaya koyduğu modeli, bir adım ileri taşıyacak bir bakış açısıyla okudu ve Smith’in iki noktada yeterli cevaplar veremediğini fark etti: Enflasyon ve tarımsal koruma. Sonraki yıllarda Thomas Robert Malthus, Jean Baptiste Say, John Stuart Mill gibi önemli

iktisatçılar da görüş ve teorileri ile Klasik İktisadın inşasında rol oynamışlardır (O'Brien, 2003, s. 113- 116).

1.2.2. Neoklasik İktisat

Neoklasik İktisatçılar, Klasik İktisatçılarla benzer düşüncede oldukları halde bunu dile getiriş şekilleri ve yaklaşımları farklı olduğu için Klasik İktisadın başına yeni anlamına gelen “neo” kelimesini eklemişlerdir (Guerrien, 1991, s.13) Neoklasik terimini iktisat literatürüne katan kişi, Thorstein Veblen'dir (Lawson, 2013, s. 947). Neoklasik dönem, bir ayrıma göre, Keynes sonrasında Arthur C. Pigou ve Don Patinkin'in katkılarıyla başlar. Bu ayrıma göre Neoklasik İktisatçılar, mikro ekonomik açıdan klasik sistemden, makro ekonomik açıdan ise Keynesyenlere bağlıdır. Bir diğer ayrıma göre neoklasik dönem, Alfred Marshall ile başlamaktadır ve Don Patinkin'in katkılarıyla gelişmiştir (Biol ve Gencer, 2014, s. 269- 270). 1871 yılında Avrupa'da bir grup iktisatçının başlatmış olduğu kapitalist değerleri yücelten Marjinalist Devrim, Neoklasik İktisat düşüncesinin oluşturulmasında büyük rol oynamıştır. 19. yüzyılın sonlarında Alfred Marshall, Klasik İktisat düşüncesi ile marjinalist düşünceleri sentezleyerek Neoklasik İktisat düşüncesini daha tanınır kılmayı başarmış ve kapitalizmin, girişimciliğin yarattığı rekabet ortamının medeniyete kapı araladığını söylemiştir (Kabaş, 2023, s. 443- 444). Yani başka bir deyişle Neoklasik İktisadın kapitalizmi meşru bir zemine oturttuğunu, iyi yanlarını gördüğünü söylemek mümkündür.

1.2.3. Keynesyen İktisat

1929 yılında yaşanan ekonomik bunalım ya da daha yaygın bir deyişle büyük buhran karşısında yetersiz kalan Klasik İktisat Düşüncesinin bıraktığı boşluğu Keynesyen İktisat doldurmuştur. Klasik İktisadın devlet müdahalesini reddeden ve ekonomideki iniş çıkışların bir noktada kendiliğinden dengeye kavuşacağını söyleyen Klasik İktisat bakış açısı, 1929 krizinde sarsıntıya uğramıştır ve bazı şüphelere sebebiyet vermiştir (Fisunoğlu ve Köksel Tan, 2009, s. 32). Keynes, Klasik İktisadın dayanmış olduğu varsayımları üç maddede özetlemiştir: Reel ücret mevcut istihdamın marjinal külfetine eşittir, gönülsüz işsizlik diye bir şey yoktur ve her arz kendi talebini yaratır (Keynes, 2010, s. 29). Keynes, bu varsayımları eleştirerek ve argümanlarını sunarak kendi iktisat düşüncesini ortaya koymuştur. “Laissez-faire” yani “bırakınız yapsınlar” düşüncesinin kusurlu olduğunu söyleyen Keynes, Karl Marx'ın da dediği

gibi kapitalist düşüncenin doğası gereği istikrarsız olduğunu ve devlet müdahalesinin gerekli olduğunu söylemektedir, ki Marx ile paylaştığı tek ortak düşünce budur. Kapitalist sistemi de suçlu olarak gören Keynes, kapitalizmin adil olmadığını ve istenileni vermediğini söyleyerek yerine ne konulacağını bilinmemesinin kafa karıştırdığını söylemiştir (Skousen, 2007, ss. 148- 149). Makro ekonominin kurucusu olan ve neoklasik iktisadın tahtını sarsan Keynes ve düşünceleri, kriz anlarında devletlerin hâlâ başvurduğu politikalar (Tomanbay, 2017, s.14).

1.2.4. Heterodoks İktisat

1930'lu yıllardan itibaren adından söz ettiren Heterodoks İktisat, 1990'lardan sonra daha popüler hale gelmiştir. Net bir tanımı yapılamayan, sınırı çizilemeyen Heterodoks İktisat, Ortodoks İktisat olarak da isimlendirilen Klasik İktisat düşüncesinden ayrılan ve bir şemsiye gibi diğer düşünceleri altında toplayan çok çeşitli, çok sesli bir iktisadi görüştür (Mearman, 2011, s. 480- 481). Ortodoks İktisadın tam karşısına konumlandırmak yerine daha ılımlı ve olumlu bir alternatifi olarak da düşünülebilir. Heterodoks İktisat, teorilerini arz-talep, piyasa boyutundan bir adım daha ileriye taşıyarak ırkçılık, cinsiyetler, ideolojiler gibi iktisadın sosyal kısmını da dikkate almıştır. Heterodoks İktisat, sosyal koşulları iyileştirmeyi temele alarak cinsiyetçilik, sınıf ayrımı, toplumun fertleri arasında sosyoekonomik düzeyler arasındaki uçurum gibi konuların üzerine eğilmiştir (Lee, 2012, s. 339- 340). Feminist iktisat, Davranışsal İktisat, Deneysel İktisat, Evrimsel İktisat gibi akımlar, Heterodoks düşünce içerisinde kabul edilmektedir (Eren ve Uysal, 2017, s. 136).

1.3. Günümüzde Modern İktisada Bakış

İktisat, yaşayan ve her daim kendisini güncelleyen bir bilimdir, çünkü iktisat denkleminde her zaman için insan ve para vardır. İçerisinde bulunduğumuz yüzyıl, her alanda değişimin çok hızlı olduğu, hatta zaman zaman bu değişimin takip edilmekte güçlük çekildiği bir yüzyıldır. Hal böyle olunca elbette iktisat da Adam Smith'in yıllar önce başlayıp bıraktığı yerde kalmamıştır. Modern İktisadın temel ilkelerini özetleyecek olursak, öncelikle devlet ekonomi noktasında sınırlı yetkilere sahip olmalıdır çünkü bireyler girişim noktasında özgürdür. Her birey kendi menfaatini ve ilerleyişini düşünecektir, nasıl doğada işleyen bir düzen varsa iktisatçılar bunu iktisat sistemlerine de uygulamışlardır ve toplumun çıkarları ile bireyin çıkarları paralel olduğu için görünmez bir el piyasaları düzenleyeceğini söylemişlerdir. Modern İktisat

düşüncesinde, üretim ön plana çıkarılmıştır ve bu noktada iş bölümü kavramı üzerinde önemle durulmuştur, çünkü yapılacak olan iyi bir iş bölümü üretimi hızlandıracaktır ve bu da daha fazla kazancın kapılarını aralayacaktır. Kazanılan paraya bir değişim aracı olarak bakılmaktadır. Bunun ötesinde pek de bir anlam yüklenmemiştir ve sermaye birikimi oluşmuştur. (Ersoy, 2012 s. 219- 221). 1776 yılında Adam Smith, her ne kadar iktisadı bir bilim haline getirerek Modern İktisat düşüncesini başlatmış olsa da kendisinden sonra ortaya koyduğu bu düşünceler güncelliğini koruması adına zaman zaman geliştirilmiş, bazen de uluslararası ticaret ve para gibi eksik kaldığı düşünülen konularda bazı düzeltmeler yapılmıştır (Robbins, 2000, s. 167). Yapılan bu düzenlemeler ve düzeltmeler, temeli iyi atılmış olan bu düşünceyi sağlamlaştırmış ve bir adım daha ileriye taşımıştır.

Adam Smith “Ulusların Zenginliği” isimli kitabında, kapitalizmin yapıtaşlarını oluşturmuştur. Sanayi kapitalizmi deyince akla gelen iş bölümü yapma ve bir işte uzmanlaşma kavramlarından ilk kez bu kitapta bahsedilmiştir (Eğilmez, 2023, s. 106). Yani bir nevi günümüz iktisadında hâkim olan görüşün her ne kadar sık sık eleştiriliyor olsa da kapitalizm olduğunu söylemek mümkündür. Kapitalist düşüncenin temelini oluşturduğu günümüz hâkim iktisat anlayışı bizleri tüketim odaklı, gösterişi merkeze alan, tüketim ve üretim noktasında daha donuk düşünen, ne tüketiyorsak ona evrildiğimizi kabul eden, değerimizi ihtiyaç dışı tüketimlerimizle ölçen insanlara dönüştürmüştür (İşgüden ve Köne, 2002). Bu noktada karşımıza Ana Akım İktisat ve Heteredoks İktisat ayrımı çıkmaktadır. Ana akım iktisat düşüncesinin günümüz toplumunun sorularına cevap olamaması ve iktisadın sosyal bilimlerden uzaklaşması eleştirisi ile ortaya çıkan Heteredoks İktisat Düşüncesi; Kurumsal İktisat, Feminist İktisat, Yeşil İktisat, Davranışsal İktisat gibi bazı yaklaşımlar ortaya koymuştur. Bu yaklaşımlarla iktisadın daha kapsayıcı bir bilim olması, gücünü sosyoloji tarih gibi diğer alanlardan alarak öngörülerinin daha kuvvetli olması amaçlanmıştır (Erkan, 2016). Tüm bu değişimler, iktisadı hem güncel tutmakta hem de asıl konularından olan toplum ve insan davranışlarından kopuşunu engellemektedir.

2. MODERN İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE KADIN

Adam Smith ile başlayan Modern İktisat Düşüncesi, belki kurucusu ve geliştirenleri erkek çoğunluklu olduğundan, belki de o günün şartlarında var olan

toplum yapısının başka bir şeye elvermiyor oluşundan, belki de her iki sebepten dolayı erkeği ve erkeğin bakış açısını merkeze almıştır. Durum böyle olunca iktisadın kapsamı daralmıştır ve kullanılan yöntem ve metotlar bir süre sonra geçerliliğini kaybetmeye başlayarak Modern İktisat Düşüncesi yeni bir kana ihtiyaç duymuştur. Yaşanan savaşlar, devrimler, ihtilaller, yeni fikir akımları, değişen koşullar toplum yapısında bir değişim meydana getirmiştir ve insanla ilgili olan her şey gibi iktisat da bu değişimden nasibini almıştır. Bu değişimlerin en köklü ve göze çarpanlarından birisi, iktisada kadın elinin dokunmasıdır. Kadınların ellerinin değdiği yerleri güzelleştirmeleri gibi, iktisat düşüncesi de yeni bir bakış açısı, kendisini dinamik tutacak bir perspektif kazanmıştır. Böylece iktisadi modern yapacak olan, çağa uyumunu sağlayacak olan da bu olmuştur. Modern İktisat Düşüncesinde kadın dediğimiz zaman, iktisat düşüncesine değen sihirli bir değnek gibi söz etmemiz de mümkündür. Hâlâ “Bu sihir tam anlamıyla tamamlanmıştır.” diyemesek de iktisada kadının dahil oluşu bir dönüm noktasıdır dememiz mümkündür. Tüm bu süreci “iktisat ve kadın” ve “feminist iktisat” şeklinde iki temel başlığa ayırmak mümkündür.

2.1. İktisat ve Kadın

Marçal'a göre üretim ve tüketim kavramlarının cinsiyeti yoktur, kadın da erkek de üretir ve tüketir. İktisadın temelini oluşturan bu kavramları cinsiyetsiz sayabilirken iktisat düşüncesi erkek egemen bir oluşumdur ve uzun yıllar boyunca kadınlar iktisadi açıdan yok sayılmışlardır. Ekonomi sözcüğü Yunanca ev anlamına gelen “oikos”tan geliyor olsa da iktisat bilimi evi ve evde olanları uzunca bir süre göz ardı etmiştir. 1800'lü yıllarda iktisatçılar kadının evde yaptıklarını onun özverili fitratı ile ilişkilendirmişlerdir ve kadının yapmış olduğu ev işlerinin elle tutulur, taşınabilir bir şey olmadığını, başka bir deyişle erkeklerin ortaya koymuş olduğu işler gibi ortaya bir ürün çıkarmadığını söylediler. İktisatçılar, süpürülen tozların geri gelmesi gibi, ev işini de belli bir döngüde ilerleyen ve bir sonucu ulaşmayan işler olarak görerek tüm bunları iktisadi faaliyet olarak kabul etmemişlerdir. Yani kadınlar, uzunca bir süre iktisadi bir birey olarak görülmemiştir ve yapıp ettikleri de iktisadi faaliyet kapsamına alınmamıştır (Marçal, 2018, s.27- 35).

Forget, toplumun kadın ve erkeğe bazı roller biçtiğini söylemektedir. Fransız Devrimi sonrasında tekrar gündeme gelen bu konuda, cinsiyetler arasında yapılmış olan doğal iş bölümü iktisat açısından ele alındığında, kadının görevinin ev içi işler

olduğu, erkeğin ise ailesinin geçiminden sorumlu olduğu görölmektedir. Kadın, herhangi bir ihtiyaç halinde çalışıyor olsa bile bu çalışmayı kendisinden ziyade evi içi yapıyordu ve almış olduğu ücret kendine ait olmaktan öte eve aitti. Jean-Baptiste Say, bu noktada kadının ev içi emeğini değerli görmekte birlikte eğer kadın maddi imkansızlıklar nedeniyle çalışmak zorundaysa bile bunun terzilik, kuaförlük açıcılık gibi belli başlı bazı işler olması gerektiğini, bu işlerin kadınlara ayrılması gerektiğini söylemiştir. Bu söylemiyle kadınları büyük oranda kamusal alandan ziyade daha özel alanlara yönlendirerek birçok iş kolunun dışında bırakmıştır. Say, *Olbie* adlı eserinde erkeğin bir evi geçindirmek zorunda olduğunu söyleyerek çalışma hayatında kadının doğal ücretinin erkeklerin alacağı ücretten daha düşük olması gerektiğini de açıklamıştır (Forget, 1997).

Sanayi Devrimi sonrasında kamusal alan erkeksi olarak nitelendirilirken, özel alan kadınsı kabul edilmiştir. Sanayileşme ile birlikte üretimin özel alandan çıkarılıp fabrikalar aracılığıyla kamusal alana yönlendirilmesi, kadının özel alanda olan ev içindeki emeğini değersiz kılmıştır. Kadının yapmış olduğu tüm bu faaliyetler, emekten ziyade doğası gereği yaptığı bir fedakarlık olarak görölmüştür ve iktisadi faaliyetlere konu edilmemiştir (Eroğlu ve İşler, 2004, s. 74). Emek kavramına iktisat bağlamında yüklenen bu anlam kapsamını daraltmıştır, yapılan yemek ancak maddi olarak bir gelir sağlıyorsa kıymetli görölmüştür. Tüm bu bakış açıları, kadının ev içerisindeki rolünü iktisat açısından araştırmaya, üzerine konuşmaya değer görmemiştir. Klasik İktisat Düşüncesinin kurucu isimlerinden Adam Smith, Ulusların Zenginliği isimli kitabında iş bölümünü anlatırken vermiş olduğu toplu iğne örneğinde çalışan işçilerin erkek oluşu sebebiyle kitabın devamında işçilerden bahsederken hep “man” yani “erkek” ifadesini kullanmıştır. Halbuki o döneme ait kayıtlar incelendiğinde, kadınlar ve erkeklerin fabrikalarda bir arada çalıştıkları ve hatta vergi rekortmenlerine bakıldığında bir kısmının da kadın olduğu görölmektedir. (Kaya ve Belke, 2018, s. 56). Bu dönemin bir diğer önemli ismi olan David Ricardo’nun yazmış olduğu "Ekonomi Politigin ve Vergilendirmenin İlkeleri" (On The Principles of Political Economy and Taxation) isimli kitap incelendiğinde, kitabında eril bir dil kullandığı ve ekonomi alanında kadına dair bir noktaya değinmediği görölmektedir. (Şahin Çakmak, 2010, s.11). Klasik İktisat düşüncesinin erkek ve kadına biçmiş olduğu rollere baktığımızda, erkeğin dışarıda çalışan, gerçek dünyada yeri olan bir

varlık olarak konumlandırıldığını görüyoruz. Kadına ise erkek tüm bunları yaparken onu destekleyen, özel alanda olması uygun görülen ve geri planda kalarak ev içi işleri halleden bir profil çizilmiştir (Nelson, 1996, s.5). İktisatçıların tüm bu “iş bölümü”nü yaparken ortaya sundukları argümanları incelediğimizde kadını mantıklı düşünebilen bir varlık olarak konulamadıklarını ve kadının doğasında ev ve ev içi işlerin olduğu ön kabulünden hareketle bu yargılara vardıklarını görmekteyiz. Klasik İktisat ekolünden kabul edilen John Stuart Mill, kadınların da aynı erkekler gibi bağımsız olabileceklerini ve kendi kararlarını alabilecek yeterliliğe sahip olduklarını söylemiştir. Mill ve en büyük destekçilerinden olan eşi Harriet Taylor, kadınları Klasik İktisat düşünürleri aksine rasyonel bireyler olarak tanımlamışlardır (Bodkin, 1999, s. 55).

19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Neoklasik İktisadın kadına bakışından bahsedecek olursak Klasik İktisat Düşüncesinden bu konuda etkilendiğini söylemek mümkündür. Neoklasik İktisat yaklaşımında, her şeyden önce kadın evlidir ve çocuğu vardır, bugün değilse bile bir gün evlenecek ve çocuğu olacaktır. Bu yaklaşımda kadınlar, ekonomik anlamda bir erkeğe bağımlıdırlar ki bu erkek genelde eşi ya da babasıdır. Kadına biçilen rol ev hanımlığıdır ve kadının doğurgan olması bu rolü destekler. Sanayi Devrimiyle birlikte endüstriyel iş gücü denilen alanda, kadınlar erkeklerden yetersiz ve verimsiz görülmüştür. Ve tüm bunlara ek olarak Neoklasik İktisatçılar, kadınları mantıksız varlıklar olarak niteleyerek ekonomik anlamda doğru kararlar veremeyeceklerini söylemişlerdir (Pujol, 1995, s. 13). Yani kadının Neoklasik İktisattaki konumu da üreticiden çok tüketicidir ve kadın erkeğin himayesinde hayatını sürdüren bir varlık olarak nitelendirilmiştir. Sanayi Devrimi ve sonraki süreç incelendiğinde, kadın hem çalışma serüvenine dahil olabilmesi için ev dışına itilmiş, hem de bu çalışma ortamlarında göstermiş olduğu emek değersiz kabul edilerek kadın bu sisteme ait görülmemiştir. Klasik İktisat Düşüncesinde ve devamında gelen Neoklasik İktisat Düşüncesinde, bazı istisnaları olmakla birlikte, kadın ve kadının emeği kendisine pek yer bulamamıştır.

Her ne kadar Mill ve Taylor’un çabalarıyla “iktisat” ve “kadın” kavramları bir araya getirilmeye çalışılsa da, iktisada kadın bakış açısının kazandırılması klasik düşünceye alternatif düşünce olarak ortaya atılan Heterodoks İktisat Düşüncesi içerisinde gerçekleşmiştir. Bu noktada, feminizm ve feminist teoriler ön plana

çıkmıştır. Örneğin bir iktisatçı, iktisadın tanımını şöyle yapmıştır: “Sevgiyi koruma bilimi.”. İktisat tanımlarında her zaman vurgu yapılan kıt kaynak burada sevgidir. Sevgi kelimesinin herhangi bir cinsiyeti olmamakla birlikte, sevgi kelimesi toplum genelinde kadınlarla özdeşleştirilmiş, kadına atfedilmiş bir sözcük haline gelmiştir (McCloskey, 2000, s.13). İktisada kadın bakış açısının getirilmesi demek aslında bir bakıma duyguların, insanla ilgili olanın iktisada dahil edilmesidir. Tüm bu değişkenleri denklemde çıkardığımız zaman iktisat, çok havada kalan, hayatımızın içinde yer edinmeyen bir kavrammış gibi olabilmektedir. İktisatta kadının var olması demek, iktisadın hayata yaklaştırılması, yaşayan bir bilim olması, kurallarının yeniden oluşturulması, bazı düzenlemelere gidilerek eksiklerinin kapatılması ve ilerlemenin sağlanması demektir. Bu sebeplerden dolayı Feminist İktisat, alandaki boşluğu doldurması açısından önemli bir yere sahiptir.

2.2. Feminist İktisat

Feminist İktisat kavramından önce feminizmin tanımına ve geçirdiği süreçlere değinmek yerinde olacaktır.

2.2.1. Feminizmin Tanımı ve Ortaya Çıkışı

Feminizm kelimesi kadın anlamına gelen Latince bir sözcük olan “famine” kelimesinden türetilmiştir. Feminizm kavramını kadınların bir toplum içerisindeki rolünün tanımlanması ve haklar elde etmesi şeklinde genel olarak tanımlamak mümkündür (Sevim, 2005, s.7). Geçtiğimiz yüzyıllarda ve hatta günümüzde kadınlar, toplum içerisinde sırf cinsiyetlerinin kadın olması nedeniyle ikinci plana atılmış, güçsüz ve eksik olarak nitelendirilmişlerdir. Bell Hooks, toplumun bu bakış açısı nedeniyle feminizm ile ilgili “Cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürüyü ve baskıyı sona erdirmeyi amaçlayan bir harekettir.” şeklinde kısa ve öz bir tanım da ortaya koymuştur (Hooks, 2000, s. viii). Bu tanımdan hareketle şunu söyleyebiliriz ki feminizm, erkeğe ya da erkeklerin var oluşuna karşı saldırgan bir hareket olarak ortaya çıkmamıştır. Gordon Marshall feminizmi 18. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkan kadınların oy hakkı, eğitim hakkı elde etme çabası ile başlayan bir hareket olarak tanımlamıştır (Marshall, 1994, s.179). Feminizmle ilişkili olan ve aslında feminizmin çıkış noktası diyebileceğimiz ataerki kavramı, kadınların çıkarlarının erkeklerin çıkarlarına tabi olması, önceliğin erkekler olması şeklinde ifade edilebilir (Weedon, 1987, s.2). Ataerki kavramı sadece kadın-erkek ilişkileri özelinde değil, siyasetten kamusal alana kadar

her alanda hakim görüŖ haline gelmiŖtir. Zaman zaman kadın ve erkeğin biyolojik olarak farklılıkları kadının aleyhine bir eksiklik olarak vurgulanmış, bazen de kadınlar “erkekler ve diğerkleri” ayrımında ismi bile geçmeyen birer varlığa dönüşmüşlerdir. Feminizm, ataerkilliğe ve erkeklerin kadınlar üzerinde hakimiyet kurması gerektiği fikrine karşı olarak ortaya çıkmıştır. Feminizm tanımlarına baktığımızda, birçok farklı açıdan ele alındığını görmekle birlikte her birinin var olan eşitsizliği gidermeyi merkeze alan tanımlar olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, feminizm düşüncesini erkeklerin kurup yönetmeye çalıştığı ve tüm bunları yaparken de kadının adını ve varlığını yok sayan toplumsal düzene karşı kadınların “ben de buradayım” demesi, bir nevi varlığını tescil ettirmesi olarak da yorumlayabiliriz. Feminizm, bu sebeple sadece bir düşünce olarak kalmamış ve toplumda bir farkındalık oluşturarak bir eyleme dönüşmüştür. Erkeklerin kadınlara ve hatta genel itibariyle kendilerinden güçsüzlere hükmetmek için tamamının hakimiyetini ellerinde bulundurdukları güçler olan hukuk, eğitim gibi alanlarda yer alma çabası olan feminizm, bir harekete dönüşerek kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır (Michel, 1993, s. 6-7).

Kadın veya erkek olarak dünyaya gelmiş olmak ile toplumsal hayatta kadın veya erkek olmanın arasındaki fark, feminizmin ortaya çıkmasının en basit ve temel nedenlerinden birisidir (Eliuz, 2011, s. 222). Yani bir nevi işin özünde kadınların elinde olmayan farklılıklar ve bir kesimin bunu bir güç gösterisi olarak kullanıyor oluşu vardır. 1789 yılında yaşanan Fransız İhtilali ile birlikte dünyaya yayılan özgürlükçü düşünce, eşitlik gibi kavramların gündeme gelmesi feminizmin bir hareket haline dönüşmesine önayak olmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte toplum içerisindeki kadın ve erkek rolleri daha keskin bir ayrıma uğramıştır ve kadının kamusal alandan dışlanması daha belirgin bir hal almıştır. Kadın işi-erkek işi ayrımı, kadınların aynı işe daha az ücret alması adaletsizliği gibi sebeplerin de etkisiyle kadınlar kendilerini değersiz hissettiren toplumun erkek egemen düzenine bir başkaldırıda bulunmuşlardır. Kadınların başlatmış olduğu bu harekete feminizm ismini veren ilk kişi Charles Fourier'dir (Mollaibrahimoğlu, 2016, s. 17- 18). Feminizmi ilk ortaya çıktığı zamandan günümüze kadar tarihsel olarak inceleyecek olursak, yola çıkılan haklı çabada epey yol kat edildiğini görmek mümkündür.

Feminizm genel olarak 19. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar geçen süreç içerisinde üç dönemde incelenmektedir: Birinci dalga feminizm, ikinci dalga feminizm ve üçüncü dalga feminizm. Bu dönem ayrımlarında, kadınların isteklerindeki değişimler, var olan toplumsal ve siyasi hava gibi sebepler etken olmuştur (Taş, 2016, s. 166- 167). İnsanların feminizm süreçlerinden dalga olarak bahsetmesi ilk defa 1968 yılında Martha Weinmar'ın New York Times'da yazmış olduğu "İkinci Feminist Dalga" isimli yazısı ile olmuştur (Grady, 2018). Kesin çizgilerle tarihlendirmek mümkün olmasa da Jennifer Baumgardner birinci dalga feminizmi 1840- 1920, ikinci dalgayı 1960-1988, üçüncüsünü 1988- 2010 ve dördüncü bir dalga daha ekleyerek 2008 ve sonrası şeklinde bir sınırlandırma yapmıştır (Özdemir ve Aydemir, 2019, s.1707). 2008 ve sonrasını içine alan süreç, internet ile birlikte yaşanan değişimi ele almaktadır ve genellikle üçüncü dalga içerisinde incelenmektedir.

2.2.1.1. Birinci Dalga Feminizm

Modern feminizm ya da başka bir deyişle birinci dalga feminizm, 1792 yılında Marry Wollstonecraft'ın yazmış olduğu "Vindication of the Rights of Woman (Kadın Haklarının Korunması)" kitabı ile başlamaktadır. Kitapta, kız ve erkek çocukların karma eğitim almaları, kadınların siyaset ortamında bir temsilcileri olması gerektiği gibi dönemine göre iddialı sayılan konulara değinmektedir. O dönemlerde gündemde olan görüşe göre, John Locke'un da kitaplarında belirtmiş olduğu gibi, erkekler herhangi bir maddi gücü olsun ya da olmasın rasyonel varlıklar kabul edilirken; kadınlar doğaları gereği rasyonellikten uzak ve siyasi hayata katılmaya uygun olmayan varlıklar olarak görülüyorlardı (Brennan ve Pateman, 1979, s. 195). Wollstonecraft, kitabının giriş bölümünde erkeklerin fiziksel olarak güçlü olduğunu inkar etmemekle birlikte kadınların zarafetlerine övgüler yağdırarak onları tek başına ayakta durabilecek bir birey olmaktan uzak görmeyi yanlış bulduğunu belirterek kadınların rasyonel ve akli başında varlıklar olduğunu söylemektedir (Wollstonecraft, 1796, s.1-11). Bu kitap bir başlangıç kabul edilse de aslında feminizmin bir hareket haline dönüşmesini körükleyen Fransız İhtilali ve sonrasındaki özgürlükçü düşünce ortamıdır. 1869 yılına gelindiğinde John Stuart Mill, içinde yaşanan ataerkil düşünceye sahip toplumun kadınları ezerek onları ikinci plana attığını, adeta köleymiş gibi davrandığını söylemekte ve sırf fiziksel üstünlüğü olduğu için bir cinsiyetin diğer

cinsiyete tabi olmasını gelişmenin önündeki bir engel olarak görmekte ve düşüncelerini dile getirmektedir (Sanders, 1998, s. 15-20).

Genel anlamıyla bakıldığında birinci dalga feminizm sürecinde kadınlar bir araya gelerek patriyarkal düzene karşı bir başkaldırıda bulunarak ve örgütlenerek erkeklerle eşit haklara sahip olma isteklerini dile getirmişlerdir. Feministlerin bu arzuları birinci dünya savaşı sonrasında karşılık bulmuş, kadınlar siyasi bazı haklar kazanmışlardır ve bu süreç birinci dalga feminizm olarak adlandırılmıştır (Çakır, 2007, s. 418). Bir nevi bu ilk aşamayı kadınların varlıklarını kabul ettirme çabası olarak görmek mümkündür.

Bundan sonraki süreçte, değişen toplumsal yapı, dünyada yaşanan olaylar ve kadınların daha fazla hak elde etme isteği ile birlikte daha farklı sonuçlar da elde edilmiştir. İlerleyen yıllarda bu çabaların kadınlara daha anlamlı getirileri olsa da tüm bunların temeli birinci dalga feminizmle atılmıştır. Yer yer eleştiriye maruz kalmış olsalar da bu dönemin feministleri, içlerinde yaşadıkları koşullar düşünüldüğünde, oldukça cesur davranmışlardır ve bu uğurda yapılan her şeyin başlangıcını oluşturmuşlardır, bu yüzden çok kıymetlidirler. Birinci dalga feminizmin önemli isimlerinden olan ve her kadının kendine ait bir odası olması gerektiğini söyleyen Virginia Woolf, Shakespeare’ın onun kadar yetenekli bir kız kardeşi olması durumunda aynı şöhreti yakalamasının mümkün olmadığını belirtmiştir ve “16. yüzyılda üstün bir yetenekle doğan herhangi bir kadın hiç kuşkusuz çıldırır, kendini vurur ya da yaşamını köyün dışında bir kulübede, korkulan ve alaya alınan bir yarı cadı, yarı büyücü olarak geçirirdi.” diye de eklemiştir (Woolf, 2002, s. 53-56). Kadın olmak öncesinde, Woolf’ün işaret ettiği 16. yüzyılda, onu takip eden 17, 18 ve 19. yüzyıllarda da kolay değildi. Kadından doğası olduğu gerekçesiyle beklenen uysallığa rağmen kadınların baskın çıkan, haklar isteyen bir ses olması hiç kolay değildir. Birinci dalga feminizm, sancılı bir süreç olmakla beraber eksikleriyle hatalarıyla takdir edilmesi gereken bir çıkıştır.

2.2.1.2. İkinci Dalga Feminizm

Birinci dalga feminizm, kadınların oy kullanabilmesinin, siyasi haklara sahip olmasının toplumsal hayatta kadınlara karşı olan ayrımcılığın ve önyargının ortadan kalkacağı varsayımı ile başlamıştır. İkinci dalga feminizmi şekillendiren ise elde edilen

bu siyasi hakların var olan kadın sorununu çözmekte yetersiz oluşunun fark edilmesi olmuştur ve bu yeni dalga, 1960'lı yıllardan sonra yeni ve toplumsal bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Toplumda kadının hak ettiği değeri görmesinin yalnızca yasal değişikliklerle sağlanamayacağı ve toplumsal olarak devrim niteliğinde değişiklikler yapılması gerektiği düşüncesini temele alana ikinci dalga feminizm süreci, birinci dalga feminizm sürecinin aksine kamusal alanda değil özel alanda, yani aile ve ev yaşamında bazı yenilikler yapılması gerektiğini söylemektedir (Heywood, 2011, s. 413).

Birinci Dünya Savaşının da etkisiyle durağanlaşan feminist hareketler, 1960'lı yıllarda ABD'de tekrar gündem olarak adından söz ettirmeye başlamıştır. Savaş sonrası ekonomiyi düzeltmek için kadın iş gücünden faydalanmak istenmiştir ve kadınların iş hayatına dahil olması için çalışma koşullarını iyileştirmek adına eşit ücret hakkı verilmiştir. Kadınların erkeklerle eşit ücret alabilecek olması ve "eşit işe eşit ücret" fikri her alanda eşitlik fikrinin de temelini oluşturmuştur (Bayraktar, 2023, s. 52).

İkinci dalga feminizmi; liberal, marksist radikal, lezbiyen ve siyah feminizm (Whelehan, 1995) şeklinde dönem ve görüşlere ayırmak mümkün olsa da, bu süreç genel hatlarıyla incelendiğinde temel amacın kadının değersizleştirildiği ön kabulünden yola çıkarak bunun nedenini sorgulamak olduğu söylenebilir. "Kişisel olan politiktir." söyleminin ön planda olduğu ikinci dalga feminizm, daha devrimci bir duruş sergilemiştir. Erkek egemenliğine karşı çıkılmış, kamusal alan ve özel alan ayrımının belirginleştirilip kadını pasifize eden her türlü kurum ve kişiler eleştirilmiştir. Doğum kontrolü, cinsel özgürlük ve kürtaj gibi kadın bedeni ile alakalı konularda kadının daha etkin bir rolde karar verici olması gerektiği belirtilmiştir (Kurt Ayyıldız, 2015, s. 25- 31).

İkinci dalga feminizmin önemli isimlerinden birisi de Bell Hooks'tur. Siyahi ve işçi sınıfına mensup bir ailesi olan Hooks, feminizmin erkek düşmanlığı olmadığını ve bu düşüncenin ataerkil düşünce yapısına hizmet ettiğini söylemektedir. Hooks'a göre feminist hareketlerin başarıya ulaşması için erkeklerin de desteğine ihtiyaç vardır. Çünkü sömürünün cinsiyeti yoktur bundan erkekler de etkilenmektedir ve din, dil, ırk gözetmeksizin "feminizm herkes içindir" der (Işık, 2022, s. 4). Bu dönem

feministlerinin yapmış olduğu kız kardeşlik çağrısı ile ilgili Hooks “Beyaz kadınlar siyahi kadınlara yönelik korkuları ve nefretleriyle yüzleşene kadar (veya tam tersi), çağdaş etkileşimi şekillendiren ve bilgilendiren olumsuz geçmişi kabul edene kadar iki grup arasında anlamlı bir diyalog olamaz.” (Hooks, 1994, s.102) demektedir. Hooks, siyahi kadınların feminist hareketin kapsamı dışında tutulmasını eleştirmekte ve kadınların da erkekler kadar cinsiyetçi olabileceğini söylemektedir. Ataerkil kültürler kadına olduğu kadar erkek için de zararlı olabilmektedir. Erkeğin gücün sembolü yapmak demek erkeğin zayıflık olarak görülen duygularını bastırması, olmadığı birisi gibi davranması demektir. Tüm bu sebeplerden dolayı Bell Hooks’un feminizmi eleştirdiği, daha doğrusu amaca ulaşmak için eksik olduğuna değindiği tüm bu konular önemli ve gerçekten göz ardı edilen üzerine yeterince düşülmeyen konulardır.

2.2.1.3. Üçüncü Dalga Feminizm

Tarihsel olarak bakıldığında 1990’lu yılların başına tekabül eden üçüncü dalga feminist hareket, “Feminizm, her feminist için bireyseldir.” diyerek feminizmin belli başlı tanımlara ve kalıplara sokulmaması gerektiğini söylemiştir. Üçüncü dalga feministler, ikinci dalga feminizmi eleştirerek ve üzerine bir şeyler ekleyerek ilerlemeye çalışmışlardır; her şeyden önce ikinci dalga feminist hareketleri katı ve sınırlayıcı olarak görmüşlerdir. Üçüncü dalga feminizm savunucuları, kendilerinin din, dil, ırk ve hatta cinsiyet gözetmediklerini söyleyerek daha kapsayıcı olduklarını belirtmişlerdir ki bu noktada ikinci dalga feminizmi sadece beyaz kadınların savunucusu olmakla da suçlamakta ve eleştirmektedirler Ana hatlarıyla bakıldığında üçüncü dalga feministler toplumsal cinsiyeti gözetken ve sosyal adaleti önemseyen her türlü yaklaşıma açıktır (Snyder, 2008).

2008 yılı sonrasında internetin de etkisi ile birlikte dördüncü bir feminist dalgadan bahsedilmeye başlanmıştır. İnternet bu noktada hem dünyanın dört bir yanından kadının birbirlerinden haberdar olabilmeleriyle feminist kampanyaların yayılımını hızlandırmıştır hem de farklı hayatlara ulaşmak kolaylaştığı için belki gerçek hayatta hiç karşılaşmayacak kadınların birbirlerini dinleyip anlayabileceği platformlar oluşmuştur ve bu sayede farklılıklar anlamlı ve anlaşılabilir bir düzeye indirgenmiştir (Munro, 2013, s. 23- 24). Dördüncü dalgayı diğerlerinden ayıran ya da başka bir deyişle böyle bir ayrıma gidilmesine sebep olan şey, bu dalganın gücünü teknolojidenden alıyor oluşu ve bazen eleştiri sebebi olsa da yaşadığımız çağın hız çağı

olmasından kaynaklı üzerine konuşulan meselelerin çok değişken olmasıdır (Gömceli, 2023, ss. 139- 140).

2.2.2. Feminist İktisadın Ortaya Çıkması ve Gelişimi

Genel bir çerçeve çizmek açısından Feminist İktisadı “Ana akım iktisadın, pozitif bilimlere öykünen soyut, genel, evrensel ve piyasa odaklı önermelerini, kadınların beslenme, bakım gibi karşılıksız üstlendikleri piyasa dışı işleri dışladığı için eleştirilen ve iktisadın alanını piyasa dışı ilişkileri de kapsayacak biçimde genişletmeyi öneren homo economicus (ekonomik birey) yerine ‘kurum’, ‘aile’ ‘insan’ı temel alan bir yöntem benimseyen farklı bir iktisat anlayışı” (İktisat Terimleri Sözlüğü, 2011, s. 158) şeklinde tanımlamak olasıdır. Tanımdan hareketle Feminist İktisadın aslında iktisat kavramına getirilmiş olan daha geniş ve kapsamlı bir tanım olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü zamanla iktisadın insanla alakalı bir bilim olduğu unutulmuştur ve gerçek hayattaki karşılığı, somut kısmı, yok sayılmaya başlanmıştır.

Feminist İktisat bir tür sorgulamadır; var olan iktisadi yapının ilkelerinin, bakış açısının ve kapsamının sorgulanmasıdır. Tüm bu gözden geçirme yapılırken iktisadın cinsiyetçi yapısı bundan payını almıştır ve bu bağlamda kadınların iktisadi konumu üzerine de düşünülmüştür. Feminist iktisadın ne olduğundan öte ne olmadığına değinecek olursak; kısıtlayıcı, tek bir cinsiyeti temele alacak kadar cinsiyetçi, kuralları koyduğunu iddia edecek kadar katı, sömürücü değildir. Yani feminist iktisat, iktisadi olarak kadını incelemeyi ve kadını her şeyin merkezine almaktan öte kadın bakış açısını da dahil ederek iktisat bilimini ele almaktadır (Serdaroğlu, 2010, s. 3- 6).

Modern İktisat Düşüncesinin kurucusu olan Adam Smith, Ahlaki Duygular Kuramı’nda (1759) kadınların asıl görevinin eşlerine itaat etmek olduğunu söyleyerek erkeğin eşi ve çocukları üzerinde bir mülkiyet hakkı olduğunu da eklemektedir. Bu düşünceye göre kadınlar keskin çizgileri olan sınırlı bir alana sıkıştırılmıştı ve kadınların yapacakları ya da yapamayacakları işler belliydi, iş tanımları çoktan toplum tarafından kadınların fikirleri alınmadan yapılmıştı. İçinde bulunulan yüzyıl itibarıyla halihazırda zaten erkek egemen olan bilim dünyasından iktisat bilimi de nasibini almıştır ve ataerkil yapıda bir iktisat düşüncesi oluşmuştur ki bu da ilerleyen yıllarda Feminist İktisat düşüncesinin ortaya çıkmasını mecburi hale gelmesinde bir etkidir (Görgü, 2018, s.94). Modern İktisat düşünürlerinin iktisatla ilgili olayları açıklarken

kolaylık sağlaması açısından diğer şartların sabit kaldığını kabul etme yaklaşımları iktisadın bakış açısını daraltmıştır. Yok sayılan değişkenlerden birisi olan kadın ve kadın bakışının iktisada dahil edilmesi amacıyla heterodoks yaklaşımlardan olan Feminist İktisat ortaya çıkmıştır (Orkunoğlu Şahin, Yılmaz Furtuna, 2017, s 443- 444).

İlk Feminist İktisatçılar 1840-1870 yıllarında kadın istihdamı, kadınların çalışma hayatına dahil oluşu gibi konuları teorileştirerek yazan J. S. Mill, H. Taylor ve B. Bodichon olarak kabul edilmektedir (Küçüksucu vd., 2016, s. 4227). İktisadın önüne feminizm ibaresinin gelmesi, yani feminist iktisat şeklinde adlandırılması ise 1960'lı yıllara tekabül etmektedir. Bu yıllarda, her alanda cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesinin ekonomideki gelişmişlik seviyesi ile paralel olduğu gözlenmiştir ve bilhassa cinsler arasındaki ekonomik eşitsizlik üzerinde durulmuştur (Konca, 2016, s. 19-20). 1960'lı yılların bir diğer önemi, o yıllarda ikinci feminist dalganın başlamış olmasıdır. Bu gelişme ile birlikte kadınların ev içi emeği, çocuk bakımı, kadınların yapabileceği mesleklere getirilen sınırlandırmalar konuları gündeme gelmeye başlamıştır ki bunlar da Feminist İktisadın temelini oluşturan konulardır. 1990'lı yıllara gelindiğinde, ikinci dalga feministler iktisadın eril yapısını da sorgulamışlardır (Strober, 1994). Feminist İktisadın tartışılabilmesi için akademik olarak atılan ilk adım ise 1995 yılında çıkarılan Feminist Economics isimli dergidir. Bu dergide Feminist İktisatla ilgili düşüncelerin yanı sıra Modern İktisat Düşüncesi içinde kendisine yer bulamayan, çerçevenin dışına çıkabilmiş makalelere de yer verilmiştir (Yetişen, 2010, s. 28).

2000'li yıllara gelindiğinde, Feminist İktisat tartışmalarına feminizm ve iktisadın yanı sıra bir de felsefenin bakış açısı eklenmiştir. İktisadın toplumsal bir yanı olduğuna dikkat çeken bu bakış açısına göre felsefi bir arka plan da vardır ve göz ardı edilmemelidir. Yine bu yıllarda, kadın emeği başlangıçta olduğu gibi ön plandadır ve cinsiyete dayalı eşitsizlik artık teorik bir halden çıkarılıp giderilmeye çalışılan bir probleme dönüşmüştür, çözüm yolları üretilmiştir. Günümüzde Feminist İktisat kapsamını oldukça genişletmiştir, sadece iktisat alanıyla kısıtlı kalmayarak diğer alanlarla da ilişki kurmuştur. Günlük hayatta kadının görünürlüğü, akademide kadının varlığı, kadınların her alanda maruz kaldığı ayrımcılık ve emek sömürüleri, kadına yönelik fiziksel ve psikolojik şiddet inceleme alanına dahil olmuştur ve iktisadi açıdan

tüm bunların karşılığının doğurduğu sonuçların ne olduğu tartışılmıştır (Işık Kütük, 2019, s.153- 162).

Feminist İktisat Düşüncesinin ortaya atılmasının en önemli sebebi ev içi emeğin ve dolayısıyla bu noktada kadın emeğinin iktisadın konusu olarak ele alınmamasıdır. Bunun yanı sıra Modern İktisat Düşüncesinin ortaya koyduğu iş bölümünü göz önünde bulundurarak kadının ev dışında çalışması da mantıklı bulunmamaktadır. Böyle bir durumda kadının hem ev içi hem de ev dışında çalışması gerekecektir çünkü ev içindeki görevler kadının görev tanımı içerisindedir ve erkek o kısımla ilgilenmez. Durum böyle olunca kadına biçilen görev ev hanımlığı ve çocuk yetiştirmektir ki bunlar da iktisadi olarak emek kategorisinde görülmemektedir (Kalaycı, 2017, s. 536- 537). Erkeklerin çocuk bakımını üstlenmesi gerektiği yani ebeveynliğin ortak paydada buluşarak ve sorumluluk paylaşımı yaparak sürdürülen bir süreç olduğu, ev içi işler olan yemek yapmak ve temizlik gibi işlerin de aslında aynı evi paylaşan insanların ortak sorumluluğu olduğu düşünceleri yavaş yavaş dillendirilmeye ve yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

Erkekler ve kadınlar, iktisadi açıdan bakıldığında, farklı roller üstlenmiştir ve iktisat tarihi incelendiğinde kadına ayrılan pay hep daha küçük ve sınırlı olmuştur. Ancak zaman içerisinde bu düzeni değiştiren bazı gelişmeler yaşanmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte işgücü ihtiyacı ortaya çıkmıştır ve kadınların ücretli işlere katılımı artmıştır. Yıllar içerisinde değişen sosyal yapı nedeniyle tek başına çocuk yetiştiren ve dolayısıyla evine ekmek getirme rolünü üstlenen kadın sayısında artış gözlenmiştir. Kamusal alanda değişikliğe gidilmesi talebi olan feminist düşüncebu yıllarda tekrar gündeme gelmiştir ve düzeni değiştirme noktasında etkili olmuştur (Bergmann, 1990, s. 68). Feminist İktisatçıların odak noktası, ilgilendiği problemler klasik iktisadın odaklandığı sorulardan biraz daha farklıdır. Feminist İktisat, o güne kadar görmezden gelinenle alakadar olmaktadır. Ekonominin kadınları nasıl etkilediği ve kadınların ekonomi üzerinde ne gibi etkisi olduğu soruları üzerinde durmuşlardır. Kadınlar ve erkeklerin ekonomiye ne ölçüde dahil olabildiği incelendiğinde görülüyor ki kadınlar daha az ücretle, daha düşük statüde çalışmakta ve genel itibariyle ev içerisinde sürdürülen ücretsiz ekonomik faaliyet denilen kısımda daha aktif rol oynamaktaydı. Bu farkı ortaya çıkaran da çocuk bakımının ve ev işlerinin kadının sorumluluğunda

kabul edilmesi ve erkeklerin bu işlere katılımının düşük olmasıdır (Donath, 2000, s. 115).

Aslına bakılırsa, Feminist İktisat bir tür eşitlik arayışıdır. Fırsat, gelir, çalışma koşulları, meslek seçimleri konularında bir eşitlik olmadığı zaman elde edilen sonuç doğal olarak eşitsizlik olmaktadır. İş gücü piyasaları da toplumsal eşitsizlikten etkilenmiştir. Kadınlar, bir işe girdikleri zaman işverenler evin geçimini sağlayan erkektir varsayımı ile hareket ediyordu ve erkeklere kıyasla daha az ücret alıyorlardı. İkincil cinsiyet olarak görülen kadınlar, ikincil işlere, getirisi az olan ve bir güvencesi olmayan işlere yönlendiriliyorlardı (Berik vd., 2009, s.5). Gücünü toplumdan ve geleneklerden alan bu uygulamalar, kadınların bu işe artık bir dur denmesi gerektiği düşüncesiyle harekete geçmeleri ile tartışmalara konu olmuştur ve kadınların kararlı duruşları sayesinde ilerlemeler kat edilmiştir. Süreç incelendiğinde görülüyor ki bu konular erkeklerin insafına bırakılmış olsaydı aynı düzenin olduğu gibi devam etmesi noktasında herhangi bir şikayetleri olmayacaktı. Toplumun bazı yerleşik kabullerinde değişikliğe gitmek ve hele ki bu değişimin kaynağının güçsüz varsayılan kadınlar oluşu sürecin neden ağır aksak ve zorlu ilerlediğini bizlere açıklamaktadır. Bu değişimi başlatmak kadar sürdürmek de bir o kadar engebeli dağları aşmaya çalışmak etkisi uyandırmaktadır. Feminist iktisatçıların değişimi yalnızca kadınlar için istemediği, aslında erkeklerin ve cinsiyet ayırt etmeksizin dışlanmaya maruz kalan bireylerin ve hatta iktisat biliminin bu değişime ihtiyacı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu süreç karşılıklı iki cephede devam eden bir savaş olmaktan ziyade birlikte el ele yürütülen bir ilerleme süreci olmalıdır.

2.2.3. Feminist İktisat Anlayışları

Farklı feminist ve iktisadi anlayışlarla farklı açılardan ele alınabilen Feminist İktisat, farklı kaynaklardan beslendiği için doğal olarak içerisinde birden farklı anlayış bulundurmaktadır. Bu anlayışları ana hatlarıyla beş farklı kategoride toplamak mümkündür: Olumlu ayrımcılık, feminist ampirizm, feminist farklılık, feminist postmodernizm ve feminist yapılaşdırımcılık (Ferber and Nelson, 1993, s. 7-8).

Olumlu ayrımcılık kategorisi içerisinde yer alan Feminist İktisatçılar kadın iktisatçı sayısının artması için onlara öncelik verilebileceğini, kadınların temsil noktasında ön planda tutulmaları gerektiğini savunur. İktisadın içerisinde bulunduğu

erkek egemenliğinin anlaşılmasının kadınlar açısından daha kolay olabildiğini Bergmann balık ve su metaforu ile şu şekilde anlatmıştır: “Balığın etrafındaki suyu fark etmemesi gibi, erkek iktisatçılar da iktisat kültürünün eril cinsiyetli olduğunu fark etmeyeceklerdir.” (Bergmann, 1996, Aktaran: Nelson, 1996, s.8). Olumlu ayrımcılığın başlıca amacı, kadın cinsiyeti bağlamından ziyade toplumsal cinsiyet rollerine de vurgu yapmak ve eril bakışını açısını hem iktisattan hem de toplumdan uzaklaştırmaktır. Olumcu ayrımcılık bunu yaparken de kadınların bu alanda etkin olmaları gerektiğini ancak sayılarının yetersiz olduğunu belirtmektedir (İşler, 2004, s.50).

Feminist ampirizm kategorisi içerisinde yer alan Feminist İktisatçılar, Modern İktisadın kullanmış olduğu model ve araçların kadın bakış açısıyla, Feminist İktisat aracılığıyla tekrar yorumlanması ve daha kapsayıcı hale getirilmesi gerektiğini söylemektedirler (Blank, 1993, s. 142- 143). Feminist ampirizm ya da başka deyişle deneycilik yaklaşımı, erkek iktisatçıların elinde erilleşen tüm bu teori ve metotlarda değişikliğe gidilmesi gerektiğini söylemektedir. Feminist amaca hizmet edecek olan bu yenilik Feminist İktisatçıların çabalarına bağlıdır, onlar bu işin üzerine ne kadar çok düşerlerse o kadar hızlı sonuç alınacaktır ve var olan sistemin eksiklikleri görülerek giderilecektir (MacDonald, 1995, s. 172).

Feminist farklılık, kadın deneyiminin iktisada kadın bakış açısı kazandıracağını söylemektedir. Kadın ve erkeklerin aynı olay karşısında farklı deneyimler elde etmesinin, olayları farklı yorumlamasının iktisat bilimine bir zenginlik katacağını dile getirmektedir (Ferber and Nelson, 1993, s.9).

Feminist postmodernizmciler, tıpkı postmodernizmin modernizmi eleştirmesi gibi, diğer Feminist İktisat anlayışlarını eleştirmişlerdir (Bozpınar vd., 2022, s. 24). Kendilerinden önceki anlayışları yetersiz bulan postmodernistler, ataerki ve cinsiyet rolleri gibi temel konularda sunulan argümanların genişletilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu kavramların dil ve bilgi-güç bağlamında konuşulması gerektiğini belirtmişlerdir. Feminist postmodernizmciler, gücün bilgiyi gerektirdiğini ve kadınların yüzyıllar boyu bilgidan uzak kalmasının erkek egemen topluma zemin hazırladığı düşüncesini ortaya koymuşlardır (Çetinel ve Ersoy Yılmaz, 2016, ss. 141-142).

Feminist yapılaştırmacılığa göre toplumsal cinsiyet yapısı ile bilimin toplumsal yapısı arasında bir ilişki vardır ve iktisat yapılanmasında da durum bundan farkıdır. Feminist yapılaştırmacılara göre bu durumda önceliğin iktisadı eril yapan şeyleri belirlemek olduğunu söylemektedir. Bunları belirledikten sonra yapılması gereken şey ise bu kısımların törpülenmesidir (Mollaibrahimoğlu, 2016, s. 34- 35).

Özetlemek gerekirse, Feminist İktisatta üç ana alan tartışma konusudur; kadınların ücretsiz emeğinin görünür kılınması, ev içi sorunlar ve kadın iş gücünün piyasaya dahil edilmesinde karşımıza çıkan toplumsal cinsiyet rolleri kaynaklı geleneksel sorunlar (MacDonald, 1995, s. 163). Feminist İktisadın Modern İktisada getirdiği eleştirilere bakacak olursak da temelde kadını ikincilleştiren ve rasyonel olmamakla suçlayan bir anlayışa dayalı olması nedeniyle Feminist İktisadın Modern İktisadı eleştirdiği görölmektedir. Bu bakış açısından hareketle Modern İktisat kuramcıları kadını, kadın bakış açısını ve deneyimlerini iktisattan ayıştırmışlardır. Feminist İktisat, dar bir çerçeveye sıkışıp kalmış iktisat düşüncesine güncellik ve yenilik katacağını söyleyerek, farklılıklara da yer vererek iktisadın kapsamını genişleteceğini belirtmektedir. Feminist İktisat bunları yaparken de yeni yöntemler, teknikler, varsayımlar ve politika önerilerinde bulunmaktadır (İşler, 2010, s. 120- 121).

3. ÇALIŞMA HAYATINDA KADIN

Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar, çalışma hayatında kendilerine bu oranda yer bulamamıştır. Kadınların bu denli geri planda kalmasında toplumun cinsiyetlere olan bakış açısı, kadının görev tanımının ev ve evle ilgili şeyler olarak yapılması, çalışıp para kazanmanın erkeğe yüklenen bir misyon oluşu gibi birçok farklı kültürel ve toplumsal sebep vardır. Bu başlık altında kadınların çalışma hayatına dahil oluşunda önemli bir yer tutan Sanayi Devrimi sürecinin öncesi ve sonrası incelenerek kadınların iş yaşamında karşılaştığı zorluklardan bahsedilecektir.

3.1. Kadının Çalışma Hayatına Dahil Olmasının Tarihsel Süreci

Kadınların çalışma hayatındaki rolünü etkileyen büyük olaylardan birisi olan Sanayi Devrimini bir mihenk taşı kabul edip süreci Sanayi Devrimi öncesi ve sonrası şeklinde iki ayrı başlıkta incelemek mümkündür.

3.1.1. Sanayi Devrimi Öncesi Süreç

Her ne kadar 18. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi kadınların işgücüne katılması ve çalışma hayatına giriş yapması noktasında bir dönüm noktası kabul ediliyor olsa da tüm bu sürecin Sanayi Devrimi ile başladığını söylemek kadınlara haksızlık olur.

Göçebe toplumlarda ya da başka bir deyişle avcı- toplayıcı toplumlarda erkek daha ziyade uzakta yapılması gereken işleri yaparken; kadınlar çocuk bakımı, çocukların beslenmesi ile ilgilenmiş, yırtıcı hayvanlara karşı yaşam alanını ve çocuklarını korumuştur. Kadının aile içerisinde bu önemli rolü, toplum nezdinde de karşılık bulmuştur ve anaerkil bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır (Altan, 1979, s. 7.8).

İlerleyen süreçte yerleşik hayata geçilmesi ile bu dengelerde bazı değişiklikler olmuştur. Yerleşik hayatta yaşayan toplumlarda fiziksel gücün ön planda olduğu madencilik, balıkçılık gibi yeni iş alanları ortaya çıkmıştır ve bu da toplum yapısının ataerkil düzene dönmesinde etkili olmuştur. Artık kadına düşen yemek, temizlik, çocuk bakımı gibi ev içi işlerdir ve kadınlar içerisinde yer aldıkları üretimsel işlerden uzaklaşarak ev içerisinde yaşamaya başlamışlardır (Yüksel, 2016, s. 8).

Yerleşik yaşama geçişten 10. yüzyıla kadar geçen süreyi kapsayan köleci toplum düzeninde kölelerin çoğunun cinsiyeti kadındı. İş gücünü kölelerin karşıladığı bu dönemde kadın köleler erkek kölelerle aynı işi yaptıkları sürece bir ayrım gözetilmemiştir. Yani bir nevi kadın ve erkeğin çalışma hayatında eşit muamele gördüğü ilk ve tek dönem bu dönemdir. Çünkü her iki cins de yaptıkları işin karşılığını almıyorlardı ve kölelere karşı olan davranışlarda cinsiyet farkı gözetilmiyordu (Budak, 2021, s. 5- 6).

15. yüzyıla kadar geçen süre feodal düzen olarak adlandırılmaktadır. Feodal düzende üretim derebeylerinin hakimiyetinde yapılmaya başlanmıştır. Tarımsal üretimde ve evlerde hizmetçi olarak çalıştırılan kadınlar, başlarda ücretsiz olsa da zamanla ücret karşılığı çalıştırılmaya başlanmıştır (Dalkıranoglu, 2006, s.9).

17. yüzyılda kadınlar, küçük yaşlardan itibaren gerek madenlerde gerekse tarlada, atölyelerde, ev içi işlerde evlilik öncesinde ve sonrasında çalışıyorlardı. Ücret karşılığı yaptıkları işlerden kazançları erkeklerle kıyaslandığında çok daha düşük

kazançlar elde ediyorlardı. Geçim sıkıntısı, yaşanan maddi zorluklar kadınları bu koşullarda çalışmaya mecbur bırakıyordu (Yaprak, 2003, s.30).

Göçebe toplumlarla başlayan süreç 18. yüzyıla kadar belli bir seyir izlemiş olsa da bu yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi dengeleri değiştirmiştir. Sonrasındaki gelişmeler kadınlara bazı kazanımlar getirmiş, toplumsal cinsiyet rolleri gibi bazı konular tartışmaya açılmış, kadınların hayatında yeni engeller baş göstermiştir. O güne kadar geçen zaman zarfında, göçebe toplumlardaki anaerkil yapıyı saymazsak, kadınların çalışma hayatındaki konumu toplumdaki konumu ile aynı olmuş, kadınlar geri plana atılarak daha az ücretle çalışmak mecburiyetinde bırakılmışlardır.

3.1.2. Sanayi Devrimi ve Sonrasındaki Süreç

Kadının gerçek anlamda işgücüne katılması ve yaptığı işin gösterdiği emeğin karşısında para kazanıyor olması Sanayi Devriminden sonraki sürece tekabül etmektedir. Bu süreci Birinci Sanayi Devrimi, İkinci Sanayi Devrimi, Üçüncü Sanayi Devrimi ve Dördüncü Sanayi Devrimi şeklinde dönemlere ayırarak incelemek mümkündür (Leventer ve Altun Ada, 2023, s. 287).

Birinci Sanayi Devrimi olarak adlandırılan süreç, 18. yüzyıl sonlarında İngiltere’de ortaya çıkmıştır (Tunzelmann, 2003, s.370). Daha öncesinde ve 18. yüzyılda kadınların asıl görevinin eş olmak ve annelik olduğu düşüncesi neredeyse tüm dünyada evrenseldi. 18. yüzyıl sonlarında ve özellikle 19. yüzyıla gelindiğinde Sanayi Devrimi ile birlikte makineleşmenin artışıyla işyeri ve ev arasındaki ayrım daha keskin çizgilerle olmuştur ve bunun sonucunda kadınlar ev içerisinde izole hale gelmişlerdir (Donovan, 2006, s. 19). Kadının bu izole yaşamdan sıyrılması ve toplumda daha aktif rol alması yine bu döneme tekabül etmektedir. Tarih boyunca birçok ekonomik faaliyette yer alan kadınların, yaptıkları iş karşılığında ücret alıyor olması esas olarak Sanayi Devrimi ile birlikte başlamıştır ve kadınlar artık çalışma hayatında varlıklarını hissettirmişlerdir (Şahin ve Develi, 2021, s. 389). Sanayi Devrimi ile kadınların çalışabileceği yeni iş alanları ortaya çıkmıştır. Bu işlerin bazıları kadınların ev içinde ücretsiz bir şekilde yaptığı giyecek üretme ve yemek yapma ile ilgilidir. Artık bu işler, para karşılığı yapılan kadınların istihdam edildiği alanlar olmuştur. Bunların yanı sıra tekstil, dokuma, fabrika ve maden işçiliği gibi başka iş kolları ortaya çıkmıştır (Pinchbeck, 1930). Makinenin el emeğinin yerini aldığı bu

dönemde, erkeğin pahalı fiziksel gücü yerine kadının ucuz işgücü tercih edilmiştir. Kadınların uzun saatler fabrikalarda çalışıyor oluşu çocukların bakımı gibi bazı problemleri ortaya çıkarmıştır (Engels, 1958, s. 158- 161). İlk dönem kadın çalışanlarının emeği, cüzi miktarda yapılan ödemelerle sömürülmüştür.

İkinci Sanayi Devrimi, 1860 yılında başlamaktadır ve elektrik gücü ile üretimin başlangıcını içine alan süreçtir (Altun Ada, 2021, s. 6). Birinci Sanayi Devrimi ile arasındaki en büyük fark elektriğin icat edilmesi, dikiş makinesini icadı ve çeliğin icadıyla beraber ulaşımda meydana gelen gelişmelerdir (Agarwal ve Agarwal, 2017, s. 1066). Genel itibariyle bakıldığında, 1900'lü yıllarda kadınların aldığı ücret yine erkeklerin aldığı ücretin yarısı kadardır (Peker ve Kubar, 2012, s. 174). 1929'da yaşanan Büyük Buhran döneminde fabrikalar işten çıkarmalara başladıkları zaman ilk gözden çıkarılanlar kadınlar olmuştur. Ki o dönemlerde kadınların çalışıyor olması erkeklerin iş bulamıyor oluşuna gerekçe olarak gösterilmiş, kadınlar işsizlik ve yoksulluğun sebebi olarak görülmüştür (Humphries, 1976, s. 105-106). Kadınların çalışma hayatına katılmasında artış görülen yıllardan birisi de Birinci ve İkinci Dünya Savaşı zamanlarıdır. Erkeklerin savaşa katılmasıyla işgücü ihtiyacı hasıl olmuştur ve bu eksiklik kadınlarla giderilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde kadınları işgücüne dahil etmek için çocuk bakımı hususunda yardımlar, ücret iyileştirmeleri gibi fırsatlar sunulmuştur (Milkman, 1976, s. 85-87). Bu dönemde kadınlar çalışma hayatının içerisinde daha aktif rol oynamışlardır.

Üçüncü Sanayi Devrimi, 1960'lı yıllarda başlamıştır. Takip eden yıllarda bilgisayarların ve internetin gelişmesiyle bu döneme bilgisayar veya dijital devrim denmiştir (Schwab, 2016, s. 11). Birinci Sanayi Devrimi İngiltere'de, İkinci Sanayi Devrimi özellikle ABD'de etkili olmuştur ve devrimler bu ülkelerde büyük değişiklikler sağlamıştır. Üçüncü Sanayi Devrimine bakıldığında, bu devrim etki alanı olarak daha geniş bir coğrafyayı etkilemiştir ve bu dönemde her anlamda bir küreselleşme olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde eğitim, sağlık, savunma, finans, ulaşım gibi sektörlerde tüm dünyayı etkisi altına alana değişimler yaşanmıştır. Bu süreçte çevre kirliliği, küresel ısınma, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması gibi konular da gündeme gelmiştir (Mojahan, 2021, s. 20- 21). 1950'ler ve sonrasında özellikle gelişmiş ülkelerde tarım ve sanayi dışında yeni iş kolları ortaya çıkmıştır ve kadınlar hizmet sektöründe de yer almaya başlamıştır. Kadınlar sayesinde

dokuma, ekmek yapma ve kıyafet dikmek gibi birçok iş artık fabrikalarda çok daha pratik bir şekilde yapılmaktadır. Aile yapısının küçülmesi ve artık çekirdek ailelerin yaygınlaşması kadınların evdeki iş yükünün azalmasında da büyük oranda etkili olmuştur (Myrdal ve Klein, 1956, s. 4-5). 1970’li yıllarda, serbest ticaret ile birlikte emeğin karşılığı yok denecek kadar azalmıştır ve bu ucuz emek en çok kadınları etkilemiştir. Yine bu yıllarda ve sonrasında kadınların çalışma hayatını iyileştirmek için bazı adımlar da atılmıştır (Erarslan, 2009, s. 1- 2). Üçüncü Sanayi Devrimi döneminde, özellikle 1980’lere gelindiğinde kadınların işgücüne katılma oranında artış gözlenmiş olsa da bunu kadınların istihdamı noktasında bir artıştan ziyade erkek egemen bazı iş kollarının ortadan kalkması ya da geleneksel olarak kadınların çalıştığı iş kollarında kadın çalışanların artışı şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır. Yani kadınlar, yine belli alanlarda çalışmaya devam etmiş, iş dünyasındaki cinsiyetçi tutum büyük oranda varlığını sürdürmüştür (Eyüboğlu vd., 2000, s.4).

Dördüncü Sanayi Devrimi, 2016 yılında Dünya Ekonomik Forum (WEF) kurucusu Klaus Schwab’ın “The Fourth Industrial Revolution” (Dördüncü Sanayi Devrimi) başlıklı kitabını yayınlaması ile başlamaktadır. Diğer dönemlere kıyasla bu dönemde değişim oldukça hızlıdır ve bu hızlı değişim toplumun dönüşümünde de etkili olmaktadır (Philbeck ve Davis, 2018- 2019, s. 17). Dördüncü Sanayi Devrimi süreciyle birlikte kadınların ev işlerini hafifletecek yenilikler ortaya çıkmıştır ve geleneksel rollerin biraz daha dışına çıkılabilmesi ile evdeki iş paylaşımı ve iş hayatındaki roller kadınlar adına pozitif yönde değişim göstermiştir (Toprakçı Alp, 2019, s. 139). Ev işlerini erkekler ile de paylaşmaya başlayan kadınlar için küçük ev aletleri gibi yeni gelişmeler, teknoloji kullanımı ile birlikte kadınlar için boş zamanlar yaratmıştır. Dördüncü Sanayi Devrimi ile birlikte bazı yeni iş kolları ortaya çıkmış olsa da öte yandan bazı alanlar artık işlevini yitirmeye başlamıştır. Örneğin geleceğin mesleği denilen bilgi ve iletişim teknolojileri alanı, kadınların internet ve bilgisayara olan erişiminin az olmasından ya da bu alana eğitim alma oranlarının düşük olmasından kaynaklı, yine erkeklerin ağırlıkta olduğu bir alana dönüşmüştür (Ecevit Satı ve Oktay Yılmaz, 2020, s. 55). Teknolojik gelişmelerin gelebileceği nokta belirsiz olduğu için bu sürecin nasıl ilerleyeceği konusunda kesin konuşmak mümkün olmasa da bu gelişmelerle birlikte en çok olumsuz etkilenecek olan iş alanlarının kadınların çalıştığı alanlar olacağı öngörülmektedir. Dijitalleşen iş dünyasına uyum noktasında

kadınlar erkeklerin biraz daha gerisinde kalmıştır ve kadınları bu düzenin dışında bırakmamak için kadınlara yönelik eğitimler arttırılmalıdır (Akyüz, 2020, s. 144- 146).

3.2. Kadınların Çalışma Hayatında Karşılaştığı Zorluklar

İşçi kadınlarla ilgili uluslararası ilk düzenlemeler 1979 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yapılmıştır. Kadınların haklarının korunmasına yönelik olan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women) (CEDAW) ile her iki cinsiyetin de eşit istihdam hakkı, eşit eğitim hakkı ve eşit ücret alma hakkı güvence altına alınmaya çalışılmış, güvenli çalışma koşulları da sözleşmeye dahil edilmiştir. Takip eden yıllarda Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization) (ILO) ve Birleşmiş Milletler tarafından bazı adımlar atılmış, iyileştirmeler yapılmaya çalışılmıştır (Yatar, 2015). Atılan tüm bu pozitif adımlara rağmen kadınlar çalışma hayatında hâlâ bazı zorluklarla bugün bile karşı karşıya kalmaktadır.

Kadınların karşılaştığı sorunları şöyle sıralamak mümkündür; işe alımda ve ücretlendirmede ayrımcılık, eğitimde ayrımcılık, iş ve aile dengesini kurma sorunsalı. Tüm bunlara ek olarak kadınlar bazı kariyer engelleri ile de karşılaşmaktadır: Cam tavan ve cam uçurum, psikolojik taciz olarak da adlandırılan mobbing, cinsel taciz ve sosyal güvenlik sorunları kadınların önündeki engellerdendir (Aksöz ve Eroğlu Durkal, 2021).

3.2.1. İşe Alımda ve Ücretlendirmede Ayrımcılık

İşverenlerin erkek ağırlıklı olduğu çalışma hayatında takınılan cinsiyetçi tavır kadınların kendilerine yer bulabilme oranlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Kısa süreli işler için tercih edilen kadınların, çalıştıkları işlerin devamlılığının olmaması nedeniyle çalışmaya yönelik motivasyonları azalmaktadır. İşveren açısından bakıldığında, kadınların hamilelik ve doğum izinleri, sonrasında çocuk bakımı için alınan izinler, kadınların çalışma saatlerinin ve koşullarının daha kısıtlı olması gibi sebeplerle maddi açıdan kadın istihdamını dezavantajlı görülerek kadınların işe alım oranlarının düşük olduğunu söylemek mümkündür (Dirik, 2016, s. 37- 38).

Yapılan işin sonunda alınan ücret noktasında bakıldığında, burada da kadın aleyhine bir fark olduğu gözlemlenmektedir. Bunun sebebi, toplumun kadına yüklediği rolün ev sınırları içerisinde olması, erkeğin ise dışarıdaki işlerden ve para kazanmaktan

sorumlu tutuluyor oluşudur. Bu bakış açısı, çalışma hayatına da yansımıştır ve kadınlar ya getirisi az olan işlerde çalışma imkanı elde edebilmişlerdir ya da aynı işi yapıyor olmalarına rağmen zaman zaman daha az ücret almışlardır (Erol, 2011, s. 18).

3.2.2. Eğitimde Ayrımcılık

Eğitimde cinsiyetler arasında gözlenen fırsat eşitsizliği iş hayatına da yansımaktadır. Eğitime ulaşmada geri planda kalan kadınların seçebilecekleri ve içinde yer alabilecekleri meslekler de sınırlıdır. Aynı eğitim seviyesinde olan kadın ve erkeklerin işsizlik oranlarına bakıldığında, kadınlarının işsizlik oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Buradan eğitimin tek başına çalışma hayatına dahil olma noktasında kesin bir belirleyici olmadığı, denklemin başka değişkenlerinin de olduğu çıkarımını yapmak mümkündür (Küçük Aksu, 2022, s.164). Kadınların meslek seçiminde ve eğitim görme oranlarında, toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi de es geçilemez. Erkekler, gücün sembolü kabul edilerek mühendislik ve askerlik gibi mesleklere yönlendirilirken kadınlar daha hassas ve zayıf varlıklar olarak nitelendirilip öğretmenlik ve hemşirelik gibi mesleklere uygun görülmüşlerdir ve kadınların aldıkları eğitim de bu kabullere göre şekillenmiştir (Farımaz, 2017, s. 30).

3.2.3. İş- Aile Dengesi Kurma Sorunsalı

Umutlu (2021), kadınların iş hayatına dahil olma oranı arttıkça işte karşılaşılan sorunların yanı sıra kadınlar bir de ev hayatlarında bazı sorunlarla karşılaşmaya başladıklarını söylemiştir. İş ve aile dengesi denildiği zaman kadınların iş hayatlarında ve özel hayatlarında bir denge yakalamış olması, rolünün gereklerini yerine getirebiliyor olması kastedilir. Kadın ve erkeğin rolleri, her ikisi de çalışıyor olsa da, oldukça farklıdır. İş hayatındaki ve sosyal hayatındaki rolü başarıyla üstlenen kadın eve geldiği zaman adeta ikinci bir mesaiye başlamakta, ama erkek için süreç genellikle böyle işlememektedir. Kadının çalışıyor olması toplumun ona yüklediği “ev işi kadın işidir” misyonunun devam etmesine engel teşkil etmez. Ev erkek için dinlenme alanı ya da işi için ekstra vakit ayırabileceği bir alanken, kadın için yemek yapma, temizlik, çocuk yetiştirme gibi iş dışında yeni sorumluluklarına merhaba dediği bir alandır. Tüm bunlara yetemeyen kadın bir noktada kendisini yetersiz ve tükenmiş hissetmekte, fiziksel ve psikolojik olarak yorgun düşmektedir (Umutlu, 2021, s. 9- 11). İş ve aile dengesini kuramama hali, sürekli kendi içinde bir çatışma yaşama ve hiçbir şey

yetemiyorum hissi kadınların hem iş hayatını hem de özel hayatını olumsuz etkilemektedir.

3.2.4. Cam Tavan ve Cam Uçurum Sendromları

Kadınların güçlü, saygın, üst kademedeki ve yüksek maaşlı işlere ulaşmasının önündeki engeller cam tavan olarak isimlendirilir. Cam, aslında görünürde bir engel yok gibi dursa da onları durduran bir şeyler olduğunu simgelemektedir (Longo ve Straehley, 2008, s.88). Kadınların iş dünyasında erkekler kadar hızlı yükselemiyor olmalarının sebebi az çalışıyor olmaları ya da işlerini iyi yapmıyor oluşları değil, aksine bu noktalarda erkeklerden iyi oldukları halde kadınların kişilik olarak başarıyı getiren yöneticilik özelliklerinden mahrum kabul ediliyor olmalarıdır ki bu özellikler tahmin edilebileceği üzere toplumun erkeklerle bağdaştırdığı özelliklerdir (Falk ve Grizard, 2005, s. 25). Aynı toplum kadınlara daha kırılğan ve küçük rolleri uygun görmektedir, bu da dışarıdan bakıldığında kadınların ilerleyememesinin sebebi olarak onların yeterince çaba göstermedikleri ya da beceriksiz oldukları gibi bir algı oluşturmaktadır. Erkekler ve toplum tarafından görülmeyen bu cam tavan, birçok kadının potansiyelini göstermesine dahi imkan tanımamaktadır.

Kadınlar liderlik basamaklarını tırmandığında burada da karşımıza cam uçurum kavramı çıkmaktadır. Kadınların sahip olduğu üst düzey pozisyonların riskli ve tutarsız olması cam uçurum olarak adlandırılır. Kadınlar cam tavanı aşarak ve hak ederek iyi bir konuma gelmiş olsa bile kendisi ile aynı pozisyonu paylaşan bir erkeğe kıyasla daha diken üzerindedir ve çok daha fazla eleştirilir, kadınların verdiği kararlar sorgulanır. Bu denli baskı altında kalan kadınların başarısızlık oranı da artış gösterir (Ryan ve Haslam, 2005). Kadınlar cam tavanla cebelleşirken erkeklerin camdan bir asansör ile çıktığı liderlik pozisyonları, kadınlar için hedefe ulaşma rahatlığı sağlamaktan ziyade kadınları hata yapmamalıym telaşına sürüklemektedir ve bu da yoğun bir stres kaynağıdır.

3.2.5. Psikolojik Taciz (Mobbing)

Çalışma hayatında psikolojik taciz ya da daha yaygın kullanılışı ile mobbing kişinin çalışma ortamındaki arkadaşları tarafından sistematik ve tekrar tekrar olumsuz davranışlara maruz kalmasıdır (Einarsen, 2000, s. 379). Erkeklere kıyasla kadınların daha çok maruz kaldığı psikolojik taciz, çalışan olmalarından ziyade cinsiyetleri

nedeniyle kadın olmaları ile alakalı bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılık burada da karşımıza çıkmaktadır. Bunun neticesinde huzursuz bir çalışma ortamı kadınların işten ayrılmasını tetikleyen sebeplerden birisi olmaktadır (Aşkın ve Aşkın, 2018, s. 256). Mobbing süreci, uzun ve sürekli olduğu için yıpratıcı olmakta ve kadınları çalışma hayatından uzaklaştırmaktadır.

3.2.6. Cinsel Taciz

1970'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan bu terim "iş yerinde kadın ve erkeklerin onurunu zedeleyen cinsel nitelikte istenmeyen davranışlar ve cinsiyete dayalı yapılan diğer davranışlar" şeklinde tanımlanmaktadır (Forster, 1992, s. 944). Cinsel tacizin kapsamı geniş ve kültürlere göre değişkenlik gösteriyor olsa da cinselliği çağrıştıran el şakaları, mimikler, bakışlar, şantaj gibi rahatsız edici birçok davranış, cinsel taciz olarak kabul edilmektedir (Şahin, vd, 2012, s. 68). Araştırmalar, her iki kadından birisinin iş yerinde cinsel tacize uğradığını, erkeklerde bu oranın daha düşük olduğunu göstermektedir (Cortina ve Areguin, 2020, s.7).

3.2.7. Sosyal Güvenlik Sorunları

Sosyal güvenlik, gelecekte ortaya çıkabilecek risklere karşı geliştirilmiş bir güvencedir. Bir nedenden dolayı kısmen ya da tamamen çalışamayan bireyin, insani yaşam standartlarını karşılayabileceği ölçüde gelir sahibi olmasını amaçlar (Aydın, 2016, s. 251). Özellikle az gelişmiş ülkelerde, yeterli eğitim alamayan kadınlar ucuz iş gücü alternatifini olarak kullanılmaktadır. Bu kadınlar sosyal güvenceleri olmadan, olumsuz koşullarda az bir maaş karşılığı çalışmaktadır (Önder, 2013, s. 57- 58). Özellikle ev içi işlerde çalışan kadınların sosyal güvenlik bağlamında bir güvenceleri olmamakla birlikte, bu durum onlar için yaşadıkları emek sömürsü nedeniyle fiziksel ve psikolojik olarak yorucu olmaktadır (Ünlütürk Ulutaş ve Durusoy Öztepe, 2013, s. 55).

2. BÖLÜM

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE KADIN

7. yüzyılda ortaya çıkan ve gün geçtikçe daha çok insana ulaşan bir din olan İslam, yaşam biçimi ortaya koymuştur. İslam, hayatın her alanıyla ilgili düzenlemeler yapmış, toplumsal hayatta bir arada yaşamamanın püf noktalarını bizlere sunmuştur. İslamiyet'in gelişinden önceki zaman dilimi olan cahiliye devri ve öncesinde diğer dinler temel alınarak sürdürülen yaşam tarzı incelendiğinde, İslam'ın getirmiş olduğu yeniliklerin hayatımızı ne ölçüde güzelleştirdiği daha net anlaşılmaktadır. Toplumun neredeyse yarısını oluşturan kadınlar, İslam'dan önceki düzende ataerkil geleneklerin etkisiyle geri planda tutulmuş, ikincil bir konuma indirgenmişlerdir. Gerek Kur'an-Kerim gerek Hz. Peygamberin yaşantısı incelendiğinde, bu durumu ortadan kaldıran bir devrim yaptıkları görülmektedir. Kadının sosyal hayattaki görünürlüğü artmış, eğitimi noktasında iyileştirmeler yapılmış, kadına haklar verilmiştir. Bu hakların bir kısmı da iktisadi haklardır.

Bu bölümde ilk olarak İslam İktisat düşüncesinin ortaya çıkışına ve gelişimine değinilecektir. İslam İktisadı, Kur'an-ı Kerim ve hadisleri temel alan bunun yanı sıra icma ve kıyası da kaynak kabul eden, İslam dininin ortaya koymuş olduğu kurallar çerçevesinde şekillenen, tarihi açıdan bakıldığında çok yeni sayılabilecek olan ve hâlâ gelişmekte olan bir iktisadi akımdır. Bu bağlamda ele alacağımız esas konuya geçmeden önce ikinci olarak İslam ve kadın alt başlığında diğer dinlerde kadının durumu, İslam'da kadın ve günümüzde Müslüman kadın konuları ele alınacaktır. Ve son olarak asıl konu olan İslam İktisadı ve kadın konusu bu konuda yapılan çalışmaların azlığı nedeniyle kısıtlı bir şekilde farklı açılardan ele alınmaya çalışılacaktır.

1. İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİ

Her medeniyetin ve toplumun sahip olduğu bazı değerleri, gelenekleri ve yerleşmiş bir sistemi vardır. Hal böyle olunca o medeniyetin içerisinde yeşeren her şey bunlardan bağımsız olarak düşünülemez. İslam İktisadı da İslam toplumunun özelliklerini taşıyan ekonomik bir sistemdir. İslam medeniyetinde kuralları belirleyen dindir, İslam iktisadı da kaynağını dinden almaktadır. İslam dini, toplumsal hayatı, kişiler arası ilişkileri, dini görevleri düzenlediği ve bildirdiği kadar nasıl bir iktisadi sistem

olması gerektiği noktasında da bizler için yol gösterici olmuştur. Kur'an- Kerim'de "Ama insanlardan öyleleri vardır ki, "Ey rabbimiz! Bize bu dünyada ver" diye dua ederler. Böyle bir kimsenin âhiretten hiç nasibi yoktur. İnsanlardan öyleleri de vardır ki, "Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru" derler. İşte kazandıklarından bir payı olanlar bunlardır. Allah, hesabı çok çabuk görür!" (Bakara, 2/ 200, 201, 202) buyrulur her iki tarafı da düşünen bir dünya görüşü ortaya konmaktadır. Yani bir Müslümanın hayatında ahireti için yaptıkları kadar dünya için yaptıkları da önemlidir. Bu sebeple iktisadi hayatın nasıl olması gerektiği de önem kazanmaktadır (Özaydın, 2019, s. 163-164).

Bugün bildiğimiz şekliyle İslam İktisadının doğuşunun 20. yüzyılın başlarında olduğu söylenebilir (Zaman, 2008, s. 24). Ancak daha geriye, temellerine gidecek olursak Hz. Peygamber zamanını başlangıç kabul edebiliriz. Kur'an-ı Kerim ve sünnet çeşitli koşullarda uygulanabilir olan bazı ekonomik ilkeler içermektedir, başka bir deyişle Kur'an-ı Kerim ve sünnet İslam toplumunun ekonomik düşünce sisteminin gövdesini oluşturmaktadır. İlerleyen süreçlerde değişen koşullara uygun kurallar, zaman ve mekan çerçevesinde yorumlanarak Müslüman alimler tarafından ortaya konulmuştur (Islahi, 2014, s.8). İslam yüzyıllardır var olan bir din olmasına rağmen kaynağını Kur'an-ı Kerim, hadis, icma ve kıyastan alan İslam İktisadi sistemi henüz daha çok yenidir. Bununla birlikte İslam İktisat Teorilerinin İslam'ın ortaya çıkışından bu yana var olduğunu da söylemek yanlış olmaz (Alrifai, 2015, s.98). İslam İktisadı; doğa kanunlarına dayalı, kişilerin hür iradesi ile yapmış olduğu anlaşmaları içeren, adalet ve paylaşım ilkelerinin ön planda olduğu, içerisinde ortaklık barındıran, fitrî, Allah'ın ilkelerine ters düşmeyen bir iktisat modelidir (Ersoy, 2015, s.40-42). Burada vurgulanan en önemli nokta İslam İktisadının Allah'ın koymuş olduğu kurallar çerçevesinde şekillenmesi ve insanı merkeze alıyor oluşudur.

İslam İktisadı, İslam'ın ortaya koymuş olduğu bakış açısı ve dünya görüşü ile uyumlu olan, İslam'ın ilkelerini ekonomiye uyarlayan bir iktisadi sistemdir (Haneef, 1997, s.50). İslam İktisat Düşüncesinin en önemli iki temel kaynağı Kur'an-ı Kerim ve sünnet olmakla birlikte bunun yanı sıra bu iki temel kaynak etrafında şekillenen İslam hukukunun etkisi de yadsınamaz (El-Ashker ve Wilson, 2006, s. 32). İslam İktisadının kaynaklarını daha geniş bir şekilde ele alacak olursak genel kaynaklar ve özel kaynaklar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Genel kaynaklar sırasıyla Kur'an-ı

Kerim, hadis mecmuaları, tefsir literatürü, hadis şerhleri, fıkıh ve fıkıh usulü literatürü, kelam literatürü, felsefe, tasavvuf literatürü, tarih, coğrafya ve siyaset ve idareye dair literatürdür. Özel kaynaklara baktığımızda ise hisbe, haraç, emval, kesb, ticaret literatürleri ve bazı bağımsız eserler karşımıza çıkmaktadır (Orman, 2016, s. 253-257).

1.1. İslam İktisadının Özellikleri

İslam İktisadının özelliklerini sıralayacak olursak, ilk söylenecek şey Kur'an-ı Kerim temelli olduğudur. Allah Kur'an-ı Kerim'de iktisadi hayatla ilgili bazı kurallar koymuş, bazı şeyleri yasaklarken kimi iktisadi davranışları ise övmüştür. Örneğin faiz haramdır ancak kişinin malının bir kısmını ihtiyaç sahipleri ile paylaşması sevaptır. Kur'an-ı Kerim'in çizmiş olduğu çerçevede belli başlı iktisadi kurallar oluşturulmuş ve sistemleştirilmiştir (Gül, 2010, s. 36- 37).

İslam'da mülkiyet, Allah'a izafe edilmiştir. İslam dini elbette kişilerin de mülkiyet hakkı olduğunu, mülk edinebileceklerini söylemektedir ama burada temel ayırım şudur ki; kişi sahip olduklarına emanetçi gözü ile bakmaktadır. Her şeyin asıl sahibinin Allah olduğu bakış açısı kişiyi var olan kaynakları hoyratça kullanmaktan alıkoyar, bu sayede de bilinçsiz tüketim ve israfın önüne geçilmiş olur (Çayıroğlu, 2014, s. 154- 155).

Adalet, İslam İktisadının temelini oluşturan kavramlardan birisidir. Hem sosyal hem ekonomik adaleti hedefleyen İslam İktisat düşüncesi, adil bir ekonomi ile toplumun sağlıklı bir işleyişe sahip olacağına inanır. Herkesin emeğinin karşılığını aldığı, girişimci düşüncelerin desteklendiği, belli bir amaca yönelik adımların atıldığı, paylaşımcı bir ekonomik sistem elbette toplumun her bir ferdi memnun edecektir. Ekonomik adaletin üç ayağı vardır; doğal kaynakların kullanımında herkesin eşit hak ve fırsatlara sahip olması, takas işleminde adalet ve adil bölüşüm (Askari, vd., 2015, s. 76- 77).

Emek, İslam İktisadında önemli bir kavramdır. İslam'da çalışmak ve emek harcamak övüldüğü kadar, yapılan işin karşılığının verilmesi de önemsenmiştir. Harcanılan emek ile alınan ücret arasında bir doğru orantı olması gerektiği savunulur (Choudhury, 1983, s. 94). Örneğin faiz bu bağlamda haram kılınmıştır, çünkü faiz

emeksiz bir şekilde elde edilen parayı temsil etmektedir ki bu uzun vadede üretimi azaltır ve topluma zarar verir (Pıçak, 2012, s. 67).

Bir ihtiyaç ekonomisi olan İslam İktisadı, üretimin ihtiyaçla paralel olması gerektiğini söylemektedir ki bu şekilde sahip olduğumuz kaynaklar daha verimli kullanılabilir. İhtiyaç fazlası tüketim olan israf, İslam dinince yasaklanmıştır. Harcama davranışlarımızı da şekillendiren İslam, yapılan harcamaların ihtiyaca yönelik olması gerektiğini söylemekte ve ihtiyacın da tanımını yaparak sınırlarını çizmektedir (Kumaş ve Artuç, 2019, s.124- 125).

Tüm bu özelliklerden hareketle söyleyebiliriz ki, İslam İktisadı bir denge gözetir. İslam İktisadı, hem doğanın hem insanın hem de toplumun dengesini korumayı amaçlar. Tüketimi arttırmayı amaçlamaz, dolayısıyla harcamada aşırıya kaçmak, gösteriş yapmak, ihtiyaçtan fazlasını elde etme çabası hoş karşılanmamıştır. İslam dini zenginliği, içerisinde paylaşmak olduğu zaman kıymetli görmüştür. İslam İktisat düşüncesinde bunun yansıması olarak adil gelir dağılımı hedeflenir ve bu noktada zekat önemli rol oynayarak var olan paranın ihtiyaç sahibi olanlara aktarılmasını sağlar ve böylece servet yaygınlaşmış olur. Ayrıca iktisadi istikrarı sağlamak da İslam İktisadının amaçlarından (Tabakoğlu, 2021, s. 80-91).

1.2. İslam İktisadı ve Modern İktisat Karşılaştırması

İktisadi hayatın nasıl olması gerektiğine dair çerçeve çizen ayet ve hadislere rağmen İslam İktisadının nasıl olması gerektiği her zaman için tartışma konusu olmuştur. Çünkü halihazırda varlığını sürdüren ekonomik sistemler İslam'ın öngördüğü şekilde işlememektedir. Modern İktisat düşüncelerinin dayandığı materyalist felsefe İslam İktisadının ortaya koymaya alıştığı manevi iklimden uzaktır. Çarkları işleyen kapitalist düzende İslam İktisadının ruh ve mana arayan ilkeleri zaman zaman havada kalmaktadır (Kutval, 2017, s. 154- 155). İslam İktisadı ve Modern İktisadın aralarındaki temel farkları, Zaim'in (2013) karşılaştırması ile bir tablo üzerinde şöyle özetlemek de mümkündür:

Tablo 1. İslam İktisadı ve Modern İktisat Arasındaki Farklar

İslam İktisadı	Modern İktisat
Kaynaklar sınırsız, ihtiyaçlar sınırlıdır.	Kıt kaynaklar ve sınırsız ihtiyaçlar vardır.
Üretimin merkezinde insan vardır.	Üretim piyasa içindir.
İnsanı “Homo İslamicus” olarak tanımlar.	İnsanı “Homo Economicus” olarak tanımlar.
Emek her şeyin üzerindedir.	Emek üretim için amaçtır.
Üretim ve tüketim dengesi gözetilir.	Sürekli bir üretim-tüketim döngüsü vardır.
Hedef toplumun refahıdır.	Hedef servet arttırımıdır, daha bireyseldir.
Faizsiz bankacılığı hedefler.	Faiz meşrudur.

Modern İktisat düşüncesinde kaynakları sınırlı, ihtiyaçlar sınırsızdır ve iktisat bu ikisi arasında bir denge kurma işidir. İslam İktisadı ise Allah’ın rızık konusunda cömert davranarak yeterli kaynağı yarattığı ve insanların ihtiyaçlarının sınırsız olmadığı, ihtiyaç denilen şeyin belli başlı temel tüketim ürünleri olduğu varsayımıyla hareket eder. Modern İktisat üretimi piyasa için yaparken İslam İktisadında üretimin merkezinde insan vardır, insan için üretilir ve bu üretim sonucundaki ürünler adaletli bir şekilde dağıtılır (Özaydın, 2019, s. 165-166).

İslam İktisadının beslendiği kaynaklar, Modern İktisat düşüncesinden farklı olduğu için ortaya koymuş oldukları iktisat anlayışları da teorik olarak birbirinden farklıdır. Zaim (2013), bunları bazı açılardan karşılaştırmıştır. İlk olarak Modern İktisat düşüncesinde insan “homo economicus”, başka bir deyişle “iktisadi adam”dır, yani her koşulda çıkarlarını ön plana koyan kapitalist bir insan modeli vardır. Bu insan modeli, yalnızca kendine ve vicdanına karşı sorumludur. İslam İktisadında ise “homo İslamicus”, yani “Müslüman insan”dır. Temeli İslam’a dayanan, İslami prensiplerden hareketle gücünü adalet ve eşitlikten alan bir insan modeli karşımıza çıkmaktadır. Bu kişi kendine ve vicdanına olan sorumluluğunun yanı sıra her şeyden önce Allah’a karşı

sorumludur ve bir gün ona hesap vereceğinin bilincinde adımlarını atar, iktisadi hareketlerinde de bu böyledir.

İkinci olarak Modern İktisat Düşüncesi ahlaki kaygılardan uzakken İslam İktisadı İslam'ın ortaya koymuş olduğu, Allah'a kulluğun her zaman öncelik kabul edildiği, Müslümanların kardeş olduğu ve paylaşmanın öneminin her daim vurgulandığı, maddiyatın kişiye kulluk vazifesini unutturmaması gerektiği söylenen ahlaki prensiplere dayanmaktadır.

Üçüncü olarak Modern İktisat, devlet müdahalesini kabul eden veya reddeden iki uç arasındayken; İslam İktisadı, bu ikisi arasında bir denge tutturmuştur.

Dördüncü olarak Modern İktisatta rasyonalite yani akıl ön plandayken; İslam İktisadında, akıl önemli olmakla birlikte akılı verenin, asıl ilim sahibinin Allah olduğu her zaman için vurgulanır.

Beşinci olarak İslam İktisadı İslam'ın kendisinden bağımsız değilken, Batıda ilimler birbirinden bağımsız olarak ele alınır. İslam İktisadı İslam'ın ve dolayısıyla tevhid ilkesinin içinde yer almaktadır.

Altıncı olarak Modern İktisatta insan emeği sadece üretim için bir amaç olarak görülürken İslam İktisadında insan emeği her şeyin üzerinde tutularak kıymet verilmiştir.

Yedinci olarak modern İktisatta sürekli bir üretim ve tüketim döngüsü varken İslam İktisadında üretim tüketim dengesi gözetilmeye çalışılmıştır. Modern İktisatta tüketici her türlü isteğini karşılaması için yönlendirilirken İslam İktisadında kişi parası olsa dahi İslam'ın haram kılmış olduğu tüketim alanlarından uzak durmaktadır. Yani nefis tatmini değil Allah'ın rızası ön plandadır.

Sekizinci olarak Modern İktisatta hedef servet arttırımıyken İslam İktisadında bireyden önce toplumun zenginleşmesi ve toplumun refahı öncelenmektedir. Bunun için paylaşma, zekat ibadetine, sadaka verilmesine ihtimam gösterilmiştir. Yani Modern İktisatta servet belirli bir zümre içerisinde dolaşım sağlarken İslam İktisadında servetin dağıtımı esastır.

Dokuzuncu olarak Modern İktisat, faizi meşru kılarak temellerini buna dayandırırken İslam İktisadında emek karşılığı olmayan, kar-zarar riski alınmadan kazanılan para helal kabul edilmemiştir. Buradan hareketle Modern İktisat, faizli bankacılık sistemi ile işlerken; İslam İktisadı, faizsiz bankacılığı esas alan kurumlarla mali işlerini yürütmektedir.

Onuncu ve sonuncu olarak, Modern İktisat düşüncesinde çalışma kavramı para karşılığı yapılan işlere tekabül ederken İslam İktisadında “İnsan için çalışmasından daha iyi bir şey yoktur” (Necm, 53/ 39) ayetinden de hareketle her türlü çalışma iş kapsamında değerlendirilmiştir (Zaim, 2013, s.19- 44).

İslam İktisadı, İslami kaynaklardan elde edilen ilkelerden yola çıkılarak insan refahını önceleyen, batının ekonomik sistemine kapsamlı ve tutarlı bir alternatif sunabilen, temeline kardeşliği ve sosyal adaleti alan bir iktisadi sistemdir, ekonomiye ahlaki bir bakış açısı kazandırmaktadır (Langton, vd., 2011, s. 33- 34). İslam’ın başlangıcından 19. yüzyıla kadar geçen zaman dilimi içerisinde Müslümanlara ait bir iktisat sisteminden söz etmek pek mümkün olmasa da iktisatla alakalı konular fıkıh ilminde kendisine yer bulmuştur ve bu da İslam İktisat düşüncesinin fikri temellerini oluşturmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde İslam İktisadı kavramını kullanan ilk eserler 1940’lı yıllarda Hindistan’da yazılmıştır. Onu takip eden yıllarda ise İslam İktisadına olan ilgi gün geçtikçe artmıştır (Cebeci, 2010, s. 9- 10). 1970’li yıllara gelindiğinde, İslami bankalar açılmaya başladı ve İslam İktisadı teoriden pratiğe bir geçiş yapmış oldu. Faizsiz bankacılık amacıyla yola çıkan bu bankalar, modern bankacılık ürünlerini İslam’ın bakış açısıyla harmanlayarak ve uygun olmayan kısımlarını yontarak kendilerine has İslami bankacılık ürünleri ortaya koymuşlardır. Faizsiz işlem yapmak isteyen ve o zamana dek parasını bir kenarda tutan Müslümanların paralarını sisteme kazandıran İslami bankalar, hızlı bir ivmeyle büyüme göstermişlerdir (Iqbal ve Molyneux, 2005, s. 51). Burada vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta da şudur ki İslam İktisadı sadece Müslümanlar için değildir, İslam’ı kabul etmeyenler için de hizmet veren bir iktisadi sistemdir. İslam’da olduğu gibi İslam İktisadı da sosyal adaleti önceler ve bunu yaparken din, dil, ırk ayrımı gözetmemektedir (Alrifai, 2015, s.99).

1.3. İslam İktisadı ve Feminist İktisat Karşılaştırması

Kishtainy (2017) ve Tabakoğlu'nun (2021) çalışmalarında ilkelerini açıkladıkları Feminist İktisat ve İslam İktisadının ilkelerini bir tablo üzerinde harmanlamak ve ortak yanlarını açıklamak mümkündür:

Tablo 2: İslam İktisadı ve Feminist İktisadın Ortak Yönleri

Her ikisi de var olan iktisadi düzenin eksikliklerini yeni önermeleri ile gidermeye çalışmışlardır.
Kadının ev içi emeği her iki iktisat düşüncesinde de oldukça önemli görülmüş ve görünür kılınmaya çalışılmıştır.
Toplumdaki herkes için adaleti isteyen İslam İktisadının ilkeleri, o güne kadar yok sayılan kadınların emeğini kıymetli hale getirmek isteyen Feminist İktisadın ilkeleri ile ortak bir paydada buluşmuşlardır.
İnsanı merkeze alan İslam İktisat Düşüncesinde de, kadın bakış açısı ile iktisadi yorumlamayı amaçlayan ve bu yolda ılımlı bir duruş sergileyen Feminist İktisat düşüncesinde de kapitalizmin acımasız işleyişine karşı bir başkaldırı vardır.
İslam İktisat Düşüncesinde karşımıza çıkan adil ücret politikası Feminist İktisadın “eşit işe eşit ücret” politikası ile örtüşmektedir.

Yukarıdaki tabloda özet olarak verilen ve İslam İktisadı ile Feminist İktisadı ortak paydada buluşturan özellikleri Kishtainy (2017) ve Tabakoğlu'nun (2021) çalışmaları göz önünde bulundurularak biraz daha genişletmek mümkündür.

İslam İktisadı ve Feminist İktisat kavramları farklı kulvarlarda farklı önermeleri olan kavramlar gibi dursa da aslında bazı noktalarda benzeştiklerini söylemek mümkündür. Her iki iktisat düşüncesi de var olan ana akım iktisat düşüncesine bir tepki ve alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Her ikisi de var olan iktisadi düzenin eksikliklerini yeni önermeleri ile gidermeye çalışmışlardır. Bu noktada, İslam İktisadı İslam'ın bakış açısıyla bir çerçeve çizerken, Feminist İktisat ataerkil bakış açısına karşı bir baş kaldırıda bulunmuştur. Sonuç olarak bakıldığında, iki iktisadi görüş de oyunun kurallarını değiştirme çabası içerisine girmiştir.

İslam İktisat Düşüncesi her türlü emeği kıymetli görür, Feminist İktisat teorileri de kadının görünmeyen emeğinin görünür kılınması ve değer görmesi için çaba harcamaktadır. Modern İktisat Düşüncesi, kadının ev içi emeğini maddi bir karşılığı olmadığı için ekonomik olarak anlamlı bulmaz. Oysa İslam İktisat düşüncesinde de Feminist İktisatta da kadının ev içi emeği oldukça değerli görülmüş, bu emek türü görünür kılınmaya çalışılmıştır.

İslam İktisat Düşüncesi, toplumu ve sosyal adaleti her zaman için önclemiştir. Feminist İktisat da iktisadın tekelleşmesine bir itirazdır. Toplumun bütün bireyleri için adaleti isteyen İslam İktisadı, o güne dek yok sayılan kadınların ekonomik hakları için çabalayan Feminist İktisat Teorileri ile ortak bir çaba etrafında buluşmuştur diyebiliriz.

İslam İktisadı, insanı temel alır. Feminist İktisat kadın bakış açısıyla iktisadı yorumlarken daha ılımlı bir bakış sergiler. Her iki iktisat düşüncesinde de kapitalist düzenin ortaya koyduğu acımasız işleyişe bir itiraz vardır.

İslam İktisadı adildir. Feminist İktisatçılar eşit işe eşit ücret isterler. İslam İktisadında kişinin emeği ücretlendirilirken cinsiyet farkı gözetilmez, kadın veya erkek bir işi yaptığında alacakları ücret noktasında bir farklılık söz konusu olmaz her ikisinin emeği de oldukça değerli görülür. Feminist İktisatçılar kadının aynı işi yapıyor olsa dahi erkekten daha az ücret aldığı süregelen düzende bir devrim yapmayı amaçlamışlardır ve ücret eşitliğinin sağlanması için çaba harcamışlardır. Halbuki İslam İktisat Düşüncesinde sistemin işleyişi zaten eşitlik ve adalet üzerine kurulmuştur.

İslam İktisadının dini referanslarını bir kenara bırakırsak arzuladığı ve ilkelerini ortaya koyduğu iktisat anlayışının Feminist İktisat teorileriyle benzer olduğunu söylemek bir açıdan mümkündür. Bu noktada İslam İktisat düşüncesinin daha kapsayıcı bir tutum sergilediğini söyleyebiliriz. Her iki iktisadi düşünce içinde ortak kavramlar olabilecek emek ve adalet gibi kavramlarda İslam İktisadı daha kapsamlı ve ayakları yere basan ilkeler ortaya koymuştur çünkü beslendiği kaynak İslam'dır. İslam İktisadı da Feminist İktisat da uygulama aşamasında teoride olduğu kadar kusursuz olmasa da bazı değerleri ön plana çıkartıyor olmalarıyla kıymetlidirler. Her iki iktisadi düşünce de değişmesi gerekenin ekonomik düzen olduğunu söyler ve

bunun için alternatifler geliştirmeye çalışır (Tabakoğlu,2021, s. 64-70 ve Kishtainy, 2017, s. 206- 211).

2. İSLAM VE KADIN

John Stuart Mill, bir medeniyetin seviyesinin kadının hayat şartlarına bakılarak ölçülebileceğini söylemektedir (Armaner, 1961, s. 131). Kadın, her dönem ve toplumda, kabul gören dinin de bakış açısıyla birlikte farklı statülerde kabul edilmiştir. İslam'ın bakış açısıyla kadını anlamak için kadının önceki din ve toplumlarda nereye konumlanmış olduğunu incelemek faydalı olacaktır.

2.1. Diğer Dinlerde Kadının Konumu

Kadınlar, farklı medeniyetlerde kendilerini farklı konumlarda bulmuşlardır. Tarihi metinler incelendiğinde örneğin Çin'de kadınlar insan olarak kabul edilmezdi, Hindistan'da kadın bir nevi yıkımın habercisi sayılırdı. Bunun yanı sıra az da olsa kadının bir insan olarak görüldüğü ya da yüceltiildiği metinlere ve geleneklere de rastlamak mümkündür. Bazı anaerkil toplumlarda kadın doğurganlığı nedeniyle bereketin simgesi olarak kabul edilirdi, böyle toplumlarda kadınlar kutsal kabul edilmiş Kybele, Artemis gibi mitolojik birer tanrıça kabul edilerek kendilerine tapılmaya başlanmıştır (Ağçoban, 2016, s. 16-17). Ancak genel itibariyle bakıldığında, kadınlar geri planda tutulmuş, ikinci sınıf insan muamelesi görmüşlerdir.

Din, insana bir yaşama kültürü sunar. Din, insanın yemesinden içmesine, konuşmasından yatmasına bütün bu davranışlar silsilesinde belirleyicidir. Dinin oluşturmuş olduğu davranış kültürü, sosyal hayat ve kişiler arası ilişkilerde de etkili rol oynar. İnsana bir bakış açısı, bir dünya görüşü kazandıran dinlerin toplumun kadına bakışı konusundaki etkisi de yadsınamaz. Bu bağlamda, İslam dininin kadına bakışı ve getirdiği yeniliklerin daha iyi anlaşılması için İslamiyet öncesinde var olan diğer dinlerin ve inanışların bakış açısının da bilinmesi faydalı olacaktır (Gürhan, 2010, s.61- 63).

Bir tür bağ kurmak olarak da tanımlayabileceğimiz eski bir inanış olan Totemizme inananlar hayvana, bitkiye, canlı veya cansız varlıklara, tabiat olaylarına totem olarak bakarlar ve kendilerini bu toteme bağlı hissederek onunla bir akrabalık bağı kurarlar. İnananlar için bu totemler kutsal birer atadır (Tanyu, 1984, s.155). Totemizmde erkekler kadınlardan üstün kabul edilir, yakını ölen bir kadın saçlarını

keser ve ölüm sonrasında tuttuğu yas süresi boyunca konuşmazdı. Bu konuşmama halinin yıllarca devam ettiği bile olmuştur (Gürhan, 2010, s.63).

En eski dinlerden olan Hinduizm'in kutsal kitaplarından kabul edilen Manu yasaları incelendiğinde, kadının erkeğe itaati vurgusu vardır. Hindu gelenekleri, kadını toprak erkeği tohum olarak görür ve tohumun daha önemli olduğunu söylerler. Erkek iyi niteliklerden yoksun da olsa kadın tarafından adeta bir tanrı gibi kıymet görmelidir. Bir kadının çocuk düşürmesi günah kabul edilmiş ve bu kadınlar tanrısal kutsal suyun içirilmeyeceği kişiler arasında zikredilmişlerdir. Kadını çocukken babası, gençken kocası ve yaşlıyken erkek çocukları korumalı, bağımsız ve bir başına bırakılmamalıdır. Manu yasasında geçen "Dünyada erkekleri ayartıp baştan çıkarma kadınların tabiatıdır; bu sebepten dolayı kadınların olduğu bir grupta asla akıl yer almaz, bilgelik kaçar gider." maddesi bu dine mensup kişilerin kadına bakış açılarını özetlemektedir, kadın Hinduizm'de kıymet verilen bir varlık olarak görülmemektedir. Bu kutsal metinde kadınlar kast sisteminin en alt tabakası olan ve haklardan yoksun sudralar ile bir arada anılmıştır (Tezokur, 2006, s.97-106).

Budizm'in kurucusu kabul edilen Siddhartha Gautama Buda'nın gelişinden önce o coğrafyada Hinduizm yaygın olduğu için Hinduların öğretileri ister istemez Budizm'i de etkilemiştir. Başlarda kadınlar yine değer görmezken zamanla Hinduizm'e kıyasla kadınlar açısından olumlu bir değişim sağlanmıştır. Buda'nın "Dharma yasası gereği, kadınların evlerinden çıkmaları uygun değildir. Kadınlar için keşişlik vs. hiçbir dini görev yoktur. Niçin? Şayet kadınlar evlerini terk ederlerse Dharma uzun süre varlığını sürdüremez." sözleri kadının konumunu belirleyici niteliktedir, kadınlar yine dine kabul konusunda ve değer görme hususunda zorluklar yaşamıştır. Budizm'de kadınların haklar elde etmesi, Buda'nın hayatında yer alan kadınların gayretleri sayesinde olmuştur ancak yine de erkeklerle bir tutulmamışlardır. Kadınlar, manastıra girebilme hakkını dahi sonraları edinmişlerdir. Örneğin bir manastırda keşişlerin uyması gereken kural sayısı 227 iken bu sayı keşişler için 311'e çıkmaktadır (Arslan, 2014, s 151- 155).

Medeniyetin beşiği kabul edilen antik Yunanda kadınlar zayıflıklarıyla ön plana çıkmış, kadının insanlar nezdindeki önemi doğurgan olmasının ötesine geçememiştir. Arkeolojik kazılar sonucu elde edilen metinler incelendiğinde

kadınların toplum içindeki konumu ve dönemin kadına bakışı hakkında bilgiler elde edilebilmektedir. Yunan mitolojisinde Helen savaşların sebebi olarak gösterilmiş, Pandora kötülüğün simgesi haline gelmiştir. Söz hakkı tanınmayan kadınlar erken yaşta evlendirilmekte, doğum yaptıklarında eğer bebek zayıfsa kadının fikri sorulmadan ve bir şey söyleme fırsatı verilmeden doğan bebekler öldürülmekteydi (Karaaslan, 2016, s.161-165). Kişi tüm mirasını erkek çocuğuna bırakırken, bir erkeğe kadın demek edilebilecek hakaretlerin en büyüklerinden varsayılıyordu (Gürhan, 2010, s.65)

Yahudiliğe baktığımızda da durum pek farklı değildir. Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat'ın yaratılış kitabının ikinci bölümünde Havva'nın Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı anlatılır. "Rab Tanrı Adem'e derin bir uyku verdi. Adem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Adem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Adem'e getirdi. Adem, "İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir" dedi, "Ona 'kadın' denilecek, çünkü o adamdan alındı." (Yaratılış, 2: 21-23) cümleleriyle anlatılan bu olayda, kadın erkeğe yardımcı olarak yaratılmıştır ve ismini erkeğin koymuş olduğu bir varlıktır. Yani kadın daha yaratılışta ikincil konuma düşürülmüştür. Günümüzde hâlâ yapılan ayinlerde "Beni kadın yaratmayan Ulu Tanrı'ya, bizlerin ve bütün dünyanın Yüce Efendisi'ne şükürler olsun" şeklinde dua edilmektedir. Yahudi inancına göre kadının erkeğin yardımcısı olarak yaratılmasının yanı sıra kadın erkeği yasak meyveyi yemeye ikna ettiği için suçludur ve bu sebeple kadın şeytanın ortağı olarak görülmüştür. Evlilik kurumuna büyük önem verilen Yahudilikte kadınlar aynı yaratılış hususunda olduğu gibi evlilikte de yalnızlık erkek doğasına aykırı olduğu için erkeğe yardımcı olarak konumlandırılmışlardır. Annelikle değer kazanan kadından beklenen de haliyle erkek çocuk doğurmasıdır. Toplumsal hayatta görünür olmayan kadın, dini alanda da kendisine çok fazla yer edinememiş, tapınaklarda ve dini kutlamalarda, dini metinlerin öğretilmesinde ve okutulmasında geri planda bırakılmıştır (Kaval, 2016, s. 308- 318).

Yahudi geleneğinden oldukça etkilenen Hristiyanlıkta da kadına bakışın benzer olduğunu söylemek mümkündür. Kutsal metinlerde geçen "Çünkü erkek kadından değil, kadın erkekten yaratıldı. Erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratıldı." gibi ifadelerden hareketle kadının yaratılış sebebinin ve amacının erkeğe hizmet olduğu,

kadının erkeğe bağımlı olduğu anlamlarını çıkartmak mümkündür. Cennetten kovulmuş olmanın suçu kadına yüklenmiştir ve artık günahkar olan kadın ailesinin yanında kalmalı, kefareti için çocuk sahibi olmalıdır. Kutsal metinde geçen “Ey kadınlar Rabbe bağımlı olduğunuz gibi kocalarınıza bağımlı olun. Çünkü Mesih bedeninin kurtarıcısı olarak kilisenin başı olduğu gibi, erkek de kadının başıdır. Kilise Mesih’e bağımlı olduğu gibi, kadınlar da her durumda kocalarına bağımlı olsunlar.” ifadesine bakıldığında kadının eşine itaat etmesinin adeta dini bir ibadet telakki edildiğini görmekteyiz. Hristiyanlığın ilk dönem kutsal metinleri kadınlara karşı bu denli mesafeli değilken özellikle Pavlus ve sonrasındaki dönemde kadının iyiden iyiye sosyal ve dini hayatın dışına itildiğini görmekteyiz (Kaval, 2016, s.309- 314). İncil’de geçen “Fakat kadının öğretmesine ve erkeğe hakim olmasına izin vermem. Çünkü önce Adem, sonra Havva yaratıldı. Ve Adem aldanmadı, fakat kadın aldanarak suça düştü; fakat iman ve sevgi ve takdiste vakar ile dururlarsa çocuk doğurması ile kurtulacaktır.” ifadesinden de anlaşılacağı üzere kadına bir yer tayin değilmiş, belli başlı görevler verilmiş ve kötülükle, şeytana uymakla özdeşleştirilen kadına keskin bir sınır çizilmiştir (Gürhan, 2010, s.68).

Cahiliye devri de denilen İslam öncesi Arap toplumuna bakıldığında kadınlar erkeklerle eşit sayılmadığı, herhangi bir söz hakkı tanınmadığı görülmektedir. Sık sık yapılan savaşlar nedeniyle eli silah tutan erkeklere değer veriliyor, kabilelerin övünç kaynağı kabul ediliyorlardı. Erkek çocuk doğduğunda şenliklerle kutlanırken; kız çocuğu olanlar sessizliğe bürünüyorlar, utanıyorlardı. Hatta o dönemde yaşayanlar işi daha da ileri boyuta taşıyarak yeni doğan kız çocuklarını gömmek gibi bir gelenek oluşturmuşlardı. Kur’an-ı Kerim’de bu hususla ilgili “Diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi günahtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman.” (Tekvir, 81/8-9) ve “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük günahdır.” (İsra, 17/31) ayetleri geçmektedir. Zorlu çöl yaşamında hayat müşterek olmasına rağmen, erkekler kadar kadınlar da hayatlarının idamesi için çabaladığı halde kadınlara hak ettikleri değer verilmemekteydi (Günaltay, 1951, s.191-192). Erkekler birden çok kadınla evlenebilirdi. Kadınların henüz çocuk yaşta, daha 12 yaşına girmeden dahi evlendirildiği görülmekteydi. Evlenmede olduğu gibi boşanmada da söz sahibi olan erkekti (Bölükbaşı, 2020, s.90).

Bu kısma kadar bazı dinlerin ve inanışların kadına bakışı özetlenmiştir. Diğer dinleri ve İslam'ın doğmuş olduğu cahiliye devri inanışlarını inceledikten sonra İslam'ın getirmiş olduğu yenilikler ve güzellikler hem daha iyi anlaşılakta hem de daha kıymetli olmaktadır. İslam bir devrim yapmış, zihinlerde hali hazırda var olan bazı düşünceleri kökten değiştirmek için yeni adımlar atmıştır. İslam'ın ortaya koymuş olduğu davranış kültüründe insana cinsiyetler ötesinde değer verilmiş, kadın veya erkek olmak bir ayrımcılık sebebi olarak görülmemiştir. Kişileri Allah katında kıymetli kılan şey onların takvaları ve iyi bir insan olup olmamaları olarak kabul edilmiştir.

2.2. İslam'da Kadının Konumu

İslam düşüncesini oluşturan iki temel kaynak, Kur'an-ı Kerim ve hadislerdir, dolayısıyla kadına olan bakış açısını belirleyecek olanın da bu iki kaynak olması beklenmektedir. Kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan rollerde olması ve sosyal hayatı beraber inşa etmeleri Kur'an'ın öğretileri içerisinde yer almaktadır ve Hz. Peygamberin uygulamalarında da bunu görmekteyiz. Ancak Kur'an metninin ataerkil bir zihniyetle taraflı bir şekilde yorumlanmasının sonucu olarak kadınlar erkek mantığına hapsedilmektedir ve din erkeklerin tekelinde kabul edilerek ataerkil bir söylemle şekillenmiştir (Altay, 2021, s. 59- 74). Müslüman toplumlarda oluşmaya başlayan tanrı-erkek-kadın hiyerarşisi neticesinde, kadının erkeğe itaat etmesi gerektiği söylenen bir din anlayışı ortaya çıkmıştır ve bunun İslam'ın ortaya koyduğu değerlerle bağdaşmadığı ortadadır (Tekin Önür ve Dünder, 2021, s. 342).

İslam dini gelişi ile birlikte birçok konuda devrim niteliğinde yenilikler yapmıştır. Bu yeniliklerden birisi de hiç şüphesiz kadının toplumdaki konumunun değişimidir. İslam dininin tebliği ile beraber indirilen ayetlere baktığımızda görüyoruz ki ilk olarak Müslüman bir bireyin nasıl olması gerektiğine dair bir çerçeve çizilmiştir ve bunu yaparken de kadın ve erkek ayrımı gözetilmemiştir. Kişinin Allah'la olan bağı cinsiyetler üzeri bir şekilde, eşit haklar verilerek ortaya koyulmuştur. Buradan hareketle İslam'ın o günün Mekke toplumunda yaşayanlarının aksine kadını erkekle bir tuttuğunu, kadının sosyal konumunda bir düzenlemeye gittiğini söylemek mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de "Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır." (Hücurat, 49/13) buyurularak kişilerin cinsiyetlerinin Allah için değer atfetme noktasında bir önemi olmadığı vurgulanmıştır (Yıldız, 2021, s. 37-

38). Erkeğin ayrıcalıklı kabul edildiği sosyal hayatta da düzenlemeye gidilmesi gerektiğini İslam bizlere söylemektedir.

En baştan yani kadının yaratılışı mevzusundan başlanacak olursa, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında erkeğin kadının bir parçası olarak yaratıldığı, kadının yardımcı pozisyonunda olduğu söylenmektedir ve kadın cennet kovulmanın sebebi olarak gösterilir. İslamiyet açısından bakıldığında böyle bir durum söz konusu değildir ve kadınla erkeğin tek bir nefisten yaratıldığı aktarılmıştır (Kazan, 2022, s. 34- 40). Yani kadın, yaratılışından itibaren erkekle eşit kabul edilmiştir.

Hz. Peygamberden önceki dönem olarak da bilinen cahiliye döneminde kız çocuklarını diri diri gömme, evlilik için kadının ve ailesinin rızasının gözetilmesi bir yana kadınları zorla alıkoyma, kadının bir cinsel nesne olarak görülmesi gibi uygulamalar mevcuttu. Böyle bir toplumda Hz. Muhammed sosyal bir reform yaparak zaman zaman insan yerine bile konmayan kadının statüsünü iyileştirmiştir (Okon, 2013, s. 21). Cahiliye döneminde Hz. Hatice gibi tek tük ön plana çıkan, güçlü kabul edilen kadınların durumuna baktığımızda bu kadınları güçlü kılan şeyin kendi mücadelelerinden ziyade ailelerinin sahip olduğu zenginlik ve toplumsal statüleri olduğu görülmektedir. Yani güçlü kadınlar güçlerini ataerkiden almaktaydılar. Cinsiyetleri nedeniyle doğdukları andan itibaren zorbalığa uğrayan kadınlar erkek egemen düzende erkeklerin desteğine muhtaç konumdadır (Şefkatli Tuksal, 2012, s. 58).

“Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; (Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah’ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır.” (Ahzab, 33/ 35) ayetinde de görülebileceği üzere Kur’an-ı Kerim, sadece erkeğe değil aynı zamanda kadınlara da hitap etmektedir. Bu hitabın tek bir cinsiyete yönelik olmaması ve kapsayıcı olması, İslam’ın kadın ve erkeğe bakışımı anlamak için güzel bir örnektir. Kadın ve erkek Kur’an nezdinde eşit düzeyde muhatap kabul edilmesinden hareketle İslam’ın da bu

bakış açısıyla bir toplum inşa ettiğini söylemek mümkündür. Yine Allah “Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velîleridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve resulüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir.” (Tevbe, 113/ 71) ayetinde, kadın ve erkek arasında İslam’a davet hususunda hiçbir ayırım yapmamıştır ve inanan kadın ve erkeklerin iş birliği içerisinde olması gerektiğini söylemektedir. Kadını eve kapatmak isteyen zihniyetin aksine kadının toplumda var olması ve dayanışma ile el ele toplumun inşa edilmesi Kur’an’ın işaret ettiği ve önem verdiği hususlardandır (Akdemir, 1991, s. 252- 253).

Kur’an-ı Kerim’de geçen “Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah’tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.” (Mümtehine, 60/12) ayetine bakıldığında Hz. Peygamber’in kadınlardan biat alması kadının iradesini de göstermektedir. Yani anlaşılan o ki İslam’da kadın olmak demek kişinin haklarının azalması, yok sayılması demek değildir (Yörük Karakılıç, 2021, s. 279).

Kur’an-ı Kerim birçok ayetinde kadın ve erkeği birlikte zikretmiş, kadını erkekten ayıran ve ikincil konuma indirgeyen bir dil kullanmamıştır. Kur’an’ın kadın bakışı ile yorumlanması daha çok yeni, 20. yüzyıla ait bir gelişmedir. Klasik dönem tefsircileri incelendiğinde Kur’an-ı Kerim’in tamamının tercümesini yapan ya da tefsir eden kadın bir alim yoktur. Kur’an’ın yorumlanması işinin erkeklere kalması eril bir din anlayışının yerleşmesine sebebiyet vermiştir. Kadın bakış açısıyla Kur’an metninin yorumlanması, din adı altında kadınların kısıtlanmasına engel olmakla birlikte Allah’ın hali hazırda kadınlara vermiş olduğu hakları erkeklere rağmen elde etme çabalarında kadınlara bir destek olacaktır (Korkmaz, 2017, s. 942- 943). İslam dini ile birlikte Arap kültürünün de benimsenmiş olması, din ve ortaya çıktığı coğrafyanın kültürünün ayırt edilemeyerek iç içe geçmiş olması kadınların aleyhine olan bir durumu ortaya çıkarmıştır. Araplaşmak ve İslamlaşmak birbirine geçen iki kavram olmuştur ve bazı Arap gelenekleri sanki dinin bir parçasıymış gibi görülmeye başlanmıştır. Kadının konumunu tayin eden aslında din gibi dursa da asıl belirleyici

faktörün ayet ve hadislerin yorumlandığı kültür olduğu göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Örneğin eski Türklerde kadınlar yönetimde söz sahibiydi, ata binme ve kılıç kuşanma gibi görevleri vardı ve sosyal hayatın ayrılmaz bir parçasıydı. Türklerin İslamiyet’i kabul etmesi ile birlikte Hz. Muhammed’e duydukları saygı ve sevginin de etkisiyle Arap kültürünü de değerli görmüşlerdir. Bunun sonucunda Türk kadını Arap geleneklerinde olduğu gibi sosyal hayattan gün geçtikçe uzaklaşmaya başlamıştır (Özkul, 2019, s. 102).

İslam’ın inşa edildiği Hz. Peygamber devrinde kadınlar toplumsal hayatın bir parçası haline gelmişti. Ticaretle, eğitim faaliyetlerinde, sağlık alanındaki hizmetleriyle görünür olan kadınlar, aynı zamanda Hz. Peygambere biatte de bulunabiliyorlardı. Devlet başkanı ve halk arasındaki bir sözleşme olan biatlerde kadınların yer alması, kadının toplumda bir yer olduğunu ve siyasi olarak da var kabul edildiklerini gösterir (Martı, 2021, s. 38- 39). Yani kadınlar da tıpkı erkekler gibi hayatın akışı içerisinde kendilerine bir yer bulabilmişlerdir. Hz. Peygamber kadınların sosyal hayat içerisinde kendilerine yer edinmelerini önemsemiştir ve bunun için kendisi de önyak olmuştur. O günün sosyalleşme alanı olan mescitlerde kadınlar vakit geçirebilmiş, Hz. Peygamberin sohbetlerini dinleme ve ona soru sorma imkanı elde etmişlerdir. Ticaretle ilgilenen ve savaşlara katılabilen kadınlar hayatı erkeklerle paylaşarak sadece evin içerisinde oldukları bir hayattan fazlasını yaşayabiliyorlardı ve bu, Hz. Peygamberin devrimiyle yani İslam’la mümkün olmuştur (Peköz, 2021, s. 46- 55).

Hz. Peygamber zamanında kadın cinsiyeti kısıtlayıcı bir etken olmamıştır. Hz. Ömer’in deyişiyle “İslam gelinceye dek insan yerine konmayan, fikir beyan ettiğinde sözüne itibar edilmeyen” kadınlar İslam’la birlikte kendi şahsiyetlerinin farkına varmışlardır. Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde hakları olduğu gerçeği o günün toplumunda büyük bir yeniliktir. Toplumun kalbi olan, her türlü sosyal aktivitenin merkezi kabul edilen camiler kadınlar için her zaman uğrayabilecekleri bir mekan olmuştur. O gün için camiden uzak olmak demek toplumsal hayatın hareketliliğinden uzak olmak demektir ve Hz. Peygamber camiye gitmek isteyen kadınlara engel olunmamasını emretmiştir. İslam, kadını fikirleriyle var olan özgür bir birey olarak kabul etmiş, biyolojik özelliklerinin yani cinsiyetlerinin özgürlüklerine engel teşkil etmesine izin vermemiştir (Birekul, 2019, s. 56- 63).

Hadis literatürü incelendiğinde bazı hadislerde kadın ve erkek arasındaki ilişki eşitlik ve sevgiye dayalıyken bazılarında kadınların aşağılandığı görülmektedir ve Hz. Peygambere atfedilen sözlerin birbiri ile çelişmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Üç kategoride ele alabileceğimiz bu hadislere baktığımızda ilk kategoride tamamen erkek üstünlüğünü ön plana alana hadisler “Resulullah (sav) buyurdular ki: "Şayet ben bir insanın başka bir insana secde etmesini emrederdim, kadına, kocasına secde etmesini emrederdim.” (Tirmizi, Rada’, 10), ikinci olarak erkeğin hakim olduğu ama kadına iyi davranması gerektiğini söyleyen hadisler “Size kadınlara iyi davranmanızı salık veririm, çünkü onlar sizin gözetiminiz altındadırlar. Onlar açıkça kötü işler yapmadıkları sürece sizin onlar üzerinde bundan başka bir hakkınız bulunmamaktadır. Eğer böyle yaparlarsa onları yataklarında yalnız bırakın, onlara vurun, fakat şiddetle değil. Eğer bunun üzerine size itaat ederlerse onlara zarar vermek için başka bir yol aramayın.” (Tirmizi, Radaat, 11) ve üçüncü olarak da erkek ve kadınların eşit haklara benzer sorumluluklara sahip olduğunu söyleyen hadisler “Ebû Hüreyre’nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “...Sizin en hayırlınız hanımlarına karşı en iyi davrananınızdır.” (İbn Mace, Nikah, 50) mevcuttur. Bu noktada hadislerin sahih olup olmadığı ve kaynağın güvenilirliği incelenmelidir ve Kur’an-ı Kerim’in ortaya koyduğu ilkeler ile çelişip çelişmediği göz önünde bulundurulmalıdır (Roald, 2001, s. 146- 149). Önceki uygarlıkların ve dinlerin fikirlerinin ve geleneklerinin hadis şeklinde formüle edilerek sunulması bu görüşlerin dine sızmasını sağlamıştır. İslami söylemler olarak lanse edilen bazı ifadeler kadın düşmanlığını somutlaştırmaktan başka bir işe yaramamış, kadının kusurlu olduğunu vurgulayan İncil geleneği İslam’ın çerçevesi içine empoze edilmeye çalışılmıştır. İslam’ın çizdiği kadın imajı “ahlaki açıdan kusurlu”, “baştan çıkarıcı, kötü niyetli”, “adet döneminde kirli”, “fitne sebebi” olarak lanse edilmiştir. Oysa tüm bunlar kadınlara karşı nezaketiyle bilinen Hz. Peygamberin hayat görüşüne, Kur’an-ı Kerim’in ilkelerine tezdır ve ironiktir (Barlas, 2002, s.45). Arapça bir metni çevirirken çevirmenin bakış açısı, neyin hangi bağlamda söylendiğinin ve söylenen şeyin neye hizmet ettiğinin anlaşılabilmesi, çeviri esnasında yaşanan anlam kaybı, olayların geçtiği kültürün kodlarının bilinmemesi gibi sebeplerle de bazı yanlış anlaşılabilirlikler olabilmektedir. Kastedilen ile aktarılanın farklı olması ve bambaşka bir

şeye dönüşmesi bu yanlış anlaşılmanın sonucudur ve kadın düşmanı bir din ve peygamber algısının oluşmasına neden olmaktadır (Toker, 2007, s. 154- 156).

Hız. Peygamberin vefatından sonraki süreçte dört halife devrindeki kadının konumu hususundaki gelişmeleri inceleyecek olursak, Abdullah b. Ömer'den nakledilen "Resulullah devrinde hakkımızda ayet iner kaygısıyla kadınlarımıza ellerimizi ve dilimizi uzatamazdık. Allah Resülü vefat edince onlara dilimizi ve ellerimizi uzatmaya başladık." ifadesi durumu özetler niteliktedir (Barlak, 2021, s.17). İslam'ın şekillendirmiş olduğu, dönüşümün zor olduğu konularda İslamiyet öncesi alışkanlıklara dönüldüğü gözlenmektedir ki bu durumdan etkilenen bir konu da kadının konumu meselesidir. Hız. Ömer döneminde, kadınların sosyal hayat içerisinde yer alması bazı açılardan kısıtlanmaya çalışılsa da kadınlar Hız. Peygamber zamanından kalan bir güçle dönemin halifesine itiraz edebilmiş, yaptıklarını eleştirebilmişlerdir. Ancak ilerleyen yıllar göz önüne alındığında, kadınların Hız. Peygamber devrinde oldukları kadar özgür olamadıklarını da söylemek mümkündür. Kadınlar Hız. Peygamber zamanında olduğu gibi bazı meslekleri icra etmeye devam etmektedir ve savaşlarda ordunun içerisinde yer almaktadırlar. Kadınların çalışmasını yasaklayan herhangi bir rivayet olmamakla birlikte yine de kadınların bu alandaki etkinliğinin azaldığını söylemek mümkündür. Daha çok sağlık alanında çalışma faaliyetlerini yürüten kadınların savaşta her zaman geri planda olmadığı, örneğin Yermük savaşında olduğu gibi güçleri yettiği ölçüde savaşa dahil oldukları da görülmektedir. Hız. Osman ve Hız. Ali dönemlerinde yaşanan siyasi olayların karmaşası kadının konumunu olumsuz yönde etkileyen bir başka gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine de rivayetler incelendiğinde, bu yıllarda kadınların aktif olarak mescitlerde olduğu ve siyasi olaylara dahil oldukları görülmektedir (Özdemir, 2021, s. 65- 79).

Dört halife devrinin ardından Emevi devletine baktığımızda, kadının toplumsal hayattan elini çektiği, ev hayatına yöneldiği görülmektedir. Kadınların gün geçtikçe camilerden uzaklaştığı, mümkün merteye alışveriş için bile olsa dışarı çıkmadıkları, bazı kadınların eşleri ile aynı sofrayı bile paylaşmadıkları kaynaklarda yer almaktadır (Özdemir, 2021, 79- 81). Bu dönemde kadının konumu hususunda cahiliye devrine bir dönüş olduğunu söylemek mümkündür (Aksu, 2001, s.280). Zamanla her ne kadar abartılı bir tabir olsa da "Kadın ancak üç durumda evinin dışına çıkabilir: Kocasının

evine taşınırken, ana babası öldüğünde ve kendi mezarına götürülürken.” anlayışı ortaya çıkmıştır. Emeviler dönemi alimlerinden olan Matar b. Tahman’ın “Vaktiyle kadınlar meclislerde erkeklerle birlikte otururlardı. Fakat şimdi kadının bir tek parmağı bile fitnedir.” sözünden de anlaşılabilceği üzere kadınlar bu dönem itibariyle geri plana itilmeye başlanmıştır. Emeviler’de köy hayatı yaşayan kesimde hayat müşterek bir şekilde ilerlediğinden kadınlar da üretim sürecinin bir parçasıyken; şehir hayatında kadınlar, bu kadar aktif ve hayatın içinde değildi. Kadınların toplumsal yaşamda kendilerine yer bulamayışları hususunda özellikle Hz. Peygamber dönemi de incelendiğinde denilebilir ki bu durumun sebebi din değil tarihi ve kültürel faktörlerdir. Kur’an-ı Kerim ve sünnet, kadına bir alan açarken; gelenek, kadının elinden bu hakkı almaktadır (Altınay, 2004, s. 85- 87).

Abbasi devletine gelindiğinde de durum pek farklı değildir. Sosyal hayattan elini eteğini çeken kadın artık eve kapanmıştır. Bu dönemde kadınlar erkek çocuk doğurduklarında kıymetli kabul edilmiş, kadına doğurmuş olduğu çocuğun cinsiyeti üzerinden değer atfedilmeye başlanmıştır (Özdemir, 2021, s. 82- 84). Tüm bunlara rağmen Abbasi saraylarında kadınların sözünün geçtiği, hatta erkeklerden zaman zaman üstün görüldüğü bir dönem de olmuştur (Hizmetli, 2018, s. 1250). Devletin imkanlarının artması ve refah düzeyinin yükselmesi belli bir zamana kadar bazı açılardan kadınlar için olumlu olurken, bir noktadan sonra kadınlar artık ev içi rollerinin arttığı, daha ikinci planda oldukları bir hayat sürmeye başlamışlardır (Şeyban, 1996, s. 93).

Sonuç olarak, önceki din ve kültürlerle de kıyaslandığında, İslam’ın kadına değer verdiğini ve toplumda ona önemli bir yer atfettiğini söylemek mümkündür. Bu durumun yansımaları dinin aktarıcısı, en güzel örneği olan Hz. Peygamberin hayatında görülebilmektedir. Kadının birey olarak kabulü, sözüne önem verilmesi, sosyal hayatta kendisine bir yer bulabilmesi ve aile içerisinde söz sahibi olabilmesi İslam’ın devrimiyle mümkün olmuştur. Hz. Peygamberden sonraki süreçte zamanla toplum eskiye dönmüş, eski adetlerinden kopamamış olsa da İslam bir kıvılcım yaratmıştır. İslam’ın özü iyi anlaşıldığında, hadisler ve Kur’an ayetleri tarafsız bir bakışla incelendiğinde kadınlar yine hak ettiği değeri elde edebileceklerdir.

2.3. Günümüzde Müslüman Kadının Durumu

Hız. Peygamber dönemi ve onu takip eden dört halife dönemiyle Emevi ve Abbasiler zamanında kadının konumunun zaman içerisindeki dönüşümünü inceledikten sonra günümüzde değişen şartla ve koşullarda Müslüman kadının nereye konumlandırıldığına değinmek faydalı olacaktır.

Bu bağlamda karşımıza çıkan kavramlardan birisi İslami feminizmdir. 1990'lı yıllarda ortaya çıkan İslami feminizm, günümüz Müslüman kadınlarının konumunun belirlenmesinde önemli bir olgudur. İslami feministler, Kur'an ve hadislerin ataerki bir bakışla okunmasına karşı çıkararak sorunun metinler değil bu metinlerin yorumlanması olduğunu söylemişlerdir. Yani İslami feminizmin yapmayı amaçladığı şey, ataerki geleneklerin maskelerini düşürmek, tüm bunların dinin ardına sığınarak ve din gerekçe gösterilerek yapılmasını engellemektir (Kynsilehto, 2008, s. 9-10). Farklı toplumlardaki Müslüman kadınlar arasında ortaya çıkan İslami feminizm, ilk olarak eğitimli ve orta sınıf kabul edilen Müslüman kadınlar arasında var olmuştur. İslami feminizm, Batıda ortaya çıkan feminizm gibi dini bir engel olarak görmek bir yana, kadınların dini kimliklerine sıkı sıkıya sarılarak onu merkeze aldıkları feminist bir akım olmuştur. Dünyada yaşanan değişimlerin de etkisiyle Müslüman kadının sosyal hayattaki yeri, eşitlik, aile yapısındaki ataerki zincirinin kırılması gibi hususlarda feminist bir yorum getirilmiştir ancak bu yapılırken din her zaman için merkeze alınmıştır. Müslümanlar için bir nevi batı kaynaklı feminizme bir alternatif oluşturulduğu söylenebilir (Güç, 2008, s. 655). Batılı feministlerin İslam coğrafyalarında uygulamış oldukları "sömürgeci feminizm", Müslüman kadınlar açısından bakıldığında rahatsız edici olmaktadır. Müslüman kadını kurtarmak değil Müslüman kadını dininden ve kültüründen kurtarmak amaçlı davranışlar, aslında feminizmin ruhuna da terstir. Dünyanın her yerinde zaman zaman kadınlar ikincil konuma indirgenmekte, fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalmakta, türlü manipüleler ile kandırılmaktadır. Batıda bireye atfedilen suçun doğuda İslam'a atfediliyor oluşu Müslüman kadını dini yüzünden kurban konumuna koymaktadır. Başlarındaki örtü nedeniyle Müslüman kadınların söz hakkı olmadığı düşüncesini öne sürenler, kadınların bunu kendi istekleri ile yapabilme ihtimalini göz ardı ederek Müslüman kadınların söz hakkı olmadığı ön yargısı ile hareket etmektedirler. Halbuki

engel teşkil eden din değil, zaman zaman hükümet bazen de gelenek ve kültür olmuştur (Abu-Lughod, 2013).

İslami feministler “Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.” (Hücurat, 49/13) ayetinden de hareketle aslında Kur’an-ı Kerim’in eşitlikçi söylemleri olduğunu, yorumlanırken bu gerçeğin göz ardı edilerek erkek egemen bir din algısı oluşturulduğunu söylemektedirler. Feminizmi ve İslam’ın bilhassa adalet ilkesini bir potada eriterek ortaya yeni bir bakış sunan İslami feminizm, Kur’an’ın toplumsal cinsiyet eşitliği ve adalet temelli mesajını açığa çıkarmak istemektedir. İslami feministler, özellikle tefsir metinlerini erkek egemen bakış açısından kurtarmayı amaçlayarak dini metinlerin yeniden farklı bir bakışla ele alınması gerektiğini söylemektedirler. Çünkü söz konusu eşitsizlik dinden değil dinin yorumundan kaynaklanmaktadır (Sirri, 2021, s. 36- 43). İslami feminizm yeni Kur’an yorumlarının da önünü açmıştır. Bunun bir örneği Malezya’da aktif olarak faaliyet gösteren Sisters in Islam isimli grubun feminist bakış açısıyla yaptığı tefsirlerdir, bu grup aynı zamanda hadisleri de tekrar gözden geçirmektedir (Güç, 2008, s. 657). Yine bu konuda çalışmalar yapan Amina Wadud da Kur’an’ın okunmasının erkek bakış açısı bir kenara bırakılarak kadın deneyimleri ile yapılmasını önermektedir. Kadına din sebep gösterilerek atfedilen değersizlik nedeniyle kadınlar zayıf, yaratılış itibarıyla kötü ve eksik olarak tanımlanmaktadır. Bu bakış açısı da kadını sınırlandırmıştır ve toplumsal hayat içerisinde bazı işler için uygun olmadıkları belirtilerek yetersiz oldukları söylenmiştir. Bunun sonucunda erkekler “daha insan”, daha tam kabul edilmiş, kadının eksikliğini telafi eden varlıklar olarak görülmüştür. Wadud, geleneğin bu bakışını yanlış bularak Kur’an’ın kadın- erkek ayrımı gözetmeksizin bütün inananları ibadet etmeye çağırıldığını ve buna teşvik ettiğini söyleyerek Kur’an’ı Kerim’in ne yaratılış aşamasında, ne ilkelerini ortaya koyarken, ne de vaat etmiş olduğu ödül söz konusu olduğunda kadın- erkek ayrımı gözetmediğini vurgulamıştır (Wadud, 1999, 8-15). İslami feministlerin amacı, kendilerine yöneltilen “dine aslında olmayan modernist yorumlar sokmak, dini güncellemek, içi boş safsatalarla doldurmak” eleştirilerinin aksine, Kur’an-ı Kerim’in aslında olanı gün yüzüne çıkarmaktır.

İlki 2016 yılında olmak üzere Müslüman kadınların bir araya gelerek yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri üzerine konuştukları Uluslararası Müslüman Kadınlar Zirvesi, Müslüman kadınların gelişimini destekleme noktasında önde gelen ülkelerden olan Malezya’da düzenlenmiştir. İlk düzenlenen zirvenin teması “Müslüman Kadın: Pamuk Gibi Yumuşak Demir Gibi Güçlü” olarak belirlenmiştir. Müslüman kadınların yetkinliğini arttırmak ve her alanda konumunu iyileştirmek için atılan bir adım olan bu zirve İslam dünyasındaki kadınların değişimi ve gelişimi için faydalı olmuştur (TASAM, 2016). İkincisi 2018 yılında Türkiye’de düzenlenen zirvenin teması ise “Bir Kadın- Bir Dünya | Güç ve Adalet İnşası İçin Politikalar” olarak belirlenmiştir. Bu zirvede kadın erkek ilişkileri ele alınmış, Müslüman kadınların modern dünyada karşılaştığı sorunlar üzerinde durularak çeşitli çözümler önerilerinden bahsedilmiştir (TASAM, 2018). 2022 yılında üçüncüsü düzenlenen zirvede “Geleceğin Eğitiminde Kadın ve İnovasyon” ana teması belirlenerek Müslüman kadın ve eğitim konuları gündeme getirilmiştir. Çünkü toplumların ekonomik anlamda kalkınması ve gelişmesi için eğitim atılması gereken ilk ve en önemli adımdır. Düzenlenen zirvede amaç, İslam ülkelerindeki sorunlardan birisi olan kız çocuklarının ve kadınların eğitimi konusunu farklı açılardan tartışarak bir çözüm yolu geliştirmektir (TASAM, 2021)

Müslüman kadın imajı, günümüz dünyasında geçmişe kıyasla bakıldığında değişime uğramıştır. Eskiden olduğu gibi geri planda durması söylenen ve itaat etmesi beklenen o kadın yoktur. Özgüvenli bir duruş sergileyen, öğrenen ve öğreten, sosyal hayatın bir parçası olan, İslam dininin kendisine tanımış olduğu haklarının bilincinde olan, dini kendi bakış açısını meşrulaştırmak için kullananlardan değil kaynağından öğrenebilen bir Müslüman kadın profili karşımıza çıkmaktadır ve gün geçtikçe sayıları da artmaktadır. Bu, Müslüman toplumlar için umut verici bir gelişmedir çünkü toplumun yarısını oluşturan kadınların var olma çabası ve kendisini geliştirmesi gelecek nesiller için olumlu bir gelişmedir. Bu durum, hali hazırda var olan düzenin pozitif yönde değişmesinde etkili olacaktır.

3. İSLAM İKTİSADI VE KADIN

İslam iktisat sistemi incelendiğinde görülmektedir ki hem bireye mali haklar tanımıştır hem de toplumun düzenini koruyacak iktisadi ilkeler ortaya koymuştur.

Bireyin ve toplumun uyum içinde olmasını amaçlayan bu iktisadi düzende, herkes çalıştığının karşılığını almaktadır ve kazancın belli bir zümrede kalmayarak toplum içerisinde dağıtılması istenmiştir. Bu sayede sosyal eşitlik sağlanacak, huzurlu bir toplumun temelleri atılacaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden verin. Kendinizin ancak içiniz çekmeye çekmeye alabileceğiniz âdi şeyleri hayır diye vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir, bütün iyilik ve güzellikler O'na mahsustur." (Bakara, 2/267) buyurularak malların asıl sahibinin Allah olduğu, başkaları için harcama yapmanın güzelliği ve gerekliliği vurgulanmıştır (Birekul ve Yılmaz, 2019, s. 55- 56). İlkeleri din tarafından şekillendirilen bu iktisadi hayat içerisinde kadınlar da kendilerine yer bulmuş, sistemin dışına itilmemişlerdir.

İslam kadına ekonomik bağımsızlık vermiştir. İngiltere'de 1882 yılına kadar evli bir kadın eşinden bağımsız olarak hiçbir mülke sahip olamazken İslam bu hakkı kadınlara yüzyıllar önce tanımıştır. Evlilik başlangıcında mehir ile tasarruf hakkının tamamen kendisinde olduğu malları elde etme hakkı olan kadın, evlilik öncesinde ve sonrasında sahip olduğu her türlü mal üzerinde tek başına söz sahibidir (Khan, 1991, s. 23). Kadın eşi, babası veya herhangi bir erkekten ayrı olarak mülk edinme hakkına sahiptir ki Kur'an-ı Kerim'de "Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'ın lütfundan isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir." (Nisa, 4/32) buyurularak her iki cinsiyetin de kazandığının kendine olduğu vurgulanmıştır. Hatta eğer kadın bir evlilik birliği içerisinde para kazandığı bir işte çalışıyor ise kazandığı para tamamıyla kendisine aittir, kocasının bu para üzerinde herhangi bir yetkisi yoktur. Yine aynı şekilde kadına verilen maddi değeri olan her şey tamamıyla kadının mülkiyetindedir ve nasıl kullanacağına kendisi karar verir. Kadının kendi isteğiyle bu parayı evi için harcaması durumunda sadaka vermiş gibi sevap kazanacağı da hadis kaynaklarında geçmektedir (Yeniçeri, 2014, s. 160-161).

İslam İktisadının dayandığı kaynak olan Kur'an-ı Kerim incelendiğinde diğer mevzularda olduğu gibi kadınların ekonomik konularda da erkeklerle eş değer kabul edildiği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de "Rableri onların dualarına şöyle karşılık verir: "Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun -ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden bir şey yapanın emeğini asla boşa çıkarmam." buyurularak her

iki cinsiyetin de emeği ve çalışması kıymetli grlmştr. Kendisine ait parayı dilediği gibi kullanma hakkı olan kadın, mülkiyet noktasında özgürdür. Mülk sahibi bir erkek hangi mali ibadet ile sorumluysa bu kadınlar için de aynı şekilde geçerlidir. “Namazı kılın, zektı verin, rk edenlerle beraber rk edin.” (Bakara, 2/43) ve “Namazı kılın, zektı verin. Önceden kendiniz için ne hayır yaparsanız onu Allah katında bulursunuz. şüphesiz Allah yaptıklarınızı eksiksiz görür.” (Bakara 2/ 110) ayetlerinde olduğu gibi ibadetleri sıralarken kadın erkek ayırımı gözetmeksizin her iki cinsiyete de seslenilmiştir (Savaş, 1991, s. 43).

Kur’an-ı Kerim, kadınların mülk edinme ve sahip olduklarını idare noktasındaki haklarının altını önemle çizmektedir. İslam’a göre kadınlar kendi paralarının mutlak sahibidirler ve diledikleri gibi yönetmekte özgürdürler (Bowen, 2004, s. 53- 54). Yine başka bir mali mesele olan miras hususunda Kur’an-ı Kerim “Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabasının bıraktıklarından kadınlara da pay vardır; azından çoğundan, belli pay.” (Nisa, 4/7) ayetinde de görüldüğü üzere o güne dek sürdürülen geleneklerin aksine kadına bir pay vermiştir. O günün cahiliye toplumunda kadın miras üzerinde herhangi bir hak iddia edememekte, tamamen mahrum bırakılmaktaydı. İslam bu uygulamadaki haksızlığı giderek toplumda kabul gören “eli silah tutmayan kişi mirastan da men edilmelidir” görüşünün karşısında durmuştur (Deniz, 2019, s.39).

Kişinin cinsiyetine ve ırkına bakılmaksızın herkesin eşit doğduğu ve haklar noktasında birbirinden farkı olmadığını söyleyen İslam düşüncesinde kadınlar iktisadi konularda tamamıyla bağımsızdırlar. Haklar noktasında İslam kadına karşı kısıtlayıcı bir tavır sergilememiş, aksine her iki cinsiyetin de birbirlerini desteklediği ince bir denge kurmuştur ve ekonomik açıdan bakıldığında da bu böyledir (zdemir, 2022, s. 96). Kadına verilen ekonomik haklardan birisi de Kur’an-ı Kerim’de “Kadınlara mehirlerini borcunuzu der gibi verin. Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verilerse onu da fiyetle yiyin.” (Nisa, 4/4) ayetinde de geçen mehir hakkıdır. Genel itibariyle “Evlilik sözleşmesi sırasında kadına verilmek üzere belirlenen mal.” (Sadat ve Zai, 2023, s. 39) olarak tanımlanan mehir, İslamiyet öncesinde de var olan bir uygulamaydı. Ancak o dönemde kadını alınıp satılan bir mal olarak gören zihniyete göre o para kadına değil ailesine ait bir paraydı ve aileler bunun için pazarlık yapıyorlardı. İslam bunu düzenleyerek mehri, erkeğin kadına olan sevgisini ve

samimiyetini simgeleyen, miktarına kadının karar verdiği bir hediye haline getirmiştir. Mehir, kadın açısından kadını yücelten, erkek içinse içtenliğini gösteren bir semboldür. Mehrin asıl amacı evliliğin bir sebepten bitmesi durumunda kadının ekonomik olarak bir güvenceye sahip olabilmesidir ve bunun yerine getirilmesi dini olarak erkeğin sorumluluğu olarak kabul edilmiştir. Bu uygulama cahiliye döneminde olduğu gibi bir alışveriş değildir, İslam'da mehrin temelinde yatan şey erkeğin kadına duyduğu sevgidir ve bunun somut hali mehir kabul edilir (Zubair vd, 2020, s. 15- 21)

İslam'da kadının bir diğer mali hakkı da iddet nafakasıdır. Sözlükte “saymak, miktar, adet” anlamlarına gelen iddet, terim olarak “Herhangi bir sebeple evliliğin sona ermesi halinde kadının beklemek zorunda olduğu süre.” (Dini Kavramlar Sözlüğü, 2015) anlamına gelmektedir. Evliliğin sona ermesinden sonraki süreçte kadının bekleme süresi olan iddetin erkek açısından da bazı sonuçları olmaktadır ve bunlardan birisi de kadına ödenen nafakadır. İddet nafakası evliliğin bitme sebebine göre değişkenlik gösteren bir süre zarfında erkek tarafından kadına geçimini sağlaması için, barınma ihtiyacını giderebilmesi için verilen paradır, yani süresiz bir nafaka türü değildir (Gümüş Böke, 2020, s.110). İslam bu noktada kadının hakkını koruyabilmek ve onu zor durumda bırakmamak için erkeğe bir yükümlülük vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de “O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun ve onların imkânlarını daraltmak yoluyla kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer gebe iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın. Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın. Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda o erkeğin hesabına başka bir kadın emzirecektir.” (Talak, 65/ 6) ve “Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurdıklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine kötülük etmiştir. Allah'ın âyetlerini sakın alaya almayın. Allah'ın size bahsettiği nimetleri, kitaptan ve hikmetten size öğüt vermek üzere gönderdiklerini dilinizden düşürmeyin. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilmektedir.” (Bakara, 2/ 231) ayetleri bu hususun açıklandığı ayetlere örnektir.

Kökeni itibariyle Hz. Peygamber zamanına kadar dayanan İslam İktisadı, 20. yüzyıl itibariyle modern anlamda gelişim göstermeye başlamıştır. Klasik İktisat düzeninde olduğu gibi İslam İktisadı da erkek egemen bir sektör olarak varlığını

sürdürmektedir. Bunda iş hayatının ataerkil düzeni kadar gelenek ve kültürün de etkisi vardır. İslam İktisadı piyasası incelendiğinde başarılı olan, üst düzey pozisyonlara kadar yükselebilen kadınlar olmakla birlikte sayıları oldukça azdır. Ancak kadınların özel servet yönetimindeki etki payı gün geçtikçe artmakta ve kadınlar girişimcilikle birlikte ekonomiye katkı sağlamaktadırlar. Bazı girişimci Müslüman kadınlar, kadınların yönettiği ve kadınlara hizmet veren finansal hizmet şirketleri kurmuşlardır. İslam İktisadı ortaya koymuş olduğu ilkelerle Müslüman kadınlara girişimlerini hayata geçirmeleri için bir alan açmış ve onlar için bir fırsat oluşturmuştur. İslam'ın kadının iktisadi hayatta var olması noktasında onu özgür bırakan bir tavrı vardır. İslam'a uygun ilkelerle geliştirilmiş olan İslam İktisat sistemi içerisinde, kadınların ortaya koyduğu projeler ve çalışma hayatında yer alması, toplumsal refahı arttırmak için desteklenmektedir. Birçok ülkede ve özellikle Malezya'da İslami finans kurumlarında kadınların katkısı ön plandadır ve dikkat çekmektedir. Artık Müslüman kadınlar okumakta, çalışmakta ve iktisadi konularda adım atmaktadırlar (Nabi, 2019).

Temelini Kur'an ve hadislerden alan İslam İktisadının gelişimine katkısı olan ilim insanlarına bakıldığında; el-Kindi, Farabi, Maverdi, İbn-i Sina, Nizamülmülk, Gazali, İbn-i Rüşd, İbn Teymiye, İbn Haldun ve Sabahattin Zaim gibi isimlerin ön plana çıktığı görülmektedir (Kekeç, 2023) ki bu ilim insanlarının tamamı erkektir. Durmuş, Koçdoğan ve Güney 2015 yılında "Türkiye'de İslâm İktisadı ve Finansı Literatürü" başlığıyla yapmış oldukları bir çalışmada 1960 yılından bu yana gelişim göstermekte olan İslam iktisadı literatürü Türkiye'de yapılan çalışmalar ve Türkçe'ye çevrilen çalışmalar incelemişlerdir (Durmuş vd., 2015). Bu çalışmaların yaklaşık olarak 32 tanesi kadın bilim insanlarına aittir. Bu sayı geçen onca yılda yapılan çalışmaların çokluğu düşünüldüğünde oldukça azdır. Artuç'un 2020 yılında yapmış olduğu "İslâm İktisat Düşüncesi Tarihinin Fıkhî Kaynakları" isimli çalışmasında (Artuç, 2020), ele aldığı kaynakların yazarlarının da tamamının erkek olduğu görülmektedir. Kadın bakış açısıyla yazılmış, İslam iktisadı açısından temel kaynak olabilecek bir eserin eksikliği her zaman hissedilecektir ki günümüz İslam iktisadı alanı da erkeklerin yapmış oldukları çalışmalar ağırlıklı ilerlemektedir.

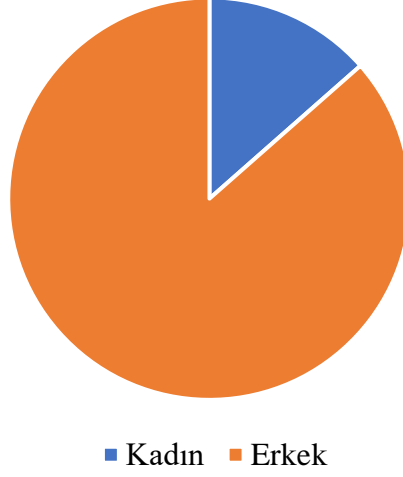
"İslam İktisadı ve kadın" dediğimizde, İslam İktisadının en eleştirilmesi gereken yanlarından birisi de homo economicus'un karşısına çıkardığı homo islamicus'un cinsiyetçi bir şekilde erkeği temsil ediyor oluşudur. Bu durum en azından

uygulamada böyledir. İslam İktisadı bağlamında kadın ve cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet gibi kavramlar üzerinde konuşulmamıştır. Bunun sonucu olarak da kadınların ekonomiye sunabilecekleri katkılar göz ardı edilmektedir. İslam İktisadının fikirlerinin sağlam felsefi temellere oturtulması gerekliliğinin yanı sıra, İslam İktisat felsefesi kapsamında toplumsal cinsiyet kavramı da ele alınarak kadının da fail olduğu bir ekonomik sistem oluşturulmalıdır (Khawar, 2023).

İslam'da kişi kendi fiillerinde sorumludur ve Allah'ın bizleri sorumlu tuttuklarından birisi de bizlere vermiş olduğu irade ve akılla birlikte kişinin kendi durumunu iyi anlamda ileri götürmesidir. Kuran-ı Kerim'de “Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez...” (Ra'd, 13/ 11) ayetinde de buyurulduğu üzere bizden pozitif yönde bir değişim beklenmektedir ve bu da ancak eğitimle mümkündür. İslam dini, hem bu dünya için hem de ahiret hayatı için kadın ve erkeğin eğitimini, ilim öğrenmesini her daim desteklemiş, bunu tavsiye etmiştir. Kadınlar da erkekler gibi bu konuda sorumlu tutulmuşlardır (Abukari, 2014, s. 18- 22). Hal böyleyken İslam dünyasında kadınların ilmi faaliyetlerden gün geçtikçe uzak tutulması, onların fikirlerine ve düşüncelerine önem verilmiyor oluşu İslam'ın bakış açısı ile bağdaşmamaktadır. Ancak ne yazık ki birçok konuda olduğu gibi iktisat konusunda da kadınlar temel eserler diyebileceğimiz bir ürün ortaya koymamıştır. Bunda diğer meselelerde olduğu gibi o dönemlerde yaşanan toplumun gelenekleri ve kadına bakış açıları muhakkak etkili olmuştur.

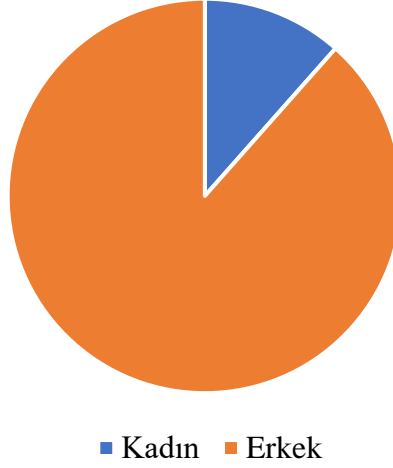
3.1. İslam İktisadının Cinsiyet Dağılımı Açısından Akademik Durumu

30.07.2024 tarihi itibarıyla YÖK TEZ veri tabanında “İslam İktisadı” anahtar kelimesi aratıldığında 100 adet tez çıkmaktadır.

Grafik 1. “İslam İktisadı” Anahtar Kelimesi ile Aratılan Yüksek Lisans Tezlerinin Cinsiyet Dağılımı

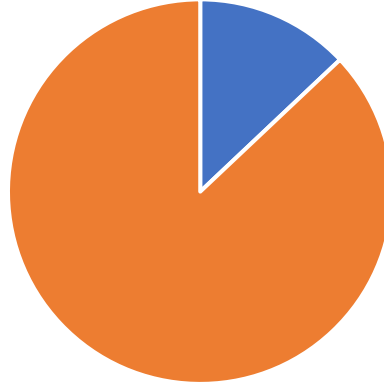
74 adet yüksek lisans tezinin cinsiyet dağılımına bakıldığında, 10 tanesinin kadınlar tarafından yazıldığı ve 64 tanesinin erkekler tarafından yazıldığı görülmektedir.

Grafik 2. “İslam İktisadı” Anahtar Kelimesi ile Aratılan Doktora Tezlerinin Cinsiyet Dağılımı

26 adet doktora tezinin cinsiyet dağılımı incelendiğinde, 3 tanesinin kadınlar tarafından yazıldığı ve 23 tanesinin erkekler tarafından yazıldığı görülmektedir.

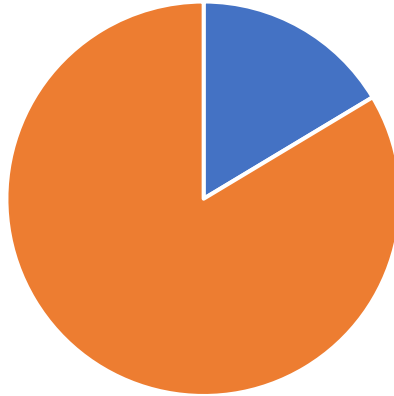
Yine YÖK TEZ üzerinden 30.07.2024 tarihinde daha kapsamlı bir ifade olan “İslam Ekonomisi” anahtar kelimesi aratıldığında ise karşımıza 277 adet tez çıkmaktadır.

■ Kadın ■ Erkek

Grafik 3. “İslam Ekonomisi” Anahtar Kelimesi ile Aratılan Yüksek Lisans Tezlerinin Cinsiyet Dağılımı

216 adet yüksek lisans tezinin 28 tanesinin kadınlar, 188 tanesinin erkekler tarafından yazıldığı görülmektedir.

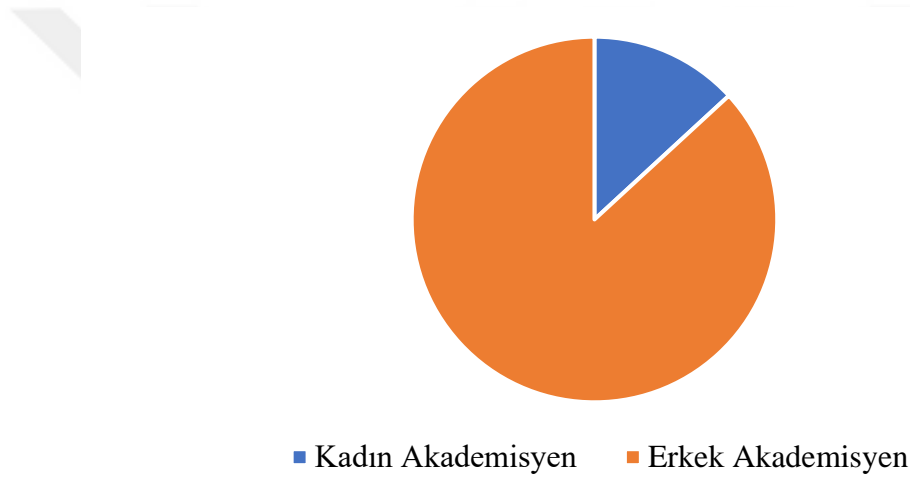
■ Kadın ■ Erkek

Grafik 4. “İslam Ekonomisi” Anahtar Kelimesi ile Aratılan Doktora Tezlerinin Cinsiyet Dağılımı

61 adet doktora tezinin 10 tanesi kadınlar tarafından yazılırken 51 tanesi erkekler tarafından yazılmıştır.

Bu oranlar incelendiğinde görülmektedir ki, kadınların akademik olarak İslam İktisadı/ Ekonomisi alanına dahil olma oranı erkeklere nazaran oldukça düşüktür. Bunda kadınların İslam İktisadı/ Ekonomisi alanı ile ilgilenmemeleri bir etken olabileceği gibi kadınları çerçevenin dışında bırakan bir İslam İktisadı algısı olması da etken olabilir.

Türkiye'deki üniversitelerde lisans düzeyinde eğitim veren İslam İktisadı ve Finansı bölümlerinin akademisyen sayılarının cinsiyet dağılımlarına baktığımızda da benzer bir sonuç elde etmekteyiz. Türkiye'de üç üniversitede İslam İktisadı ve Finansı bölümünün lisans eğitimi verilmektedir. Bunlar; Sakarya Üniversitesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi ve Konya Ticaret Odası (KTO) Karatay Üniversitesi'dir.

Grafik 5. İslam İktisadı ve Finans Bölümünde Yer Alan Akademisyenlerin Cinsiyet Dağılımları

Üniversitelerin internet sayfalarında yer alan akademik kadroları incelediğimizde; Sakarya Üniversitesi'nde İslam İktisadı ve Finans bölümünde Üniversitelerin internet sayfalarında yer alan akademik kadroları incelediğimizde; Sakarya Üniversitesi'nde İslam İktisadı ve Finans bölümünde toplamda 13 akademisyen bulunmaktadır. Bu 15 akademisyenin 1 tanesi kadın, 14 tanesi erkektir. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde İslam İktisadı ve Finans bölümünde toplamda 16 akademisyen bulunmaktadır. Bunlardan 3 tanesi kadın, 13 tanesi erkektir. Konya Ticaret Odası (KTO) Karatay Üniversitesi'nde İslam İktisadı ve Finans bölümünde toplamda 7 akademisyen bulunmaktadır. Bunlardan 1 tanesi kadın, 6 tanesi erkektir. Bu sayılara baktığımızda, Türkiye'de İslam İktisadı ve Finans alanında lisans

eğitimi veren üniversitelerde kadın akademisyen oranının erkek akademisyen oranına kıyasla oldukça düşük olduğunu görmekteyiz. Bu durumun sebebi, yine kadınların İslam İktisadı alanı ile ilgilenmemeleri olabileceği gibi kadınları çerçevenin dışında bırakan bir İslam İktisadı algısı olması da olabilir. Ancak bu verilerden hareketle, Türkiye’de İslam iktisadı alanının erkek egemen bir alan olduğu söylenebilir.

İslam İktisat Düşüncesi kapsamında kadının konumunu incelenebilecek bir diğer önemli alan ise 4. bölümde ele alınacak kadının çalışma hayatındaki yeri ve İslam’ın bu duruma bakış açısı olacaktır.

3. BÖLÜM

İSLAM'DA KADININ ÇALIŞMASI

İslam'da kadının çalışması hususu, her yüzyılda tartışılan bir konu olmuştur. Kadının toplumun dışında tutulması, bir adım geride kalması ve kaybolan kadın deneyimleri, eksik kalan bir kadın bakış açısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa Müslüman kadının ekonomik anlamda da varlık gösterebilmesi, İslam toplumuna birçok açıdan fayda sağlayacaktır. Çalışma hayatı içerisinde yer almak maddi getirinin yanı sıra psikolojik ve sosyal anlamda da kadınların ihtiyacını gidermektedir. Ayrıca kadınlar almış oldukları eğitimlerle, edindikleri deneyimlerle çocuk yetiştirme konusunda daha bilinçli ve donanımlı olabilmektedirler. Tüm dünyada olduğu gibi İslam dünyasında da medeniyet inşasında en büyük rol kadınlara aittir ve kadının çalışma hayatında yer alması bu noktada büyük fayda sağlamaktadır.

Bu bölümde öncelikle temel oluşturması açısından İslam'ın çalışma kavramına yüklediği anlama değinilecektir. Sonrasında İslam İktisat düşüncesinde çalışmanın nereye konumlandırıldığı incelenecektir. Ve son olarak İslam ve İslam iktisat düşüncesi bağlamında, kadının çalışma hayatındaki yeri ve yaptığı meslekler Hz. Peygamber dönemi ve günümüz açısından değerlendirilerek bir karşılaştırmada bulunulacaktır.

1. İSLAM'DA ÇALIŞMA KAVRAMI

Evrende sürekli olarak bir hareket vardır. Güneşin ve ayın hareketlerinden bitkilerin büyümesine, çiçek açmasına ve meyve vermesine, hayvanların hareketlerine kadar hep bir dinamiklik karşımıza çıkmaktadır. Evrendeki tüm bu harekete rağmen insanın sabit kaldığı düşünülemez, insanın hareketi de çalışmaktır (Akpınar, 2008, s. 26- 27). İslam, inananlarını pasif kılan bir din değildir. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette ve Hz. Peygamberin birçok hadisinde görülmektedir ki çalışmak, insan yaratılışının amaçlarındandır ve Allah katında namaz ve oruç gibi bir ibadet olarak kabul görmektedir (Mete, 2008, s. 72- 75). Kişinin yapıp ettiği her şeyi kapsayan çalışma kavramı, İslam açısından bakıldığında, Allah'ın güzel bulduğu ve rızasının olduğu her şey olarak kabul edilen ibadet kavramı ile birlikte ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilmektedir. Yapılan bir iş eğer Allah rızasına uygunsa ibadettir ve bu yalnızca oruç, zekat, namaz gibi şeyler değildir, bu bağlamda yapılan her şeydir. Yani İslam'da

çalışma denildiği zaman kulluğun neticesi ve kulluğun bir gerekliliği olarak yapılan her türü eylemi içine alan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Tekin, 2002, s. 228).

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette çalışmanın önemi ve çalışmaya verilen değer vurgulanmıştır. "İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir. Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir." (Necm, 53/ 39, 40, 41) ayetlerinde de görüldüğü üzere insanın çabası ve çalışması onun ilerlemesinin yegâne yolu olarak kabul edilmiştir. Allah, insanları çalışmaları için teşvik ederek hem bu dünya için hem de ahiret için kurtuluşun anahtarının bu olduğunu söylemiştir. Kişinin dünyada yapıp ettiği güzel işlerin de ibadet kapsamında değerlendiriliyor oluşu, hem bu dünya için hem de ebedi olan ahiret hayatı için bir fayda sağlamaktadır (Soysaldı, 2000, s.46).

Sadece dini davranışlarımızı değil sosyal hayatımızı da düzenleyen ilkeler ortaya koyan Kur'an-ı Kerim'de çalışma hayatının nasıl olması gerektiğine dair kurallar mevcuttur. Her şeyden önce Allah "Herkesin yüzünü ona doğru çevirdiği bir yönü vardır. Öyleyse hayırlarda yarışın. Nerede olursanız olun, Allah sizin hepinizi bir araya getirecektir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir." (Bakara, 2/148) buyurarak hayırda yarışmayı Müslümanlar için bir prensip olarak ortaya koymuştur. Yani çalışmanın dünyevi ve maddi getirisi olan yönü olduğu kadar uhrevi ve manevi bir yönü de vardır. Para konusunda zekat ve sadaka gibi dini yükümlülüklerin yerine getirilmesi, helal yollardan çalışılarak helal kazançlar elde edilmesi emredilmiştir. Kur'an-ı Kerim çalışma ve kazanılan paranın harcanması hususunda genel bir çerçeve çizmektedir, örneğin "Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, 'Alım satım da ancak faiz gibidir' demeleridir. Hâlbuki Allah, alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisininindir, durumunun takdiri Allah'a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir." (Bakara, 2/ 275) ayetinde olması gereken kadar olmaması gerekene de değinildiği, faizin haram kılındığı görülmektedir. Bir başka yasaklanan durum da açgözlülüktür ki sonuçlarının olumsuz olduğu aşikardır. (Gözübenli, 2008, s. 215- 216).

Kur'an-ı Kerim'in ilkelerinin en güzel şekilde hayata geçirildiği Hz. Peygamber döneminde çalışma kavramına bakıldığında, İslam peygamberinin oldukça çalışkan bir insan olduğunu söylemek mümkündür. Hz. Peygambere göre çalışmak, helal yollardan kazanç elde etmek nafile ibadet olarak görülmüştür ve Hz. Peygamber hem kendi yaşantısında bunu tatbik etmiş hem de çevresindeki Müslümanlara çalışma hususunda öğütler vermiştir. Bir hadiste geçen şu olay en güzel örneklerinden birisidir: “Bir gün sahabîlerle oturmuş sohbet ediyorlardı. Bu sırada bir genç erkenden kalkmış biraz ileride elinde kazma kürek çalışıyordu. Ashabdan bazıları: ‘Ya Resûlallah! Ne olurdu şu genç burada sohbet bulursa da Allah yolunda mesai sarfetmiş olsa’ dediler. Resûlullah bunun üzerine şöyle buyurdu: ‘Böyle söylemeyin, eğer o genç insanlara el açmamak, onlardan müstağni olmak, çoluk çocuğunun nafakasını kazanmak için çalışıyorsa Allah yolundadır. Yaşlı ve zayıf düşmüş anne-babasına yardımcı olmak, onların ihtiyaçlarını gidermek için çalışıyorsa Allah yolundadır. Ancak o, din kardeşlerine karşı mal çoğaltmak ve övünmek için çalışıyorsa şeytan yolundadır.’” (Beyhaki, Sünen, VII, 479). Hz. Peygamber, çalışma konusunda bizlere örnek teşkil eden bir yaşantısı sunmuş ve ticarete oldukça başarılı bir profil çizmiştir (Aşık, 2008, s. 39- 41). Hz. Peygamberin hayatı, bizlere İslam dininin çalışmaya verdiği önemi yansıtması ve bunun uygulanması açısından önemli bir kaynaktır.

İslam'ın çalışma kavramına yüklemiş olduğu çift yönlü anlam, hem dünya için hem de ahiret için çalışmanın gerekliliğini bizlere göstermektedir. İyi bir Müslüman, çalışarak manevi kazançların yanı sıra maddi kazançlar da elde etmelidir ve bunu paylaşma noktasında cömert olmalıdır. Müslümanın her çalışması, İslam toplumunun medeniyet inşasında bir taş daha eklemesi anlamına gelmektedir ve oldukça kıymetlidir.

2. İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE ÇALIŞMA KAVRAMI

İnsanın özünü oluşturan değerlerden birisi olan çalışma, insan eliyle oluşturulan her şeyde olduğu gibi medeniyetin de kaynağını oluşturmaktadır. İslam İktisadı özelinde ele alınan çalışma kavramı; beslenme, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçların meşru yollardan karşılandığı nitelikli bir çalışmadır ki İslam, çalışmanın ne olduğu ve nasıl olması gerektiğinin çerçevesini çizmiştir (Kılıç, 2000, s. 121- 124). Sözlükte “İşçinin düşünsel veya bedensel gücünü bir mal veya hizmet üretim sürecinde

kullanması, emek.” (Yılmaz, 2011, s. 79) anlamına gelen çalışma kavramı, İslam İktisadı bağlamında da oldukça önemli ve üzerinde durulan bir kavramdır. İslam İktisadında çalışma kavramına baktığımızda, yine benzer bir anlamı görmekle birlikte Modern İktisadın çalışmaya yüklediği anlama ek olarak çalışmanın bir yaşam biçimi olarak sunulduğunu görmekteyiz. Çalışma kavramının dünyevi bir boyutu olmakla birlikte bir taraftan dini bir yanı da vardır çünkü Kur’an-ı Kerim’in öğretilerine göre çalışmak, kazanç elde etmek ve emek harcamak kıymetli görülmüştür. Kişinin çalışarak üretime katkıda bulunması, Allah yolunda cihat etmek ve ibadet etmekle eş değer kabul edilerek çalışmaya büyük değer atfedilmiştir. Kaynağını Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin hayatından alan İslam İktisadının temelleri de çalışmaya dayanmaktadır ve sosyoekonomik olarak önemli olduğu vurgulanmaktadır (Altınay, 2006, s. 22- 27).

İslam İktisadının yapıtaşlarından olan ekonomik adalet kavramını incelediğimizde, içerisinde bir hak ediş barındırdığını görmekteyiz. Her kul için belirlenen bir rızık miktarı vardır ve kişiler bunu hak etmek için çalışmalıdır (Ongan, 2008, s. 220). Kur’an-ı Kerim’de geçen “İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.” (Necm, 53/39) ayetinde de belirtildiği üzere emek harcamak, çaba göstermek ve çalışmak İslam İktisadı açısından önemli kavramlardır.

Bir Müslüman toplumunun kendi kendisine yetebiliyor oluşu farz-ı kifaye olarak kabul edilmiş, Müslümanların bağımsız ve kendisine yetebilen bir sistem içerisinde bir iktisadi düzen oluşturması amaçlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Müslüman toplumların üretim ve verimlilik noktasında çabalayarak, yeni iş alanları oluşturarak ve girişimcilik faaliyetlerini destekleyerek sömürgeci dünya düzen karşısında dimdik durabileceği bir iktisat yapısına sahip olmak için çalışması gerekmektedir (Soysaldı, 2000, s. 46). İslam dininin öngördüğü çerçeveler içerisinde bir medeniyet kurmanın yolu, Müslümanların bağımsız bir ekonomiye sahip olmalarından geçmektedir ve bunu gerçekleştirmek için İslam İktisadının içselleştirilerek uygulamaya konulması Müslüman toplumlar için bir fırsat olabilir.

3. İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE KADININ ÇALIŞMA HAYATINDAKİ YERİ

İslam düşüncesi, kadına kıymet veren bir düşünce sistemidir. Hayatın her alanında kadını görünür kılan İslam dini, kadının çalışma hayatında yer almasında da olumlu adımlar atmıştır. İlk olarak İslam'ın kadının çalışmasına bakışını ele aldıktan sonra kadınların Hz. Peygamber döneminde yer aldıkları meslekler ve günümüz Müslümanlarının kadının çalışmasına bakışı incelenecektir.

3.1. Kadının Çalışmasına İslam'ın Bakışı

Kültürün kutsallaştırılması ve Kur'an-ı Kerim'in asıl metnine değil de yorumlarına daha büyük önem atfedilmesi, günümüzde İslam'da bir kadın sorunu olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bu olumsuz düşünceye göre kadının İslam'daki yeri, Kur'an-ı Kerim ve sünnet irdelenmeksizin bu iki kaynaktan hareketle yazılan kitaplara göre belirlenmektedir ki bu da İslam'ın kadına karşı bakışını oldukça yanlış yansıtmaktadır (Bilgin, 2001, s. 14). Bu sorunlu ve taraflı bakış açısı sebebiyle oldukça tartışılan ve günümüzde güncelliğini koruyan bir mesele de Müslüman kadının çalışması olmuştur.

Kur'an-ı Kerim ve sünnette kadının eş ve anne olması oldukça kıymet verilen bir statü olmakla birlikte bu iki temel kaynaktan kadını çalışma hayatından dışlayacak, kadın istihdamını olumsuz bir şekilde eleştirecek bir dil kullanılmamıştır. Hz. Peygamber devrinden sonra da bir müddet bu durum böyle devam etmiştir. Örneğin Hz. Ömer'in halifeliği sırasında bir kadın pazar yeri denetçisi olarak atanmıştır ki bu modern dünyada müdürlük pozisyonuna denk gelmektedir (Badawi, 2016, s. 13- 14). İslam dünyasında kadının çalışması konusundaki olumsuz bakış, ilerleyen yıllarda daha da belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır ve sanki dinin bakış açısı bu şekildeymiş gibi lanse edilmeye başlanmıştır.

Kadının ekonomik özgürlüğünü elde ettiği İslam düşüncesinde, kadının çalışması hususu içerisinde bazı sınırlandırmalar barındırmaktadır. Buna göre kadın, İslam'ın yasakladığı bir iş yapmamalıdır, evini ve çocuklarını ihmal etmemelidir ve İslami kurallara uygun bir davranış sergilemelidir. İslam'da doğru veya yanlış her iki cinsiyet için de geçerlidir, Allah katında cinsler arası eşitlik söz konusudur. Buradan hareketle söyleyebiliriz ki kadının çalışması konusunda ileri sürülen bu şartlar bir

erkek için de geçerlidir. Örneğin Müslüman bir erkeğin İslam'ın yasaklamış olduğu bir işi yapması, din açısından bakıldığında yine aynı şekilde kabul edilemez. Burada bir çifte standart ya da erkeğin kayırılması gibi bir durum söz konusu değildir. İslam hukukunda kadın, gelir elde etme ve gelirini yönetme konusunda erkekle denk kabul edilmiştir. Bu denklik, çalışma ortamı ve yapılan iş söz konusu olduğunda da geçerlidir (Altuntepe, 2019, s. 118- 199).

Tekin Önür ve Dünder (2021), yaptıkları çalışmada, gündelik hayatta en çok başvurulan dini anlatan kitaplar olan ilmihallerden hareketle gelenekselci bir düşünce yapısıyla İslam'ın kadının çalışmasına nasıl baktığını ve aslında bu bakış açısının nasıl olması gerektiği hususunda bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmaya göre görülmektedir ki araştırmaya konu olan ilmihallerde cinsiyete dayalı bir iş bölümü yapılarak kadın ev içi rollere uygun görülmüştür, çalışma kavramı ihtiyaçların giderilmesi olarak dar bir çerçevede ele alınmıştır ve bu görev de erkeğe yüklenmiştir. Kadının ev dışında bir işte çalışıyor olması fitratına aykırı olarak görülmüştür ve hatta işsizliğin faturası kadınlara kesilerek artan işsizlik oranlarına sebep olarak kadının çalışması gösterilmiştir. Bunun yanı sıra kadının fitne unsuru olarak görülmesi de çalışmasına engel bir sebep olarak öne sürülmüştür. Ayrıca ilmihaller incelendiğinde görülmektedir ki ev işleri ve çocuk bakımı tamamen kadına bırakılmıştır. Erkeğin çocuğunu yetiştirmede maddi bir getiri dışında bir sorumluluğu yokmuş gibi bir resim ortaya çıkmaktadır. Çalışma hayatında yer almanın maddi getirisi olduğu kadar psikolojik olarak da bir ihtiyaç olabileceği göz ardı edilmektedir (Tekin Önür ve Dünder, 2021). İlmihallerin bu ataerkil bakış açısından kurtarılarak yeniden yazılması, İslam dinini olduğundan farklı yansıtan gelenekselci tutumun bir kenara bırakılması ve kadının çalışması hususunda erkeklerin bu denli söz hakkı olabilmesi yanlışlığının düzeltilmesi günümüzde ele alınması gereken konulardandır.

Kadının çalışma hayatında olması hususunda İslam'ın kadın ve erkek arasında bir ayırım gözetmeyen ılımlı tavrına Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetler dayanak olarak gösterilmiştir. Örneğin "Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'ın lütfundan isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir." (Nisa, 4 /32) ayetinden hareketle Kur'an'ın işaret etmiş olduğu kadınların kazanmış olduklarında erkeklerle aynı haklara sahip olması kadının çalışmasına izin verildiğini

göstermektedir yorumu yapılmaktadır. Kadınların ev dışında çalışmasını itibarsızlık olarak kabul eden geleneksel bakış açısı, zaman zaman kadını erkek doktor görmesin diye ölüme terk edebilecek kadar ileriye gitmektedir (Saadawi, 1982, s. 201- 203). Bu sebeple İslam'ın kadına vermiş olduğu hakların temellendirilmesi, Kur'an ve sünnetten kaynak gösterilebilmesi, olayların ataerkiden uzak yorumlanabilmesi oldukça önemlidir. Dünya üzerindeki birçok noktada Müslüman kadınlar, fiziksel ve psikolojik olarak bu dar görüşlülüğün kurbanı olmaktadır.

İslam'ın kadının çalışması hususundaki görüşlerini ana hatlarıyla özetledikten sonra İslam düşüncesinde kadının çalışması konusunu, dünü ve bugünüyle karşılaştırma yapabilmek açısından İslam iktisat düşüncesinin temellerinin atıldığı Hz. Peygamber dönemi ve günümüz olarak iki ayrı başlıkta ele almak bu konudaki değişimi ve sebeplerini görebilmek açısından faydalı olacaktır.

3.2. Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatında Kadın

İslam dininde evin geçindirilmesi hususunda maddi sorumluluk erkeğe yüklenmiştir. Bununla beraber eğer kadın da çalışmak isterse İslam bunu yasaklamamıştır. İslam dininin gelişiyile beraber kadın ve erkek arasında birçok noktada eşitlik sağlanmıştır ve kadının erkeğin gölgesinde kalmasının, ikincil bir cinsiyet olarak görülmesinin önüne geçilmiştir. Sosyal ve ekonomik haklar bağlamında erkekle eşit kabul edilen kadınlar, günümüzde seçme ve sözleşme hakkı olarak da isimlendirilen biat hakkını elde etmiştir ki o dönemde bir kadının fikrinin alınması ve peygamber gibi günün önemli isimlerinde birisinin buna değer vermesi paha biçilemez bir sosyal değişime işaret etmektedir. Müslümanlık kadın ve erkeğin birinin diğeri üzerinde hegemonya kurduğu bir din değil, her iki cinsiyetin de birbirini tamamladığı bir din olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadının çalışmasında temel ölçüt çalıştığı yerin helal haram çizgisine dikkat ediyor oluşudur ki bu zaten erkekler için de aynı şekilde geçerlidir (Acarlıoğlu, 2019, s. 213- 216). Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünneti incelendiğinde görülmektedir ki kadınların çalışma hayatında yer almasıyla ilgili bir yasak söz konusu değildir. Bu konudaki kısıtlamaların asıl kaynağı ataerki kültür yapısı ve geleneklerdir (Güleç, 2021, s.89- 90). Dinin bunu emrettiği düşüncesinin empoze edilmeye çalışılması, sadece bu yanlış zihniyetin kendini kamufle etme çabasıdır ve bu zihniyetteki insanlar dinin gücünü kullanarak bir yanlışını sürdürmeye devam etmektedirler.

Günümüzde dini hassasiyet adı altında mesleklerin kadın fitratına uygunluğu tartışılırken Hz. Peygamber dönemine baktığımızda, kadınların erkeklerle birlikte savaşa katıldığını ve ganimetten pay aldığını dahi görmekteyiz. Örneğin Hayber savaşında Hz. Peygamber, savaşa katılan Ummu'd Dahhak bint Mesur ve Huzeyfe b. Yeman'ın kız kardeşine erkeklere vermiş olduğu oranda pay vermiştir. Kadınlar zaman zaman bu savaflara birebir olarak katılmış ve düşmana karşı savaş meydanında savaşmışlardır, zaman zaman mücevheratlarını vererek maddi olarak katkı sağlamışlardır, bazen de yaralıları tedavi için savaşlarda yer almışlardır (Savaş, 1991, s. 236- 241). Uhud savaşı ile birlikte kadınlar, savaşlarda da aktif rol oynamaya başlamışlardır, bu savaşta 14 kadının yer aldığı bilinmektedir ve Hz. Peygamberin eşi Hz. Aişe de o kadınlardan birisidir. Uhud ve sonraki savaşlarda kadınların kendilerinden söz ettirdiklerini söylemek mümkündür (Aktaş, 2021, s. 24- 25). Buradan da çıkarabiliriz ki bu mesele din meselesi değil zihniyet meselesidir.

Hz. Peygamber döneminde kadınların yer aldığı meslekleri daha da çoğaltmak mümkün olsa da genel hatlarıyla şöyle sıralamak mümkündür: Ticaret, terziilik, dericilik, dokuma, devlet işleri, hemşirelik, doktorluk, ebelik, sünnetçilik, çocuk bakıcılığı, sütannelik, kuaförlük, oyunculuk ve müzisyenlik (Acarlıoğlu, 2019).

Ticaret o gününün toplumunda büyük oranda erkeklerin tekelinde olan bir meslekti ama bununla birlikte ticaret ile uğraşan kadınlar da vardı. Bu kadınların en meşhur örneklerinden birisi Hz. Peygamberin eşi Hz. Hatice'dir. Döneminin zenginlerinden olan Hz. Hatice'nin ticaret kervanlarının erkeklerinki ile eş değer olduğu söylenmektedir (Savaş,1991, s. 27). Ticaretle meşgul olduğu için "tacire" yani "tüccar kadın" lakabıyla da anılan Hz. Hatice, zekası ve iyi yönettiği mal varlığı ile birlikte oldukça başarılı bir tüccardı. Kureyşlilerin birçoğunun bir araya gelerek ortaklaşa oluşturabildikleri büyüklükte bir ticaret kervanına Hz. Hatice'nin tek başına sahip oluşu bu konudaki başarısını kanıtlar niteliktedir. Hz. Hatice, geleneğin klişe çizgilerinin dışına çıkarak iş ve özel hayatında söz sahibi olan ve saygı gören güçlü bir kadın profili çizmiştir (Kılıç, 2015, s. 40- 42). Yine ticaretle uğraşan Kayle el-Enmâriyye'nin ticaretle ilgili bir konuda Hz. Peygamber'e danışarak ondan fikir aldığı kaynaklarda yer almaktadır (Kettani, 2012, ss. 184). Hz. Peygamber döneminde attare yani güzel koku satıcılığı yapan Müleyke Ümmü's-Saib es- Sekafiyye isimli bir

kadının Hz. Peygamberin yanına geldiği ve ondan dua istediği de bilinmektedir (Güleç, 2023, s.102)

Terzilik, Hz. Peygamber dönemi kadınlarının genellikle evden de yapabildikleri ve kabiliyet isteyen mesleklerden birisidir. Hz. Aişe “Kadının elindeki ip eğirme aleti (kirman, iğ, teşi), Allah yolundaki mücahidin elindeki mızraktan daha güzeldir.” demiştir. Çünkü terzilik işi toplumun mecburi ve önemli ihtiyaçlarından birisini karşılamaktadır (Savaş, 1991, s. 224). Suayra el- Esediyye isimli bir kadın yün eğirme işindeki yeteneği ile nam salmıştır. Hz. Peygamber devrinde yaşayan kadınların zaman zaman Hz. Peygambere hediye olarak diktikleri elbiseleri gönderdikleri de bilinmektedir (Birekul, 2019, s. 79).

Dericilik Hz. Peygamber döneminde oldukça yaygın bir iş koluydu ve bu alanda çalışan kadınlar da vardı. Hz. Peygamber’in eşlerinden Hz. Zeynep ve Ümmü Seleme’nin yanı sıra Cafer b. Ebu Talib’in eşi Esmâ bint (bnt.) Umeys’in de dericilik işini meslek olarak yaptıkları kaynaklarda yer almaktadır (Barlak, 2021, s. 23). Hz. Zeynep’in dikmiş olduğu derileri satarak kazandığı parayı sadaka olarak dağıttığı, Raita bint Muaviye es-Sakafîyye isimli bir kadının deriden ürünler yaparak eşi ve oğlunun geçimini sağladığı da kaynaklarda yer alan bilgilerdendir (Azizova, 2007, s. 91).

Yün eğirme ve dokumacılık, o dönemde kadınlar tarafından tercih edilen mesleklerden bir diğeridir. Kur’an-ı Kerim’de geçen “...ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın...” (Nahl, 16/92) ayeti bu işi kadınların yaptığına gösteren işaretlerden birisi olarak kabul edilmiştir. Yün eğirme ve dokuma işleri ile hem kumaş hem de ip, halat, çuval gibi temel ihtiyaçlar elde edilebilmiştir. Hz. Peygamberin eşlerinden Ümmü Seleme’nin yün eğirdiğine, bir kadının Hz. Peygambere bir kıyafet dokuduğuna dair rivayetler de vardır (Yılmaz ve Velioğlu, 2015, s. 60- 63)

Devlet işlerinde çalışan yani kamuda yetki verilen kadınların olduğunu da görmekteyiz. Bu kadınlardan birisi olan Şifa bint Abdullah muhtesiplikle ya da başka bir deyişle günümüz anlamıyla çarşı zabıtası olarak görevlendirilmiştir. Çarşı içerisinde fiyat denetimi yapan ve düzeni sağlayan Şifa bint Abdullah adıldı ve bu işle görevlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere ticaret konusunda oldukça bilgiliydi ki

zaten kendisi de bir tüccardı ve mallarının idaresini de kendisi yapmaktaydı (Safi, 2013, s. 71- 77). Semra bt. Nüheyk de çarşı ve pazarlarda kontrol amaçlı dolaşarak gerek gördüğü durumlarda elindeki kamçı ile müdahale yetkisi bulunan kadın bir denetçiydi (Martı, 2021, s. 64).

Sağlık alanı, Hz. Peygamber döneminde kadınların çoklukla çalıştığı meslek kollarından birisiydi. Kadınlar doktorluk, hemşirelik, ebelik ve sünnetçilik ile meşgul olmaktadır. Doktorluk birçok toplumda olduğu gibi o günün Arap toplumunda da daha ziyade erkekler arasında yaygın bir meslek olmasına rağmen bu işi yapan ve adından söz ettiren Müslüman kadınlar da vardı. İyi bir doktor olarak ünlenen Esmâ bint Umeys'in hastalanan Hz. Peygambere bir ilaç hazırladığı da bilinmektedir. Hz. Peygamberin eşlerinden Hz. Aişe de tıp konusunda oldukça bilgiliydi. Ümmü Kays bint Mihsan'ın çocuk hastalıklarından bademcik iltihabı konusunda bilgili olduğu, bir hususta Hz. Peygamberin kendisine farklı bir tedavi yöntemi önerdiği rivayetlerde yer almaktadır. O dönemde, rukye denilen dua okuyarak ve bazı ilaçlar kullanılarak uygulanan bir tedavi yöntemi mevcuttu. Hz. Peygamberin bu konuda uzman kabul edilen eş-Şifa bint Abdullah'tan eşi Hafsa'ya öğretmesini istediği rivayet edilmektedir (Ağca, 2014, s. 22- 24).

Sağlık alanında kadınların aktif olarak çalıştığı bir diğer alan hemşireliktir. Hemşirelik mesleğinde maharetli olan Müslüman kadınlar savaş meydanlarında yaralıların tedavisi hususunda önemli rol oynamışlardır. Bu amaçla savaşa katılan kadınlara ganimetten “radah” adı verilen bir pay verildiği bilinmektedir. Ümmü Atıyye el-Ensâriyye, Hamne bint Cahş, Ümmü Sinân el-Eslemiyye hemşirelik mesleği ile bilinen Müslüman kadınlardan yalnızca birkaç tanesidir (Azizova, 2007, s. 372- 374). İslam tarihinin en meşhur ve bilinen ilk hemşiresi Rufeyde bint Sa'd'dır. Rufeyde'yi diğer hemşirelerden ayıran en önemli icraatı, sağlık alanında eğitim alan hemşirelerden oluşan ilk sahra hastanesini bir çadırda kurmuş olmasıdır. Oldukça sistemli ve kurallı bir işleyişin olduğu bu çadır hastanelerinde savaşlarda yaralılara ilk yardımda bulunmuş, onları tedavi etmiştir. Rufeyde bint Sa'd'ın Hayber savaşında göstermiş olduğu üstün gayret ve başarıları sebebiyle Hz. Peygamber kendisine verilmek üzere ganimetten savaş meydanında savaşan erkeklere verilen miktar kadar pay ayırmıştır (Özdiç, 2014, s. 58-60).

Ebelik, Hz. Peygamber döneminde sadece kadınlar tarafından yapılmakta olan bir meslek grubudur. Hz. Peygamber'in çocuklarının ebesi olan Ümmü Râfi Selma, kızı Fatıma'nın çocuklarının doğumlarını yaptıran Sevede bint Misrah o dönemde ebelik yapan kadınlara örnektir. O dönemde kadınlar yaptıkları bu iş karşılığında belli bir ücret almıyor olmakla birlikte kendilerine bir miktar para veya birtakım hediyeler verilmiştir (Güleç, 2021, s. 107- 108). O günün Arap toplumunda kız çocuklarının sünnet ettirilmesi uygulaması da vardı ve bunu yapan sünnetçi kadınlar mevcuttu. Ümmü Enmar, Ümmü Atıyye ve Hind bint Amr bu işi yapan kadınlardan bazılarıdır (Birekul, 2019, s.77).

Sütannelik ve beraberinde yapılan çocuk bakıcılığı, kadınların kazanç kapısı olan diğer meslek gruplarıdır. Kur'an-ı Kerim'de geçen "Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisinden olanın (babanın) borcudur. Hiç kimse gücünü aşan bir şeyle yükümlü kılınmaz. Ne ana çocuğu yüzünden zarara uğratılsın ne de babası çocuğundan dolayı zarar görsün. Kendisine miras kalan kimseye de benzer yükümlülük vardır. Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu süttten kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur. Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur. Allah'ın koyduğu kurallara aykırı davranmaktan sakının ve bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir." (Bakara, 2/ 233) ayeti, bu işin toplum nezdindeki yaygınlığını ve ücret karşılığında yapılan bir iş olduğunu göstermektedir. Sütannelik sadece çocuğu beslemek değil, bir yandan da onun bakımını üstlenmektedir. Şehir merkezinden uzakta sütannelere verilen çocuklar bulaşıcı hastalıklardan korunmakta, düzgün bir Arapça öğrenmekte ve sağlıklı bir bebeklik geçirmekteydiler. Genellikle toplumun alt kesiminin, ihtiyaç sahiplerinin yaptığı bir iş olarak kabul edilen sütannelik karşılığında ödenen ücret bazen erişimi kolay olmayan bir kumaş, bazen besili bir hayvan bazen de verimli bir toprak olabilmekteydi (Azizova, 2007, s. 384- 389).

Kuaförlük, yine o günün toplumunda erkekler kadar kadınlar tarafından da tercih edilen mesleklerden birisidir. Kadın kuaförler o dönemde sıklıkla yapılan örgüleri yaptırmak üzere ücret karşılığında evlere çağırılırlar, saç bakımı ve saç kesimi de yaparlardı. Hz. Peygamberin eşi Hz. Hatice'nin Ümm Züfer isimli bir kadın kuaförü

olduğu rivayetlerde yer almaktadır. Amine bnt. Affan, BÜsre bnt. Safvan Hz. Peygamber döneminde kuaförlük işini yapan kadınlara örnek olarak verilebilmektedir. O dönemde çalışan bazı kadın kuaförlerin erkeklerin saçına da bakım yaptığı, Hz. Peygamberin saçını tarayan ve bakım yapan bir kadın olduğu rivayet edilmektedir (Keskin, 2011, s. 10- 11).

Oyunculuk ve müzisyenlik, Hz. Peygamber döneminde kadınlar tarafından sadece kadınlara özel olarak yapılan mesleklerdendir. Düğün gibi çeşitli kutlama vesileleri ile bir araya gelen kadınlar, kendi aralarında ve dışarıdan gelen gözlerle kapalı bir mekanda, birlikte eğlenebilmekteydi (Acarlıoğlu, 2019, s. 229).

Müslüman kadınların Hz. Peygamber dönemindeki çalışma hayatlarına genel hatlarıyla baktığımızda görmekteyiz ki kadınlar, burada değinilen ve değinilmeyen birçok iş kolunda aktif olarak yer almaktaydı. Örneğin günümüzde bir kadının savaşta yer alması fitrata ters, dine uygun düşmez bahanesi öne sürülerek reddedilebilecekken Hz. Peygamber dönemine kadınların savaşta çeşitli görevlerde yer aldığını, hatta bunun karşılığında ganimetten belli bir oranda pay aldıklarını görmekteyiz. Kadının çalışması konusunun İslam dinine uygun olup olmadığı açısından tartışanlar, İslam dininin en mükemmel şekilde uygulandığı Hz. Peygamber dönemini incelediklerinde kendileriyle ne ölçüde çeliştiklerini fark edeceklerdir. İslam, kadına evinde oturma görevi vermemiştir. Aksine kadına sosyal hayat içerisinde bir alan açmış, sağlıklı nesiller yetiştirmenin kadının eğitimden geçtiğini, kadının dahil olması ile bir toplumun ayağa kalkacağını bizlere her fırsatta örneklerle sunmuştur.

İslam iktisadının temellerinin atıldığı, Kur'an'ın ilkelerine uygun bir iktisat anlayışının oluşturulmaya çalışıldığı, Hz. Peygamberin yaşadığı ilk dönem İslam toplumunda kadınların çalışma hayatında ne ölçüde var olduğunu ana hatlarıyla inceledikten sonra günümüzde Müslüman kadınların bu noktada ne durumda oldukları ve bunun sebepleri daha rahat anlaşılacaktır.

3.3. Günümüzde Müslüman Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri

“Kişilerin belirli bir ücret karşılığında emeğini sunması.” olarak tanımlanabilecek olan çalışma kavramına kadın emeğinin de dahil edilmesi büyük oranda Sanayi Devrimi ile başlamıştır. Öncesinde hem evde hem de bahçe işlerinde çalışan emekçi bir kadın profili varken çalışma hayatında kadının varlığı, yapmış

olduğu işler karşılığında maddi bir kazanç elde etmesi ve bazı haklara sahip olmasının Sanayi Devrimi ile birlikte olduğu kabul edilmektedir (Sağlık ve Çelik, 2018, s. 98-100).

18. yüzyılın sonlarında ama genel itibariyle 19. yüzyılda, dünyanın her yerinde olduğu gibi Müslüman kadınlar da ücret karşılığında çalışmaya başlamış, iş hayatına dahil olmuşlardır. Müslüman kadının çalışma hayatında yer alması, hâlâ güncelliğini koruyan tartışma konularındandır ki burada işin içine bir de din mevzusu girmektedir. Zaman zaman doğruluğu tartışma konusu olan bazı kaynaklar delil gösterilerek kadının çalışmasının doğru olmadığı, yaratılışının buna uygun olmadığı görüşleri ortaya atılmıştır. Oysa Hz. Peygamberin eşlerine baktığımızda Hz. Hatice'nin ticaretle uğraştığını, Hz. Zeynep'in zanaatkar olduğunu, Hz. Aişe'nin ilim insanı olduğunu ve Hz. Sevde'nin öğretmen olduğunu görmekteyiz. Bunun yanı sıra sahabeden kadınlardan da çalışan kadınları örnek göstermek mümkündür. Buradan çıkarılacak sonuç kadının çalışması hususunun doğru olmadığını söyleyenlerin gücünü dinden değil gelenekten aldığıdır ki bu gelenek ataerkil yapıdadır. Yani bu konuya Müslümanca bakabilmek, gelenek ve kültürün sınırlılıklarından sıyrılmak kadınların haklarının teslim edilmesi açısından oldukça önemlidir (Vatandaş, 2022).

Şehirleşme ve sanayileşmenin artması ile birlikte kadınların çalışma oranının daha yüksek olduğu geleneksel üretim ile elde edilen gelir, toplumun kalkınması açısından bakıldığında yetersiz kalmıştır. Müslüman toplumunun yaklaşık olarak yarısını oluşturan kadınların modern ekonomik sitemin dışına itilmesi İslam toplumlarının ekonomik olarak geri kalmışlığının sebeplerinden birisidir çünkü büyük bir iş gücü kaybı söz konusudur. Dünya Ekonomik Forumu (WEF) verileri incelendiğinde 2000 yılından bu yana 50 milyon Müslüman kadının iş hayatında aktif rol almaya başladığı görülmektedir. Yaklaşık 800 milyon Müslüman kadının var olduğunu göz önünde bulundurulduğunda bu sayı oldukça yetersizdir ve İslam ülkelerinin gelişmesi, kalkınması ve ekonomik refah seviyelerinin artması için kadınlar çalışma hayatına daha fazla oranlarda dahil edilmelidir (TASAM, 2021).

Kendini dindar olarak tanımlayan erkeklerin kadının çalışması konusuna bakışını değerlendirmek üzere 770 erkek ile yapılan bir çalışma incelendiğinde görülmektedir ki dindar erkekler kadının çalışma hayatında yer almasının kadının eş

ve çocukları ile olan ilişkisine olumsuz bir şekilde yansıdığı, ev işlerinin daha çok kadının görevi olarak görülmesinin bir sonucu olarak ev işlerinin aksadığı, erkeklerin çoğunluğunun görüşü olmasa da bir kısmının çalışma hayatının kadının dindarlığını zayıflattığı görüşlerindedirler. Bu çalışmadan hareketle dindar erkeklerin kadının çalışması konusuna daha geleneksel bir bakış açısı ile yaklaştığını söylemek mümkündür (Demir, 2019). Ancak buradan geleneksel olanın İslami olduğu sonucu çıkmamaktadır ki İslam'ın ilk yıllarını içine alan Hz. Peygamber dönemi incelendiğinde, erkeklerle aynı haklara sahip olan kadınların çalışma hayatında yer aldıkları, günümüzde bazılarınca kadının çalışmasının doğru olmadığı söylenen çeşitli alanlarda çalıştığı da gözlemlenmektedir. Ne yazık ki kadınlar elde ettikleri, İslam'ın kendilerine sunduğu bu özgürlüğü Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında yitirmeye başlamışlardır ve zamanla Müslüman kadının çalışması konusu dini olduğu öne sürülen ataerkil zihniyet ile oluşturulmuş gelenekselci bakışla kısıtlanmaya ve engellenmeye çalışılmıştır. Günümüzde de bu sorunlu bakış açısı varlığını sürdürmektedir (Bayram, 2015, s. 92- 93).

Sanayi Devrimi ile birlikte başlayan endüstrileşmeyle çalışma hayatına dahil olan kadınların oranı, 2. Dünya Savaşı ile birlikte artış göstermeye başlamıştır. O günden bugüne ülkelerde kadınların çalışma hayatında yer alma oranları gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir (Kocacık ve Gökkaya, 2005, s. 198). 2023 ILO (International Labour Organization) raporuna göre kadınların istihdama dahil olması, çalışma koşulları ve ücret farkı konularında son 20 yılda pek de ilerleme kat edilmemiştir (ILO, 2023). İslam coğrafyasına kültürel ve ekonomik olarak bakıldığında dünya ortalamasının gerisinde kaldığı görülmektedir. Müslüman ülkeler incelendiğinde İslam toplumunun neredeyse yarısını oluşturan kadınların eğitim ve çalışma hayatına dahil olma oranı oldukça düşüktür. İslam toplumundaki bu geri kalmışlık ne İslam'ın ilkeleriyle ne de Hz. Peygamberin oluşturmuş olduğu İslam toplumunda kadını konumlandığı yerle bağdaşmamaktadır. Dünya geneline bakıldığında, kadınların ekonomiye dahil olma oranları %41.19 iken; Müslüman ülkelerde bu oran %33.60 olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların toplumu dönüştürücü ve iyileştirici gücü göz ardı edildiğinde, kadınlar iktisadi faaliyetlerden ve genel olarak toplumdan soyutlandığı zaman ülkelerin mevcut konumunun çok da iyi olmadığı ne yazık ki günümüz İslam toplumlarında görülmektedir. Bu bağlamda

kadınlar için şartların iyileştirilmesi ve çalışma hayatında daha çok yer almalarının toplumun menfaatine olacağını söylemek mümkündür (Sınmaz, 2019).

“Kadınların Çalışma Hayatında Karşılaştığı Zorluklar” başlığında bahsedilen zorluklar, Müslüman kadınlar için de aynen geçerlidir. Bir de bu durumlara ek olarak başörtülü Müslüman kadınlar başörtüleri sebebiyle eğitim hayatlarında, işe alımlarda ya da çalışma hayatlarında birtakım zorluklar yaşamaktadırlar. İlk bakışta bir erkeğin dini tercihi noktasında yorum yapmak her zaman için kolay değilken Müslüman bir kadının dini tercihleri nedeniyle taktığı başörtüsü ile dindarlığı daha görünürdür. İş dünyasında kadın olmak, halihazırda bazı zorlukları beraberinde getirirken; başörtüsü takan Müslüman bir kadın olmak, ayrıştırıcı başka bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Müslüman erkekler tarafından ortaya atılan çalışma hayatında yer almalarının dindarlıklarını azaltacağı iddiası baş eden Müslüman kadınlar, genel olarak incelendiğinde görülmektedir ki dini yaşantıdan uzaklaşmak bir yana, maddi bir gelir elde ettikleri için mali ibadetlere de yönelmişlerdir. İslam dünyasında kadınlar, çalışma hayatında yer alabilmek için kültürel engelleri aşmak için çabaladıktan sonra çalışma hayatı içerisinde de işverenlerin başörtülü çalışanlara karşı olan önyargıları ile uğraşmak durumunda kalabilmektedirler (Demir, 2020).

İslamofobinin gün geçtikçe yaygınlaştığı şu günlerde Müslüman bir kadının dini tercihini görünür kılan başörtüsü ile çalışması, şirketlerin yürüttüğü çeşitlilik ve ayrımcılığı önleyen politikalar kapsamında değerlendirilmeyerek ne yazık ki bir engel olarak görülmektedir. Oysa başörtüsü bir kadının eğitimini ve topluma sunduğu katma değerini engelleyecek bir durum değildir. Dolayısıyla başörtüsünün Müslüman kadınların kariyer gelişimlerine ve çalışma hayatında hak ettikleri iyi pozisyonlarda yer almalarına engel teşkil etmesinin makul bir sebebi yoktur (Bi, 2020, s. 50- 51). Müslüman kadınlar iş yerlerinde dini tercihlerinin gereği olan başörtüyü taktıkları zaman ayrımcılığa uğramak ve hoşgörüsüz tutumlarla karşılaşmak gibi bazı olumsuz deneyimlere sahip olmaktadır. Ayrıca başörtüsü, istihdam olanaklarını da kısıtlayıcı bir etkiye sahiptir (Reeves, vd. 2012, s.49). Çalışma ortamı açısından bakıldığında dini hassasiyetleri olan bir kurum olarak kabul edilebilecek katılım bankalarında çalışan kadınlar üzerinde yapılan bir çalışmada görülmektedir ki öyle bir kurumda bile artıları olmakla birlikte kadınlar için bazı zorluklar da bulunmaktadır. Benzer değerlere sahip insanlarla bir arada çalışmak, dini hayatı yaşamada özgür olmak, bu kurumlarda

Çalışmanın artısı olmakla beraber, bu kurumlarda çalışan kadınlardan özellikle evli ve çocuklu olanlar, düzenlenmiş ve esnek mesai saatlerinin olmayışı hususundan Őikayetilerdir. Bazı erkek çalışanların kadınların çalışmasına bakışının olumsuz oluşu ve bu tutumlarını davranışlarına yansıtmaları, ibadet amacıyla ayrılan mescitlerin yetersiz ve havasız olması, eleştirilen ve eksik görülen taraflar olmuştur (İslamoğlu, vd., 2018).

4. BÖLÜM

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNÇESİNDE KADININ KONUMUNA YÖNELİK LİTERATÜRE BİR BAKIŞ VE SOSYAL AĞ ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde, İslam İktisat Düşüncesinde kadının konumu ve bu kapsamda ele alınabilecek olan çalışma hayatındaki yeri konusu bağlamında yapılan çalışmalara ilişkin Google Scholar üzerinden yerli ve yabancı kaynaklardan oluşan bir literatür taraması yapılmıştır. Bu bağlamda yerli ve yabancı literatür incelenmiştir. Devamında YÖK TEZ üzerinden sosyal bilimler veri tabanında yer alan akademik çalışmalar ele alınmıştır. Ek olarak, Web of Science veri tabanı üzerinden 1977-2024 yılları arasında yapılan, SCI, SSCI ve AHCI atıf indekslerinde yer alan “women in Islam” “women’s work in Islam”, “women in working life”, “women employment”, “Islamic countries women employment”, “women in Islamic economics” ve “Islamic feminism” anahtar kelimeleri taratılarak elde edilen 558 adet çalışma bibliyometrik olarak incelenmiştir. Sonrasında VOSviewer programı aracılığıyla sosyal ağ analizi yapılarak yazar atıf analizi, kurum, yazar ve ülke iş birlikleri, anahtar sözcük analizi haritalandırılarak görselleştirilmiştir.

1. İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNÇESİNDE KADIN KONULU ÇALIŞMALAR

Zapalska, Stodder ve Wingrove-Haugland (2016) “Female Micro-Entrepreneurship: The Key to Economic Growth and Development in Islamic Economies” başlıklı çalışmalarında İslam ülkelerinin İslam ekonomisi alanında bir büyüme kat etmeyi amaçlıyorlarsa kadın girişimciliğini desteklemesi gerektiğinden bahsetmektedir.

Altuntepe (2019), “İslam Ekonomisinde Kadın Girişimciliğinin Yeri ve Önemi: Teorik Bir Yaklaşım” başlıklı çalışmasında, İslam ekonomisinde kadın girişimciliğinin yeri ve önemini ele almıştır. Kur’an-ı Kerim ve hadislerden hareketle kadının çalışma hayatında yer almasında herhangi bir engel bulunmadığı sonucuna ulaşarak aksine kadınların bu hususta teşvik edildiğini söylemiştir.

Özkul (2019), “İslam Ekonomisinde Kadın ve Çalışma Hayatı” başlıklı çalışmasında Müslüman kadınların çalışma hayatındaki yerini Kur’an-ı Kerim ve

sünnet ekseninde incelemiştir ve kadınların çalışma hayatında yer almasında dini açıdan bir engel bulunmadığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda Müslüman kadınlardan oluşan Bacıyân-ı Rum teşkilatını incelemiştir.

Ariska, Nafisah ve Harahap (2023), literatür araştırması olarak yaptıkları “The Role of Women in the Development of the Islamic Economy” başlıklı çalışmada Endonezya’daki kadınların sosyal olarak iyi bir konuma sahip oldukları zaman İslam iktisat düşüncesinin hakim olduğu ülkelerden biri olan Endonezya’nın ekonomik gelişmesine katkıda bulduklarından bahsetmektedir.

Khawar (2023), “Economic Agency of Women in Islamic Economic Philosophy: Going Beyond Economic Man and Islamic Man” isimli çalışmasında İslam İktisadının dayandığı felsefenin ataerkil yapısı üzerinde durmuştur. İslam İktisadının faili olan HomoIslamicus’un yalnızca erkeklerden oluşmadığı, kadınların da bu kavrama dahil edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Başlığında “İslam İktisadında/ Ekonomisinde Kadın” ibaresi bulunduran yerli ve yabancı çalışmalara bakıldığında, literatürde sayılarının fazla olmadığı gözlenmektedir. Yine aynı şekilde YÖK TEZ üzerinden yazılmış tezlere bakıldığında, başlığında “İslam İktisadında/Ekonomisinde Kadın” ibaresi bulunan bir teze rastlanmamıştır. Bu bağlamda yapılan diğer akademik çalışmalar İslam İktisat düşüncesinde kadının konumundan ziyade İslam’da kadının konumu, İslam’da kadının çalışması, çalışma hayatında kadın ve Müslüman kadınların mali hakları üzerine yapılmıştır.

2. İSLAM’DA KADIN

2.1. İslam’da Kadın Konulu Makaleler

Bilgin (1997), Müslüman toplumların Kur’an-ı Kerim’in işaret ettiği Müslüman insan çizgisinde olmadığını söyleyerek ayetlerden hareketle İslam dininde kadının konumunun ne olduğu hususunda açıklamalarda bulunmuştur. Allah’ın kadınlara vermiş olduğu hakların Müslüman toplumlarda göz ardı edildiğini dile getirmiştir.

Altuntaş (2010), 2007 yılında Almanya’da Müslüman olan batılı kadınlar ve Türk göçmen kadınlar üzerinde yarı yapılandırılmış form ile derinlemesine mülakat

yapmıştır. Almanya’da yaşayan bu iki farklı grubu karşılaştırmalı olarak inceleyen bu çalışmada, Müslüman kimliği ve bunun ne gibi işlevleri olduğu kadın bakış açısı ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda Türk göçmen kadınlar İslam’ı gelenekselden moderne geçiş için bir araç olarak kullanırken; batılı Müslüman kadınlarda bu durumun tam tersi olduğu gözlenmiştir.

Ağçoban (2016), kadın olgusunu kültürel olarak ele almıştır ve bu bağlamda İslam’da kadının konumunu incelemiştir. Kadına yönelik sürdürülen olumsuz politikanın Kur’an-ı Kerim’in bakış açısıyla pozitif yönde bir değişime uğradığını söyleyerek Müslüman toplumlarda bunun ne ölçüde karşılık bulduğuna dair bir incelemede bulunmuştur. Görülmektedir ki toplumdaki hakim kültüre göre şekillenen bir din anlayışı vardır. Dolayısıyla kadının konumu hususunda belirleyici olan dinden ziyade o dinin yorumlandığı kültürün bakış açısıdır.

Terzioğlu (2016), çalışmasında modernizm ile beraber değişen ve dönüşen kadın algısının İslami açıdan yansımalarını ortaya koymuştur. 20. yüzyılda kadının konumuna dair tartışmaları ele alarak yine aynı dönemde görüşlerini ortaya koymuş olan Musa Cârullah’ın düşünceleri bağlamında bir incelemede bulunmuştur. Musa Cârullah’ın kadının konumu savunan, kadınların tarafında yer alan görüşleri dikkat çekmektedir.

Palabıyık (2019), çalışmasında feminizmin temel sorunsallarından olan erkek ve kadın arasındaki farkı belirleyen doğal özellikleri mi yoksa toplum mu olduğu sorusunu din ekseninde yorumlamıştır. Bu sorulara cevap ararken bunların günümüz problemi olduğunu göz ardı etmeden Kur’an-ı Kerim ve sünnetin çizgisinden hareketle bir yol çizmek gerektiğini öngörmüştür.

Aksoy (2021), çalışmasında İslamiyet öncesi toplumlarda ve dinlerde kadının konumunu ele alarak İslam dininin kadına diğer din ve toplumlardan farklı olarak atfettiği değeri ortaya koymuştur. İslam hukuku bağlamında kadının konumu incelenerek kadının statüsü ortaya konulmuştur. İslam hukuku ile kadının değeri tartışma konusu olmaktan çıkarılmıştır ve kadın toplumun kıymetli bir parçası kabul edilmiştir.

Erçevik (2021), İslam'ın kadına verdiği değeri gözler önüne sermek için geçmişten bu yana kadına yüklenen anlamı incelemiştir ve İslam'ın bakış açısının ne ölçüde farklı olduğunu ortaya koymuştur. İslam dini, üstünlüğü cinsiyet üzerinden değil takva üzerinden ölçerek toplumlara yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

Barkow (1972), çalışmasında İslam'ın Afrika'da bulunan Hausa kadınları üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda görülmektedir ki bu İslamlaşmanın Hausa kadınları üzerindeki en büyük etkilerinden birisi ekonomik açıdan gözlenmektedir. Kadınların rolünün çiftçilikten zanaatkarlığa doğru değişim göstermesi ile kadınlar artık maddi anlamda güç kazanmıştır.

Walseth ve Fasting (2003), Mısırlı kadınlar üzerinde yapılan İslam ve spor aktivitelerine katılmaları hususundaki saha gözlemi üzerine 27 kişi ile görüşülen nitel bir çalışmadan oluşmaktadır. Araştırmanın sonucuna bakıldığında kadınların İslam'ın spora teşvik konusunda olumlu bir tavır sergilediği noktasında hemfikir oldukları görülmekle birlikte bu hususta karşılaşılan engellerin Müslüman toplumların kadına bakış açısıyla ilgili olduğunu ortaya konulmuştur.

Mahallati (2010), çalışmasında İslam geleneğinde kadın ve erkek arasındaki farklara değinmiştir. Erken dönem İslam hukuku görüşlerini İbn Babaveyh'in Kitabü'l Hişal isimli eserinden hareketle hukuk, siyaset ve kişisel davranışlar açısından incelemiştir.

Abukari (2014), çalışmasında kadınların eğitimini İslami açıdan ayetler ışığında yorumlamıştır. Araştırmaya konu olabilecek ayetlerden hareketle İslam'ın eğitim hususunda kadın erkek farkı gözetmediğini ortaya koyarak her iki cinsiyetin de eğitim alması gerektiğinin Kur'an-ı Kerim tarafından desteklendiğini ve teşvik edildiğini belirtmiştir.

Marhamah (2022), çalışmasında kadının kariyerinin İslam'daki karşılığı hususunda bir literatür taraması yapmıştır. Araştırmanın sonucunda görülmektedir ki kadın kariyer hayatında bazı kurallara tabi olmakla beraber bu kuralların erkekler için de geçerli olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmanın sonucu bizlere gösteriyor ki kadının kariyer sahibi olması toplumsal açıdan da bakıldığında oldukça faydalı olabilmektedir.

2.2. İslam'da Kadın Konulu Yüksek Lisans Tezleri

Ömeroğlu (1989), tezinde ayet ve hadislerden hareketle kadının eğitimi, ilim öğrenmesi hususlarına İslam dininin verdiği önemi aktarmıştır. İlim öğrenmenin kadın-erkek her Müslümana farz olduğunu belirterek İslam'ın kadının eğitimine verdiği önemi ayet ve hadisler aracılığıyla açıklamıştır.

Bilgin (1996), tezinde İslam'da kadın tartışmalarını eleştirel bir şekilde ele alarak Bektaşî ve Mevlevî düşünceleri ile alternatif bir bakış açısı geliştirmeyi hedeflemiştir.

Kılıç Çetinkaya (2020), nitel olan tezinde toplumsal cinsiyet kavramından hareketle İslam'ın kadın algısının ne olduğuna değinmiştir. Araştırmanın sonucunda kadına karşı geliştirilen olumsuz tutumun İslam ile bağdaşmadığı ve İsrailiyat ve ataerkil toplum yapısından hareketle yanlış bir kadın imajı çizildiği ortaya çıkmıştır.

Kaya (2021), tezinde içerik analizi ve belge inceleme yöntemi ile İslam'da kadınla ilgili tartışmalı konuları Mustafa Öztürk, Hayri Kırbaşoğlu ve İlhami Güler'in görüşleri bağlamında araştırmıştır. Söz konusu üç yazarın da fikirlerine bakıldığında, farklı yöntemler kullanıyor olsalar da ortak paydada buluştukları, İslam'ı eril bir dil aracılığı ile anlatanlara eleştiride buldukları görülmektedir.

Bağcı (2023), tezinde belge analizi yöntemi ile İslam öncesi ve sonrasında kadının konumunu, kadınla ilgili kelimî mevzuları ve çağdaş dönemde İslam'da kadının konumu hususunda İslam düşünürlerinin görüşleri bağlamında ele almıştır. İnceleme sonucunda, İslam'ın kadını aşağıladığı ve kadına değer vermiyor oluşu gibi düşüncelerin gerçeği yansıtmadığı ortaya konulmuştur.

3. ÇALIŞMA HAYATINDA KADIN

3.1. Çalışma Hayatında Kadın Konulu Makaleler

Gül ve Oktay (2009), çalışmalarında kadınların çalışma hayatına karşılaştıkları bir engel olan cam tavan algısı üzerinde durmuşlardır. Çeşitli ülkelerdeki verilerle cam tavan algısını inceledikleri çalışmada, teknoloji ağırlıklı çalışan yani gelenekselden uzaklaşmış şirketlerde kadınların cam tavan algısı olmadığı gözlenmiştir.

Üstün (2011), çalışmasında özellikle cumhuriyet dönemini baz alarak günümüze kadar kılık kıyafet inkılabı ile birlikte kadınların çalışma hayatında iş

kıyafetlerindeki değişiklikleri moda olgusu ile birlikte ele almıştır. İnceleme sonucunda görülmektedir ki klasik ve şık moda anlayışı yerini rahatlığa bırakmıştır.

Karabıyık (2012), çalışmasında kadınların işgücüne dahil edilmesi açısından kadın istihdamını incelemiş, literatür taraması yaparak TÜİK verilerinden faydalanmıştır. Araştırmasının sonucunda, kadınların istihdam edilmesinin faydalı olacağına ancak gerek izlenen ekonomi politikaları gerek toplumsal yapı nedeniyle bunun istenilen düzeyde arttırılamayacağını öngörmüştür.

Aytaç ve Dursun (2013), çalışmalarında kadınların iş hayatında karşılaştıkları şiddete maruz kalma sıklığını ele almışlardır. Sağlık sektöründe çalışan 865 kadın üzerinde yaptıkları bu çalışmada, kadınların fiziksel, psikolojik, cinsel, sözlü şiddete maruz kalma oranları hesaplanmıştır. Katılımcıların %55.7'sinin bir şekilde şiddete maruz kaldığı ortaya çıkmıştır.

Sağlık ve Çelik (2018), çalışmalarında kadının çalışma hayatındaki rolünü tarihsel bağlamda ele alarak küreselleşmenin yaratmış olduğu değişimi ortaya koymaktadırlar. Küreselleşmenin kadın istihdamında bir artış sağlamış olduğu söylenebilse de bunun ücret ya da iyi koşullarda çalışma gibi bir artışının ne yazık ki pek de gözlenemediği sonucuna ulaşarak bu adaletsizliğin giderilmesi için önerilerde bulunmuşlardır.

Yılmaz (2018), çalışmasında kadınların çalışma hayatına katılımını etkileyen faktörleri inceleyerek ve TÜİK verilerini temel alarak Türkiye'de kadınların çalışma hayatı ile ilgili faktörleri ele almıştır. Ve bunlara ek olarak sosyal güvenlik hukukunda kadınlara yönelik yapılan düzenlemeleri incelemiştir. Annelik izni, geçici iş görememezlik ödeneği, emzirme ödeneği ve yarı zamanlı çalışma gibi düzenlemeler ele alınmıştır.

Yıldırımalp (2021), çalışmasında kadınların cinsiyetleri nedeniyle çalışma hayatında maruz kaldığı ayrımcılık üzerine durmuştur. İşgücüne katılım oranları erkeklere kıyasla daha düşük olan kadınların çoğunlukla daha az ücretle daha alt kademelerde çalıştıkları, sendikal örgütlenme hususunda erkeklerin gerisinde oldukları görülmüştür. Bu durumların daha iyi bir eğitim, kadınların haklarını

korumaya yönelik politikalar ve toplumsal cinsiyet eşitliği amacıyla atılacak olan adımlarla çözüme kavuşabileceğini söylemiştir.

Sorensen ve Verbrugge (1987), çalışmalarında kadınların hem çalışma hayatında hem de ev hayatında üstlendikleri ağır sorumlulukların onların sağlıklarını ne ölçüde etkilediğine dair bir incelemede bulunmuşlardır. Geçmişte bu konuda yapılan çalışmaların daha çok erkekler üzerinden yapıldığını vurgulayarak kadınlar açısından da gözden geçirilmesi gereken bir durum olduğunu belirtmişlerdir.

Fitzgerald (1993), çalışmasında kadınların iş yerlerinde sıklıkla başına gelen cinsel taciz kavramı üzerinde durmuştur. Fitzgerald, cinsel tacizin yaygınlığı ve sonuçları üzerinde durarak her iki kadından birisinin bu açıdan mağdur olduğunu söylemiştir ve buna ek olarak kadınların işe alım şartlarını, çalışma şartlarını iyileştirici politikalara ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur.

Walker, Wang ve Redmond (2008), çalışmalarında kadınların iş yaşam dengesi kurması hususunda ev merkezli çalışmanın bir çözüm olup olmadığı konusunu incelemişlerdir. 626 kişilik bir anket neticesinde ortaya çıkmıştır ki kadınlar için evden çalışıyor olmak sorumlu olduğu ev işleri de düşünüldüğünde, her zaman için güvenilir mali bir getiri sağlayamıyor olabilmektedir. Yani sonuç olarak bakıldığında, evden çalışmak bazı kadınlar için avantajlıyken bazı kadınlar için dezavantajlı olabilmektedir.

Baird ve Williamson (2010), çalışmalarında Avustralya'nın ücretli ebeveynlik izni planına, çalışma hayatında kadın ve erkek için ücret eşitliğine ve şirketlerde yetkili pozisyonlarda kadınların bulunmayışına yer vermişlerdir. Bu çalışmanın yapıldığı yıl olan 2010 ve sonrasında kadınların yerinde politik değişikliklerle bazı haklar elde edebileceğini öngörmüşlerdir.

Salihu, Myers ve August (2012) çalışmalarında çalışma hayatında hamile kadınları etkileyen sorunları ele almak maksadıyla Ocak 1990 ve Kasım 2010 yılları arasında hakemli dergilerde yayınlanan İngilizce yayınları literatür taraması amacıyla incelemişlerdir. Araştırma sonucu göstermektedir ki çalışma koşulları bebek sağlığı açısından her zaman için olumsuz olmasa da anne ve bebek sağlığı açısından işyerindeki koşullar iyileştirilmelidir.

Kunze ve Miller (2017), çalışmalarında Norveç'te 4000'den fazla işyerinde yaptıkları bir araştırmada kadın liderliğinin artmasının daha küçük pozisyonlardaki kadın çalışanların terfi oranlarında bir artışa sebebiyet vermediği aksine daha da düşürdüğü ortaya çıkmıştır.

Heilman, Caleo ve Manzi (2024) çalışmalarında kadınların çalışma hayatında cinsiyetleri nedeniyle ayrımcılığa maruz kalıyor oluşunu ele almışlardır. Kadınların kariyerinin ilerlemesinin önünde engel olan bu ayrımcı tutumun yıllardır süregeldiğini belirterek geliştirilecek uygun stratejilerle bu durumun önüne geçilebileceğini belirtmişlerdir.

3.2. Çalışma Hayatında Kadın Konulu Yüksek Lisans Tezleri

Bolcan (2006), tezinde Türkiye'de çalışma hayatında kadının konumunu açıklayarak Avrupa Birliği'nin yürütmekte olduğu kadın erkek eşitliğini temel alan istihdam politikalarının Türkiye şartlarında uygulanabilirliğini araştırmıştır. Bolcan, Avrupa Birliğine adaylık ve sonrasında üyelik süreci birlikte var olan programlara Türkiye'nin dahil olması ile kadın istihdamının artacağı öngörüsüne ulaşmıştır.

Yüksel (2016), tezinde kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlardan birisi olan cinsiyet ayrımcılığının kadın akademisyenlerce nasıl algılandığını ele almıştır. Yüksel, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde çalışan 109 kadın akademisyen üzerinde yapmış olduğu anket sonucunda %81'inin çalışma hayatlarında cinsiyet ayrımcılığına uğradıkları sonucunu elde etmiştir.

Ağcakaya (2017), tezinde kadınların çalışma hayatında karşılaştığı sorunlardan birisi olan mobbingi kadın akademisyenler üzerinden açıklamıştır. Ağcakaya bu bağlamda Süleyman Demirel Üniversitesinde çalışan 340 kadın öğretim elamanına mobbinge maruz kalıyorlar mı ve eğer maruz kalıyorlarsa ne tür mobbinge maruz kaldıklarını belirlemek için anket uygulamıştır. Anket sonucunda yapılan analizler göstermektedir ki Süleyman Demirel Üniversitesinde bulunan kadın akademisyenlerin çoğunluğu mobbinge uğramamaktadır.

Şerifoğlu (2017), tezinde kadınların iş hayatında yükselmesinin önündeki bir engel olarak kabul edilen cam tavan sendromunu ele almıştır. 360 Derece Yetkinlik Değerlendirme Envanteri kullanılarak yapılan bu çalışmada uygulama öncesi ve

sonrasında tekrarlanan envanter sonucunda 50 kadın yöneticide olumlu anlamda değişim gözlenmiştir.

Aydın (2018), tezinde çalışma hayatında kadınların karşılaştığı oldukları mobbing kavramı üzerinde durmuştur. Sistematik bir şekilde uygulanan yıldırma politikası olan mobbingin kadının çalışanların verimli çalışmasının önünde bir engel teşkil ettiği ortaya konmuştur.

Çelik (2019), tezinde Avrupa Birliği politikaları kapsamında çalışma hayatı içerisinde kadın ve erkek eşitliği için olumlu ayrımcılık ve fırsat eşitliği gibi atılan adımlardan, yapılan yeniliklerden ve tüm bunların kadının çalışma hayatında yer almasına olan etkilerinden tarihsel bir sıralama ile bahsetmiştir. Çelik, özellikle toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasının kadınların işgücüne dahil olmasının önündeki engellerin aşılması hususunda önemli olduğunu vurgulamıştır.

Özeren (2019), tezinde kadınların kariyer gelişimini etkileyen faktörler üzerinde, bilhassa cam tavan sendromu üzerinde durmuştur. Çalışmada veri toplamak için anket yöntemi kullanılmış olup, 502 kadından oluşan bir çalışma grubu vardır. Çalışma sonucunda kadınların yaş, eğitim durumları ve mesleki deneyimlerine göre cam tavan algıları farklılık gösterirken medeni durumlarının bu noktada ayrıştırıcı olmadığı ortaya çıkmıştır.

Arkan (2020), tezinde betimsel araştırma yöntemiyle Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde çalışan kadınlara uygulanmakta olan sosyal koruma programlarını karşılaştırma yaparak değerlendirmiştir. Yapılan bu karşılaştırma sonucunda her iki taraf için de şu söylenebilir ki, bazı iyileştirmeler olsa da cinsiyet eşitliği konusunda toplumun duyarlılığın yeterli seviyeye ulaşmamıştır ve kadınların çalışma hayatına dahil olmasının hâlâ beklentinin altında oranlarda gerçekleşmektedir.

Tüysüz (2020), tezinde çalışma hayatında kadınların karşı karşıya kaldığı cinsiyet ayrımcılığı konusunu ele almıştır. Bu bağlamda İstanbul'daki tekstil firmalarında çalışmakta olan 173 kadın ile yüz yüze ve internet üzerinden anket yapan Tüysüz, elde ettiği verileri Statistical Package for Social Sciences (SPSS) programı ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda, cinsiyete yönelik önyargı arttıkça istihdama etkisi olan faktörlerin öneminin de arttığı ortaya çıkmıştır.

Budak (2021), üç bölümden oluşan tezinde kadın işgücünün ve kadının çalışma hayatında yer almasının ekonomik anlamda büyümeye ne gibi etkileri olduğuna değindikten sonra kadının çalışma hayatında yer almasını etkileyen unsurlara değinmiştir. Bu bağlamda çalışma hayatında kadının kapladığı yerin artırılması ve çalışma hayatına kadının daha çok dahil olması için neler yapılması gerektiğini de belirtmiştir.

3.3. Çalışma Hayatında Kadın Konulu Doktora Tezleri

Candır Şimşek (2020), tezinde sürekli eğitim merkezinde eğitim alan kadınların hayat boyu öğrenme, çalışma hayatında kadının durumu, sürekli eğitim merkezleri olgularına bakış açılarını ele almıştır. 26 kadın üzerinde yapılan bu nitel çalışmada Gömülü Teori yaklaşımını benimsemiştir. Çalışma sonucunda, kadının çalışma hayatındaki yeri ile ilgili olarak kadınların olumsuz koşulları kabullendiği ve asıl değişmesi gerekenin toplumsal algılar olduğu gözlenmiştir.

4. İSLAM'DA KADININ ÇALIŞMASI

4.1. İslam'da Kadının Çalışması Konulu Makaleler

İyem, Yalçın ve Çalışkan (2016), çalışmalarında İslam'da emek ve çalışma kavramlarını kadın bağlamında ele almışlardır. İçerik analizi yöntemi kullanılan bu çalışmada Kur'an-ı Kerim ve hadisler temel alınarak bir araştırma yapılmıştır. İyem, Yalçın ve Çalışkan, kadının çalışması hususunda bir yasak olmadığını, İslam dininin kadın erkek eşitliğinin hayatın tüm alanlarında olması gerektiğini söylediğini belirtmişlerdir.

Demir (2018), çalışmasında kadının çalışması hususunda Din İşleri Yüksek Kurulu'na gelen soruları inceleyerek bu konuda kadın ve erkek bakış açısının farklılaştığını ortaya koymuştur. Erkekler kadının geliri üzerinde kimin harcama hakkı olduğu hususunu sorgularken, kadınların soruları eşlerinin iznini almak zorunda olup olmadıkları ve evin ihtiyaçlarını giderme sorumluluğunun kime ait olduğu konuları ile ilgili oldukları sonucu ortaya çıkmıştır.

Ağaoğlu (2019), çalışmasında kadınların çalışma hayatında yer almaları hususunu hadisler ışığında ele almıştır. İncelediği hadisler neticesinde kadınların

öğretmenlik ve hemşirelik gibi fitratına uygun işlerde istihdam edildiğini, peygamberin bu konuda destekleyici olduğunu ortaya koymuştur.

Tekin Önür ve Dünder (2021), çalışmalarında geleneksel İslam anlayışından hareketle kadınların çalışmasının önüne engel olarak konulan bazı kabulleri ele almışlardır. Bu bağlamda farklı yazarlara ait 12 adet ilmihal kitabı yazarlarının kadının çalışmasına olan bakış açıları ile incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda geleneksel bakış açısıyla İslam'ın yorumlanması ile kadının erkeğe itaatini esas alan bir din anlayışı ortaya konularak kadının çalışmasının kısıtlandığı görülmektedir.

Sidani (2005), çalışmasında kadının çalışmasına yönelik olan farklı söylemlere ve İslam'ın bakış açısına değinmiştir. Sidani, Arap toplumunu baz aldığı bu çalışmada kadının konumunu iyileştirmek için büyük bir çaba gerektiğini belirtmiş ve geleneklerin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini söylemiştir.

Essers ve Benschop (2009), çalışmalarında Hollanda'daki Faslı ve Türk kökenli Müslüman kadınların girişimcilik noktasında bu durumdan nasıl etkilendiklerini araştırmışlardır. Araştırmanın sonucu, zaman zaman uyumsuz olarak lanse edilen Müslüman kadın ve girişimcilik kimliklerinin bir arada olmasının mümkün olduğunu göstermektedir.

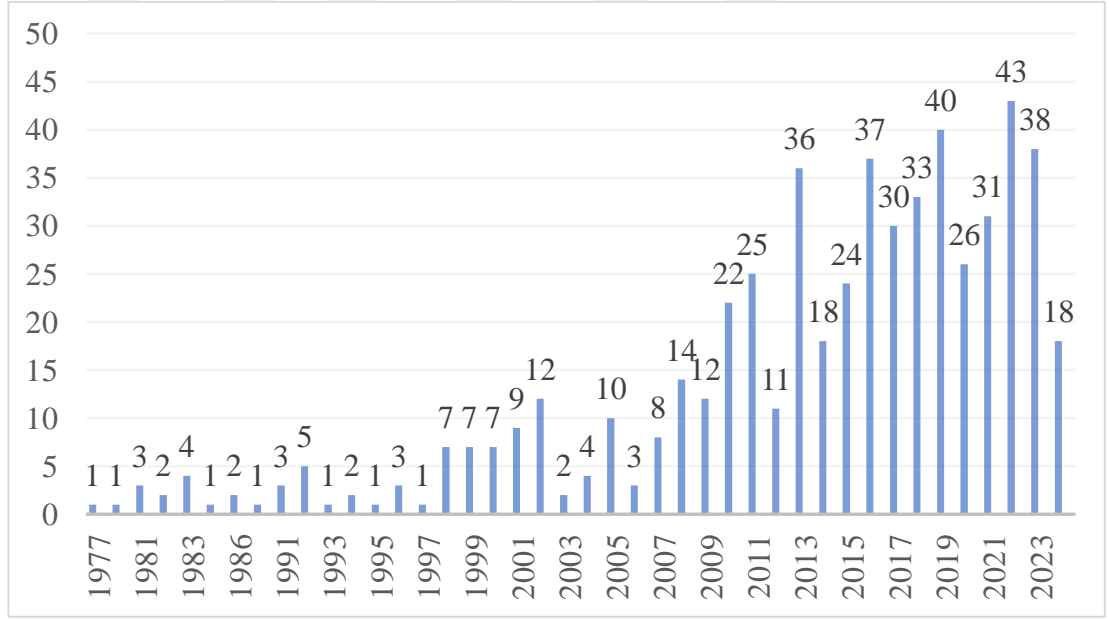
Rootham (2014), çalışmasında Müslüman kimliğinin ırkçı söylemlere maruz kalmasının eğitim ve sonrasında istihdam durumlarının bu durumdan ne ölçüde etkilendiği ile ilgili 6 Fransız Müslüman kadın üzerinden bir araştırma yapmıştır. Araştırma sonucunda bu olumsuz tutumların kadınların çalışma hayatına dahil olmalarının önünde engel teşkil ettiği, dini inançları nedeniyle iş yerlerinde ayrımcılığa maruz kaldıkları sonuçları ortaya konmuştur.

Maftuhah (2022), çalışmasında evli Müslüman kadınların çalışmasına izin verilmesi için gerekli sebepleri ele almıştır. Kranggan bölgesindeki evli ve kariyer sahibi Müslüman kadınlar üzerinde yapılan bu inceleme sonucunda kadınların çalışabilmek için eşlerinden izin aldığı, çalışmalarının amacının da eşlerinin üzerindeki yükü hafifletmeye yardımcı olmak olduğu ortaya çıkmıştır.

5. İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNÇESİNDE KADININ KONUMU VE ÇALIŞMA HAYATINDAKİ YERİ ÜZERİNE SOSYAL AĞ ANALİZİ

İslam İktisat düşüncesinde kadının konumu ve çalışma hayatındaki yeri konusu kapsamında 07.05.2024 tarihinde Web of Science veri tabanında Science Citation Index Expanded (SCI), Social Sciences Citation Index (SSCI) ve Arts and Humanities Citation Index (AHCI) atıf indekslerinde yer alan çalışmalarda “women in Islam” “women’s work in Islam”, “women in working life”, “women employment”, “Islamic countries women employment”, “women in Islamic economics” ve “Islamic feminism” anahtar kelimeleri taranmıştır. Yapılan bu tarama sonucunda elde edilen 558 çalışma analiz edilerek elde edilen veriler VOSviewer programı aracılığıyla görselleştirilmiştir.

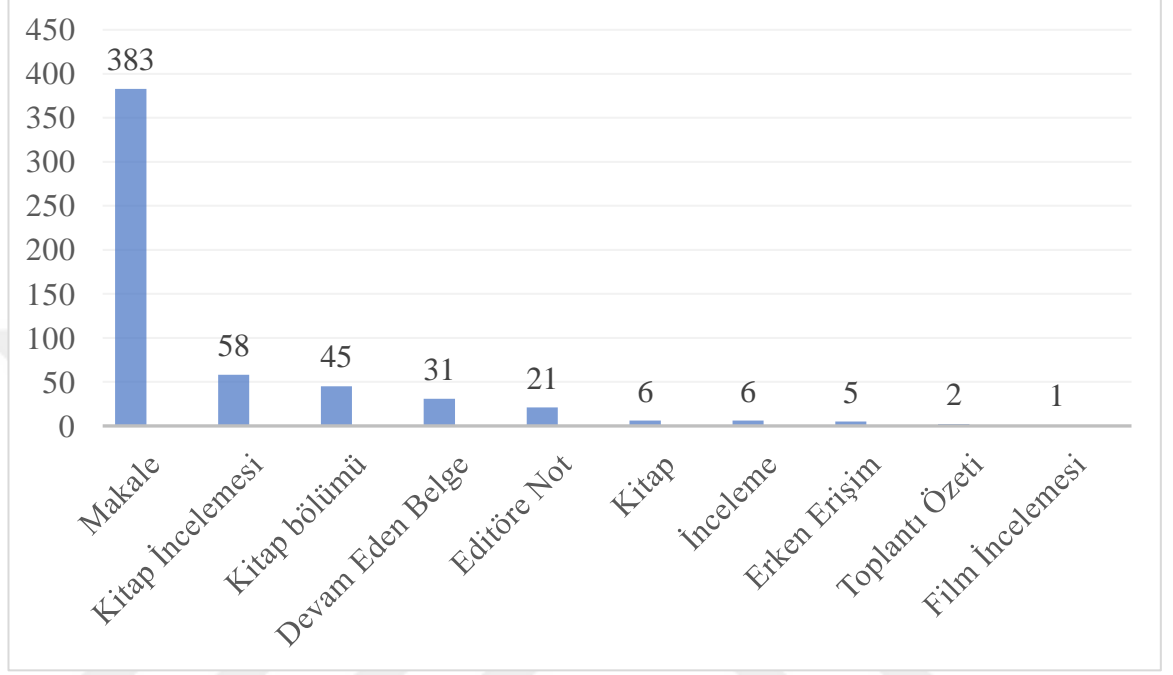
5.1. Bulgular

Şekil 1. Yıllara Göre Eser Sayısı

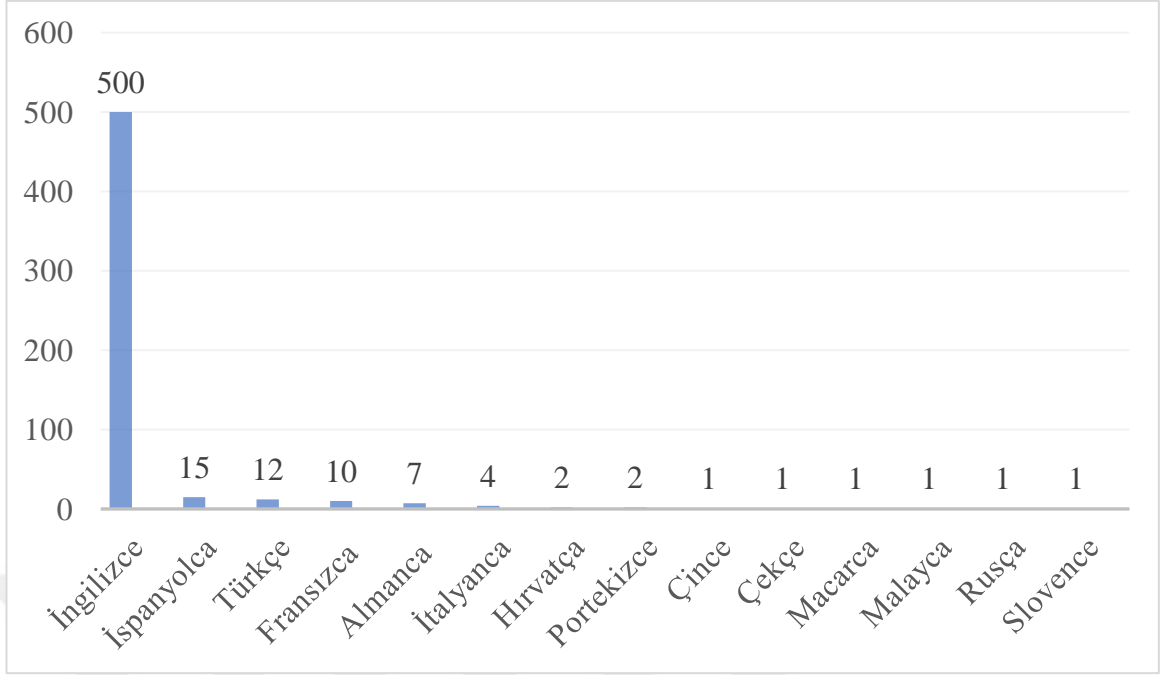
Şekil 1’de 1977- 2024 yılları arasında yazılan ve araştırma kapsamında ele alınan 558 adet eserin yıllara göre dağılımı yer almaktadır. Grafik üzerinde baktığımızda, dalgalı ve değişken bir profil görülmektedir. 1977- 1990 yılları arasında her yıl kadının konumu ve çalışma hayatındaki yeri konusu kapsamında bir eser karşımıza çıkmazken, 1990 yılı ve sonrasında bu konu ile ilgili her yıl en az bir çalışma yapılmıştır. 2002 yılı itibariyle kadının konumu ve çalışma hayatındaki yeri ile ilgili araştırmalar bir artış göstermiş olsa da bu konudaki çalışmaların 2010’lu yıllar ve

devamında popülerlik kazandığını söylemek mümkündür. Yıllar içerisindeki değişime bakıldığında, konu ile ilgili en fazla eser 2022 yılında verilmiş olup toplamda 43 eser verilmiştir. Yakın tarihli çalışmalar göstermektedir ki kadının konumu ve çalışma hayatındaki yeri konusuna karşı bir ilgi vardır ve bu ilgi günden güne artmaktadır.

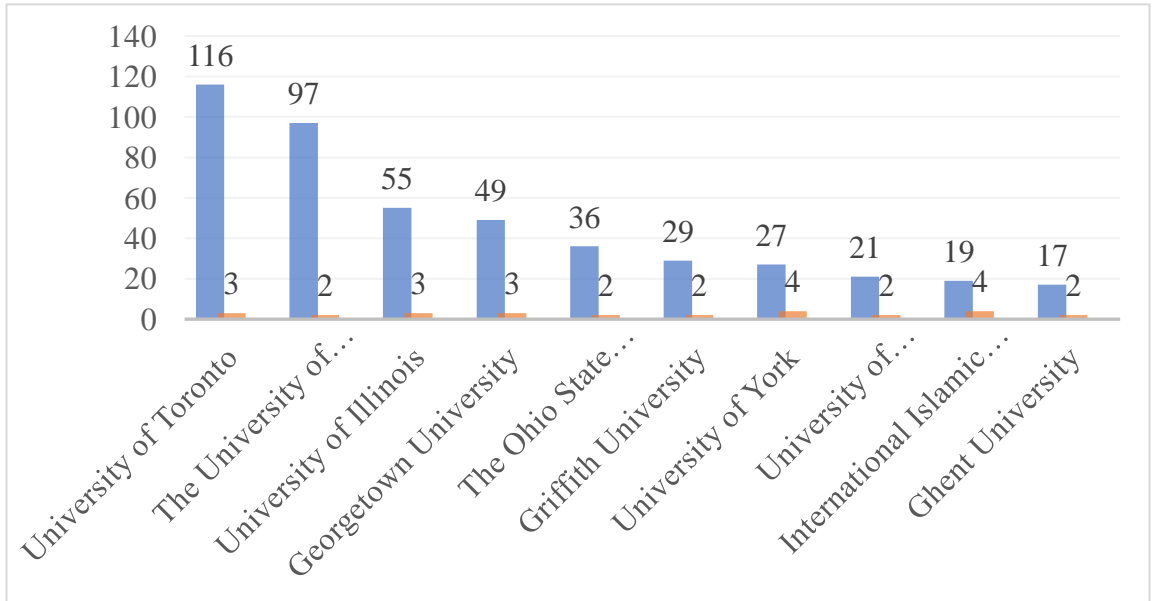
Şekil 2. Türlerine Göre Eser Sayısı

Şekil 2’de 1977-2024 yılları arasında üretilmiş eserlerin türlerine göre dağılımı yer almaktadır. Eserlerin yaklaşık olarak %68’i makalelerden oluşmaktadır. Geriye kalan %32’lik kısım ise kitap incelemesi, kitap bölümü, devam eden belge, editöre not, kitap, inceleme, erken erişim, toplantı özeti ve film incelemesinden oluşmaktadır.

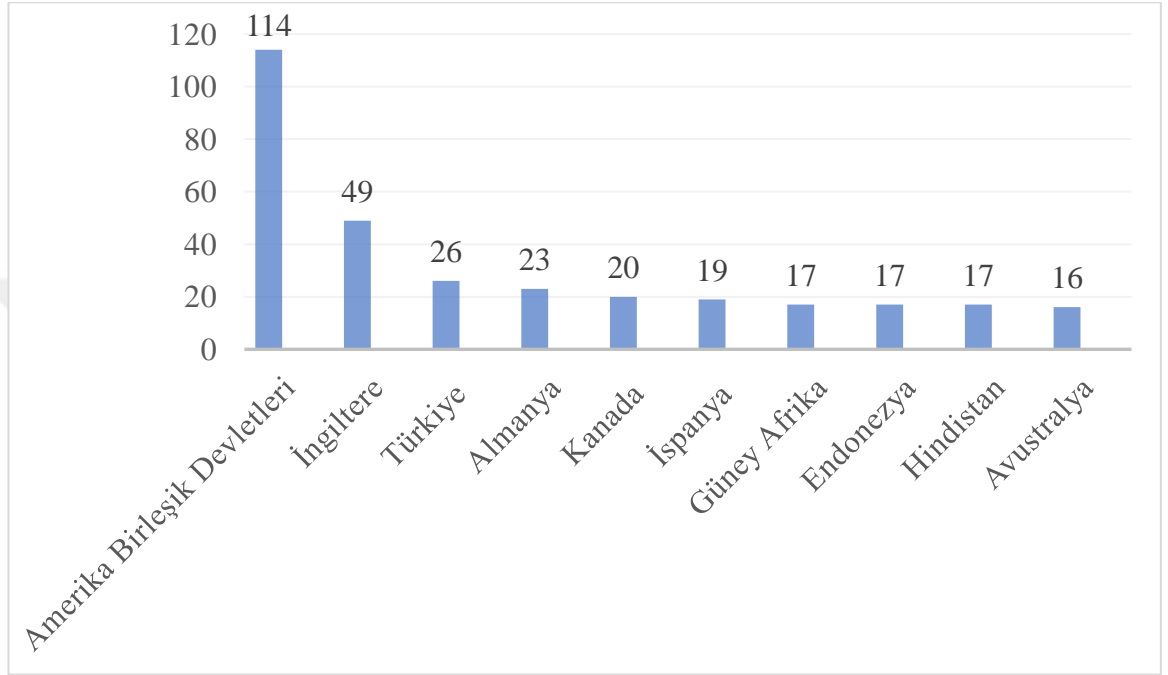
Şekil 3. Yayın Dillerine Göre Eser Sayısı

Şekil 3'te, 1977- 2024 yılları arasında yapılan çalışmaların yayın dilleri yer almaktadır. Araştırma kapsamında incelenen eserlerin yaklaşık olarak %90'lık kısmı İngilizce'dir. Bunu ikinci sıradaki yayın dili olan İspanyolca takip etmektedir ve Türkçe yayın yapılan 14 dil arasında eser sayısı açısından üçüncü sırada yer almaktadır.

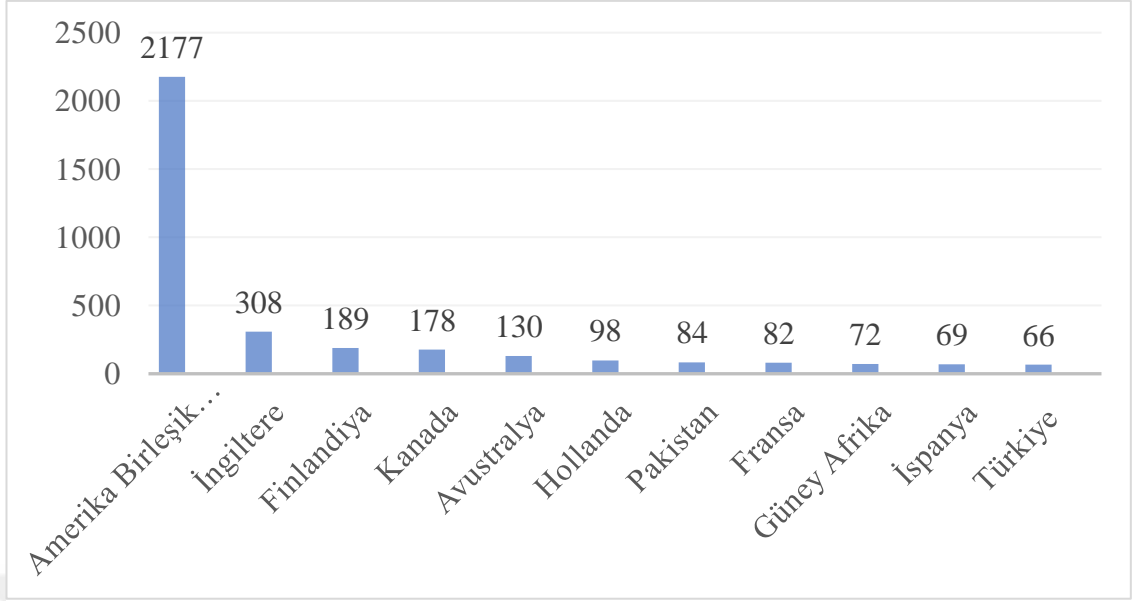
Şekil 4. En Çok Atıf Alan 10 Kurum

Şekil 4’te, çalışma kapsamında en çok atıf alan 10 kurum yer almaktadır. University of Toronto, 3 çalışmasına karşılık aldığı 116 atıf ile ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada, 2 çalışmasına karşılık aldığı 97 atıf ile The University of Manchester bulunmaktadır. University of Illinois, 3 eserine karşılık aldığı 55 atıf ile üçüncü sırada yer almaktadır.

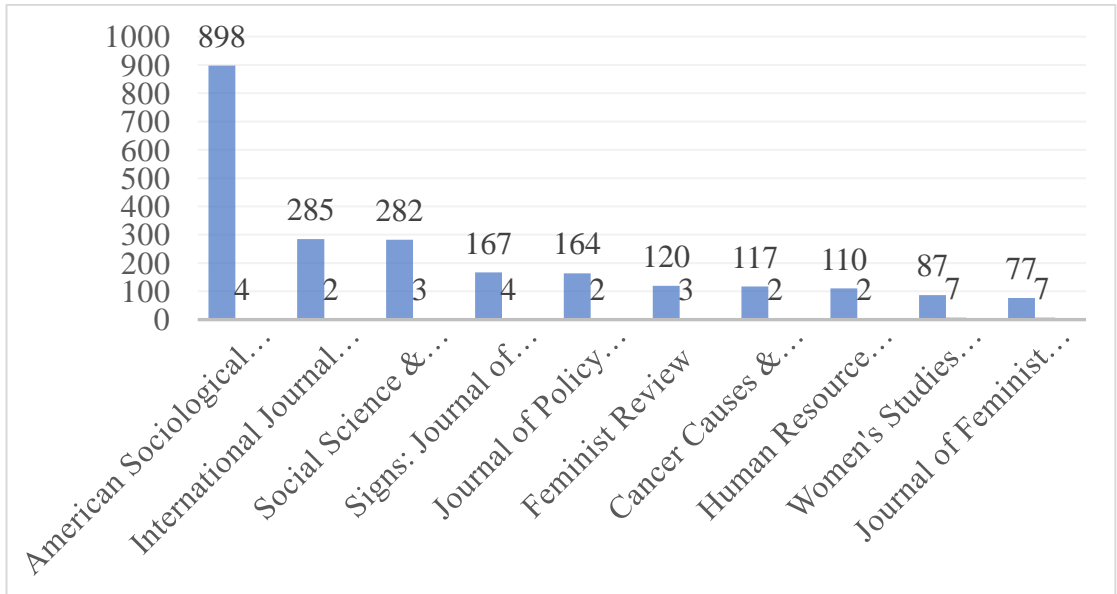
Şekil 5. En Çok Eser Veren 10 Ülke ve Türkiye

Şekil 5’te en çok eser veren 10 ülke ve Türkiye’nin bu ülkeler arasındaki konumu yer almaktadır. Eser sayılarına bakıldığında, en çok eser veren ülkenin 114 çalışma ile Amerika Birleşik Devletleri olduğu görülmektedir. İkinci sırada 49 çalışma ile İngiltere ABD’yi takip etmektedir. Her iki ülke de gelişmiş ülke kategorisinde kabul edilen ülkelerdendir. Türkiye, 26 çalışma ile üçüncü olarak yer almaktadır ki eser sayısı açısından bakıldığında Almanya ve Kanada gibi gelişmiş ülkelere göre daha iyi bir konumdadır.

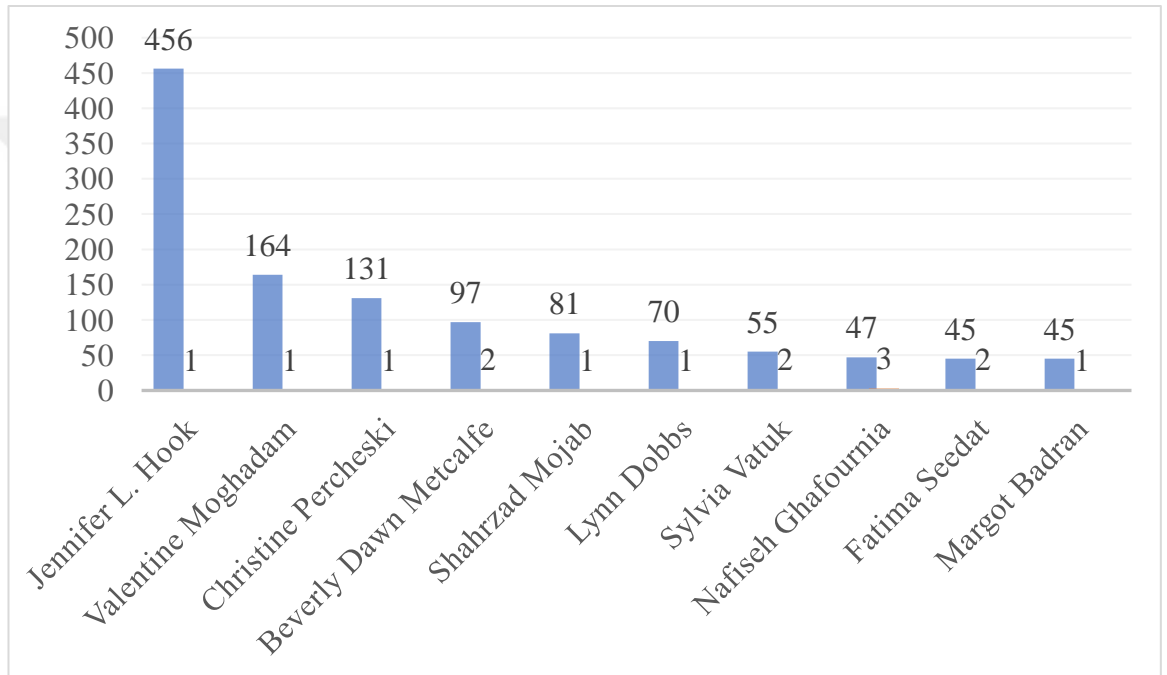
Şekil 6. En Çok Atıf Alan 10 Ülke ve Türkiye

Şekil 6’da, en çok atıf alan 10 ülke ve Türkiye’nin bu ülkeler arasındaki konumuna yer verilmiştir. En çok atıf alan ülke, 2177 atıf ile Amerika Birleşik Devletleri’dir. İkinci sırada, 308 atıf ile İngiltere yer almaktadır. Şekil 5’te en çok eser veren ülkeler sıralamasında da yine ABD birinci İngiltere ikinci olarak yer almaktaydı. Ancak en çok eser veren ülkeler sıralamasında üçüncü ülke olan Türkiye, en çok atıf alan ülkeler sıralamasında ilk ona girememiş, 66 atıf ile 11. sırada yer almıştır.

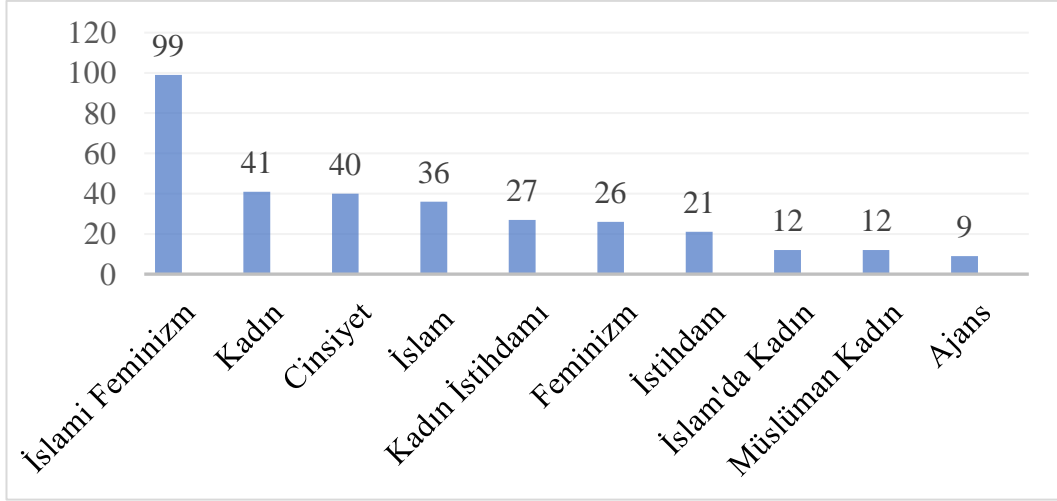
Şekil 7. En Çok Atıf Alan 10 Kaynak ve Atıf Sayıları

Şekil 7’de, en çok atıf alan 10 dergi ve atıf sayıları yer almaktadır. Bu kapsamda, 4 çalışması 898 atıf alan American Sociological Review birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırada, 2 çalışması ile 285 atıf alan International Journal of Cancer dergisi yer almaktadır. Üçüncü sırada ise 3 çalışması ile 282 atıf alan Social Science & Medicine dergisi bulunmaktadır. Women's Studies International Forum ve Journal of Feminist Studies in Religion dergileri ise en çok atıf alan on dergi arasında 7 çalışma ile yayın sayısında birinci sırada yer almaktadırlar. En çok atıf alan 10 kaynak arasında Türkçe bir kaynak bulunmamaktadır.

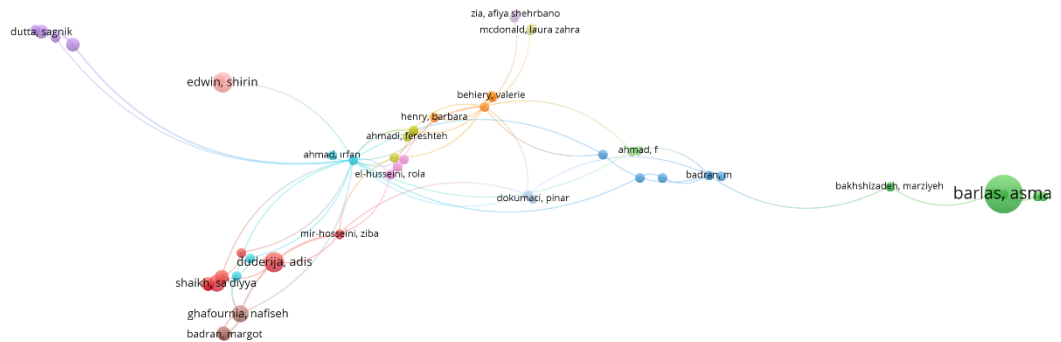
Şekil 8. En Çok Atıf Alan 10 Yazar

Şekil 8’de, yapmış oldukları çalışmalar ile en fazla atıf alan on yazar yer almaktadır. Yazarlar incelendiğinde, Jennifer L. Hook yazmış olduğu bir makale ile 456 atıf alarak birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırada, yapmış olduğu 1 çalışma ile 164 atıf alan Valentine Moghadam yer almaktadır. Üçüncü sırada ise yapmış olduğu 1 çalışma ile 131 atıf alan Christine Percheski yer almaktadır. En çok atıf alan on yazara baktığımızda hepsinin kadın olduğunu görmekteyiz. İlk onda Türk bir yazar bulunmamaktadır.

Şekil 9. En Çok Kullanılan 10 Anahtar Kelime

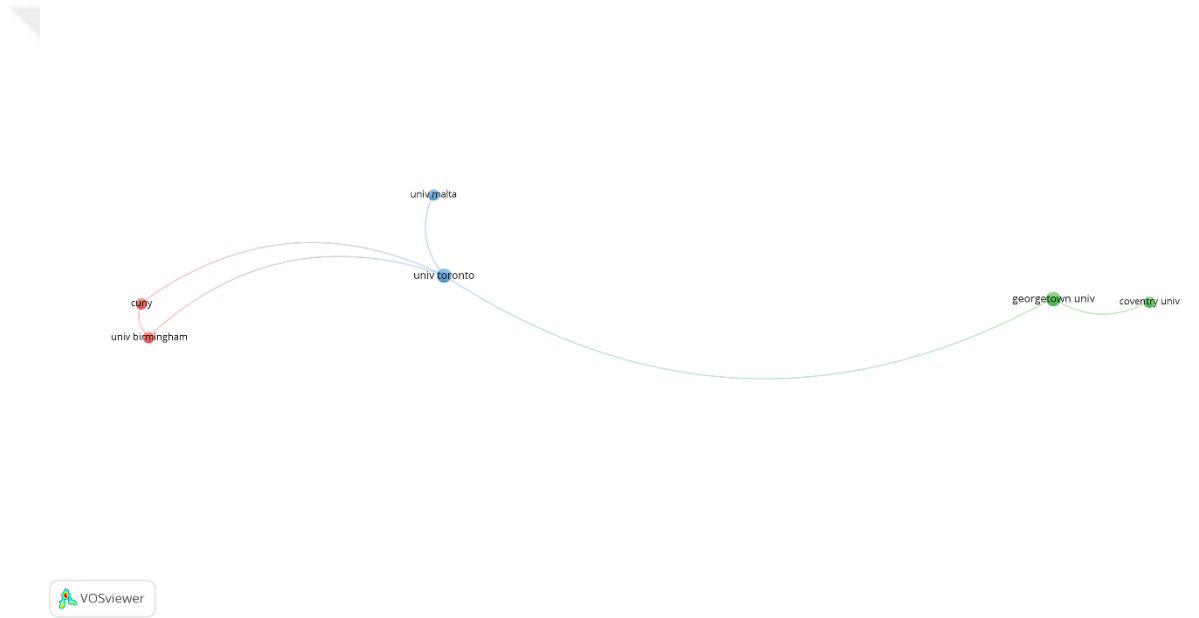
Şekil 9’da, araştırma kapsamında ele alınan çalışmalarda en çok kullanılan on anahtar kelime yer almaktadır. Kullanılan anahtar kelimeler incelendiğinde, birinci sırada 99 kullanım sayısı ile “İslami feminizm” yer almaktadır. İslami feminizm ve bu kapsamda yapılan faaliyetler, kadının konumunun belirlenmesi hususunda özellikle Müslüman ülkelerde oldukça önemlidir. İkinci sırada “kadın”, üçüncü sırada “cinsiyet” anahtar kelimesi en sık kullanılan anahtar kelimeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

VOSviewer

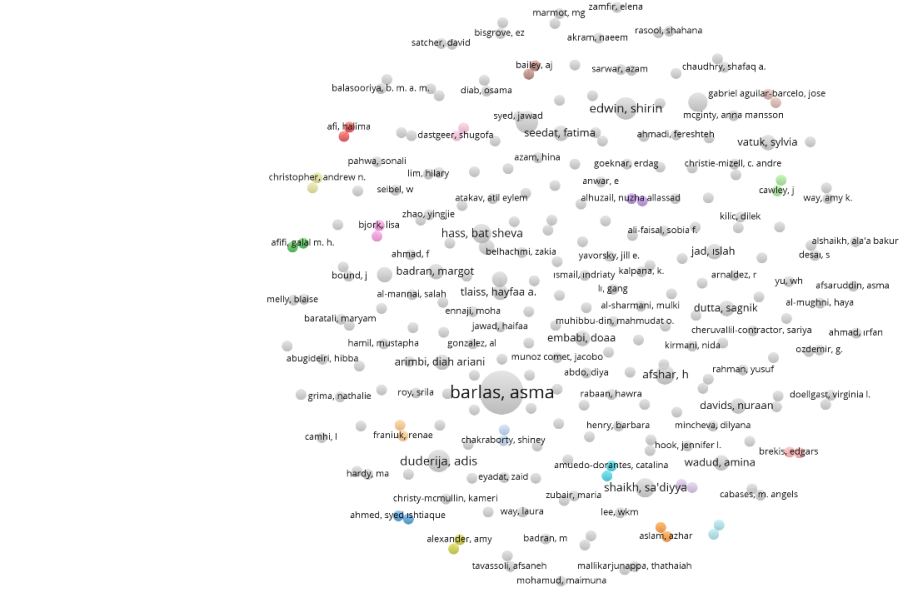
Şekil 10. Yazarların Atıf Analizi (Citation of authors)

Şekil 10’da yer alan haritada yazarlara ait olan atıf analizi görselleştirilmiştir. Toplam bağlantı gücü açısından ele alınarak oluşturulan bu analizde, Valentine M. Moghadam “Islamic Feminism and Its Discontents: Toward a Resolution of the Debate” isimli çalışmasıyla 164 atıf ve 1 eser ile 20 bağlantı gücüne sahiptir. 1 eser, 81 atıf ve 13 bağlantı gücü ile Shahrzad Mojab “Theorizing the Politics of 'Islamic Feminism'” isimli çalışması ile ikinci sırada yer almaktadır. 3 eser, 47 atıf ve 11 bağlantı gücü ile Nafiseh Ghafournia üçüncü sırada yer almaktadır.

Şekil 11. Kurum İş Birliği

Şekil 11’de, kurumlar arası iş birliği görülmektedir. Haritada kurumların sahip oldukları toplam bağlantı güçleri ve iş birlikleri ele alınmıştır. Bu bağlamda University of Toronto 3 doküman, 116 atıf ve 4 bağlantı gücü ile en üst sırada yer almaktadır. The City University of New York 2 doküman, 7 atıf ve 2 bağlantı gücü ile ikinci sırada yer almaktadır. University of Birmingham 2 doküman, 9 atıf ve 2 bağlantı gücü ile üçüncü sırada yer almaktadır. Yüksek bağlantı gücüne sahip kurumlar sıralandığında ilk üçte üniversiteler yer almaktadır.

VOSviewer

Şekil 12. Yazar İş Birliği

Şekil 12’de, yazar iş birliği yer almaktadır. Birinci sırada yer alan Bat sheva Hass 3 doküman, 19 atıf ve 2 bağlantı gücüne sahiptir. İkinci sırada yer alan Hayden Lutek 2 doküman, 18 atıf ve 2 bağlantı gücüne sahiptir. Üçüncü sırada yer alan Maura McAdam 2 doküman, 42 atıf ve 2 bağlantı gücüne sahiptir.

VOSviewer

Şekil 13. Ülke İş Birliği

sebebiyle Türkiye'nin kadın çalışmalarına değer verdiği görülmektedir. Ancak yapılan bu çalışmaların aldığı atıf sayıları düşük olduğu için Türkçe'nin etki alanının nispeten düşük olduğunu söylemek de mümkündür.

İslam İktisadı ve Finansı alanının Türkiye'deki yolculuğu her ne kadar 1960'lı yıllara dayansa da 2000'li yıllar ve sonrasındaki süreçte daha çok önem kazanmıştır. Özellikle 2020 yılında yaşanan COVID-19 salgını sürecinden finans sktrnn de olumsuz etkilenmesiyle yeni bir ekonomik sistem olup olamayacağı tartışmaları ile tüm dünyada İslam iktisadı alanı ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu alanda yapılan çalışmalar finans kurumları, İslami bankacılık ve faiz meseleleri üzerine yoğunlaşmıştır (Sunar, 2020, s. 6- 7). İslam İktisat düşüncesinde kadın konusu, İslam İktisadı çalışmalarına bakıldığında popüler bir konu olmasa da ilerleyen yıllarda bu konuda daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Nasıl bir medeniyet inşası kadınsız olmazsa, medeniyetin bir parçası olan iktisat alanında nüfusun yaklaşık olarak yarısını oluşturan kadınları dışarıda tutarak bir sistem oluşturmak da mümkün olmayacaktır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Modern İktisat düşüncesinin insana bakışı varsayımsaldır, gerçekçi değildir. “İnsan ne ister?” ve “İnsan isteklerini nasıl gerçekleştirir?” sorularına cevap arayan iktisat, insan doğası hakkında bir genelleme yapmıştır ve bu da zamanla iktisadın gerçeklikten kopmasına sebebiyet vermiştir. İktisatçıların ele aldığı insan tipi sürekli bir ekonomik faaliyet içerisinde olan insandır. Hal böyle olunca da iktisatçılar insanın toplumsal bir yanı olduğu, insanın sosyal bir varlık olduğu gerçeğinden uzaklaşmışlardır (Buğra, 2013, s.18- 44). İslam İktisadı bu noktadan bakıldığında var olan bir açığı kapatarak insanın sosyal bir varlık olduğu gerçeğinden hareketle dinamik bir iktisadi sistem sunmaktadır.

İslam İktisadı, Modern İktisat Düşüncesinin yetersizliğinden hareketle yeni bir çözüm yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada İslam İktisadının, Modern İktisat tarafından cevapsız bırakılan sorulara yeni çözüm önerileri sunması ve akla yatkın makul cevaplar sunması beklenmektedir. Bunun yolu da İslam İktisat düşüncesini sağlam temeller üzerine oturtmak, günümüze kadar gelen birikimi irdelemek ve üzerine yeni bir şeyler inşa edebilmek, medyayı iyi kullanmak, tutarlı bir sistem ortaya koymak ve İslam İktisadının neden tercih edilebilir olduğunu iyi göstermekten geçmektedir. (Görmüş, 2015).

İslam İktisatçıları, temelini dini olgulardan alan yeni bir ekonomik sistem oluşturmayı amaçlamışlardır. Ancak günümüzdeki konumuna baktığımızda Mahomedy'nin (2013) de dediği gibi, İslam İktisadının değiştirmek istediği sistemin bir parçası olduğunu görmekteyiz. İslam İktisadının iktisat bilimine katkı sağlayabilecek bir potansiyele sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bunun için her şeyden önce yapılması gereken şey, İslam İktisadına temelleri sağlam bir kavramsal çerçeve oluşturmaktır. İslam İktisadının yalnızca faizsiz iktisat olmadığı, İslam'ın özü ve felsefesinin iktisadi davranışlarımıza nasıl yansıdığı ve bunun pozitif sonuçları kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır. Bir kimlik arayışında olan İslam İktisadı özünü, yöntemlerini, kaynaklarını, amacını net bir şekilde ortaya koymalıdır. Aksi halde İslam İktisadı, kendisinin İslam'a dayandığını söylemek dışında pek de bir yol kat edemeyecektir. (Mahomedy, 2013, s. 569- 570)

Bu çalışmada, İslam İktisat Düşüncesinde kadının konumu ve çalışma hayatındaki yerine değinilmiştir. İslam İktisadı, Modern İktisadın düştüğü hataya düşerek insanın gerçekliğini yok sayarak ihtimallere dayalı bir iktisat anlayışı oluşturursa özüne ve ilkelerine ters düşecektir. İslam İktisadının ve bu alanda yapılan çalışmaların düştüğü bir diğer hata da iktisat biliminin ilk yıllarında kadınların yok sayıldığı, kadın emeğinin değer görmediği bakış açısını devam ettirmesi olacaktır. İslam İktisadı, İslam'ın yaptığı gibi kadını ekonomik anlamda bir birey olarak kabul ederse devamlılığını sürdürebilmesi açısından bir şansı olacaktır. Kadın ve iktisattaki yeri konulu çalışmalar Klasik İktisat Düşüncesinde de İslam İktisadı alanında da yeterli ilgiyi görmemektedir. İslam İktisat Düşüncesinde kadının konumu denildiğinde literatürde de elle tutulur bir kaynak karşımıza çıkmamaktadır. İslam iktisat Düşüncesinde kadının konumu incelendiğinde, İslam açısından kadının ekonomik haklarının neler olduğu konusu ön plana çıkmaktadır. İslam iktisadının literatürünü oluşturan temel kaynaklarda ne yazık ki kadın ilim insanlarına pek de rastlanmamaktadır. Bunun sebebi kadınların bu konuya olan mesafelerinden ya da eksikliklerinden ziyade kadınların ilimden ve bilimden uzak tutulmaya çalışıldığı zaman dilimleri kabul edilebilir.

İslam'ın ataerkil yorumu, kaynağını dinden aldığını söyleyen İslam İktisadına da yansımıştır ve baktığımızda karşımıza eril bir iktisadi sistem çıkmaktadır. Kadının çalışması ve emeği hususunda İslam İktisat Düşüncesi yeni ve uygulanabilir bir sistem henüz ortaya koyamamıştır. Sosyal devlet anlayışı ile birlikte çalışan ve anne olan kadınlar için yeni düzenlemeler yapılarak kadının çalışması ve dolayısıyla ekonomiye katkı sağlaması teşvik edilebilir. İslam İktisat Düşüncesi, büyümek ve Modern İktisadın önüne geçmek istiyorsa Müslüman nüfusunun ve dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların durumunu göz ardı etmemeli, kadınlar için iyileştirici ve eşitlikçi fırsatlar sunmalıdır. İslam düşüncesinin, Müslüman kadınların çalışma hayatı içerisinde yer almasını engelleyici bir tutum takınmak şöyle dursun, Hz. Peygamber dönemi incelendiğinde, kadınların çalışması hususunda desteklendiğini söylemek mümkündür. Kadınların çeşitli meslek grupları içerisinde yer aldığı, savaflara katıldığı, günümüzde erkek işi olarak nitelenebilecek işleri yaptığı Hz. Peygamber döneminden günümüze geldiğimizde bu hususta geriye gittiğimizi söylemek mümkündür. Kadınların geri plana itildiği bir kültürün din adı altında empoze

edilmeye çalışılması, Müslümanları medeniyet yarışında birçok alanda geride bırakan etmenlerden birisi olmuştur.

Bu konuyu çalışmaya karar verdikten sonra önce üç temel soruya cevap aramaya başladım:

1. İslam İktisadı kapitalizmin kadını metalaştıran fikrine karşılık olarak ne sunabiliyor?
2. İslam İktisadı kadınların ev-iş yaşam dengesi hususunda bize ne vaad ediyor?
3. Müslüman kadınların “İslami kapitalizm” ile değişen harcama alışkanlıkları hususunda İslam İktisadının işlevi ne olmalıdır? İslam iktisadı bu değişimin neresinde kalmıştır?

“İslam İktisadında kadın” başlıklı çalışmaları okumak istediğimde, bu çalışmaların hem yerli hem de yabancı literatürde oldukça az olduğunu fark ettim. Bu durum, İslam İktisat Düşüncesinde kadın konusu üzerinde yeterince durulmadığının bir göstergesiydi. Buna ek olarak yukarıda sıralamış olduğum soruları içine alan çalışmaların mevcut olduğunu söylemek de pek mümkün değil. İslam İktisadında kadın denildiği zaman, daha çok İslam’ın kadına vermiş olduğu mali haklar üzerinde durulan çalışmalar mevcut. Ki bu da elbette İslam İktisadında kadın konusu kapsamında konuşulması gerekenlerdendir. İslam İktisadı eğer Modern İktisatla bir yarış halindeyse ve Modern İktisadın karşısındaki yerini sağlamlaştırmak istiyorsa bundan biraz daha fazlası gerekmektedir. Şu an güncel ve popüler olan faiz, borsacılık, bankacılık gibi konular İslam İktisadı alanında yapılan çalışmalarda daha sık karşımıza çıkıyor olsa da buna ek olarak başka konular da göz önünde tutulmalıdır ve bunlardan birisi de İslam İktisat Düşüncesinde kadın konusudur.

İslam İktisadında kadın konusunda öncelikli olarak İslam ekonomisini devletin ekonomik politikası olarak benimseyen devletlere iş düşmektedir. İslam İktisadında kadının yeri konusu, daha güncel tutularak devlet eli ile yapılacak güçlü bir destekle muhakkak daha görünür olacaktır. Üniversitelerde, en azından İslam İktisadı alanında eğitim veren bölümlerde, İslam İktisadında kadın konulu dersler verilerek bu konu gündemde tutulabilir. Bankalar, özellikle İslami finans kurumları, kadınlara halihazırda sunmuş olduğu desteklerin kapsamını genişletebilir ve şartlarını

kolaylaştırabilir. Bankalar, İslam İktisadının somut ve görünen yüzü olduğundan bu kurumlarda çalışan kadınların çalışma saatleri, iş tanımları ve doğum izinleri gibi konularda İslam İktisadı prensiplerini yansıtacak yenilikçi bir sistem oluşturulabilir. Kadınların iş-ev hayatı dengesi kurmasında yardımcı olacak bir çalışma sistemi, kadınların iş hayatından karşılaştıkları zorluklara azaltmada etkili olacaktır. İslam'ın ataerkil yorumunun hakim olduğu Müslüman toplumlarda, kadınlar ev dışında bir işte çalışıyor dahi olsa evdeki işlerin tamamından sorumlu görülmeye devam ediliyor. Yani çalışan bir kadından tüm gün evdeymiş gibi ev işlerini tam yapması, tüm enerjisini işe harcıyormuş gibi iş hayatında kusursuz olması bekleniyor. Bu durum da tahmin edilebileceği üzere kadınlar üzerinde psikolojik bir baskı oluşturuyor ve kadınlar tükenmişlik sendromları ile, yetersizlik hissi ile boğuşuyor. Tüm bunlar bir yana, bu konuda en önemli iş medyaya düşmektedir. Ana akım medyanın etkisi günümüzde azalmış olsa da sosyal medyada saatler harcanmaktadır. Medyanın her kolundan İslam İktisadında kadının rolünün ne olduğuna ve İslam İktisadının kadına açtığı alana dair reklamlar yapılabilir. Müslüman kadınların iş deneyimlerini görünür kılan platformlar, toplumda Müslüman kadının çalışmasına bakışı olumlu yönde değiştirecektir. Ayrıca bu tarz platformlardaki hikayeler Müslüman kadınlar için “ben de yapabilirim” ilhamı olacağından oldukça kıymetlidir. Çünkü, Müslüman kadınlar açısından bakıldığında, “kendinden” olanla empati kurabilmek çok daha kolay olacaktır. Günümüzde kadın deneyimlerini bizlere aktaran birçok yapımla karşılaşabiliyoruz. Ancak Müslüman kadınları da ele alan, onların başarılarını anlatan ve bu yönde içerik üreterek sesini duyurabilen yapım sayısı oldukça az. İşinde iyi Müslüman kadınları anlatan ve Müslüman kadının başarılarını görünür kılan içerikler İslam İktisadı açısından bakıldığında da oldukça faydalı olacaktır. Ancak tüm bunlar için İslam İktisat Düşüncesinin sağlam bir felsefeye ihtiyacı vardır. İslam İktisadının çıkış noktası her ne kadar Kur'an-ı Kerim ve sünnet olsa da bu ekseninde bir iktisat anlayışı geliştirilememiştir. Geçmişten günümüze alimlerin ortaya koyduğu düşünceler, fıkıh kitapları ve daha birçok kaynak taranarak gerçekten sistemli ve “Modern İktisat Düşüncesinde bu var biz de bunu değiştirip karşısına bunu koyuyoruz” denilmeden gerçekten İslam'a ait ürünler çıkarılabilir. İslam düşüncesi ve medeniyetinin kendine has çıkarımları vardır. İslam, hayat inşası noktasında yol gösterecek haritaya sahiptir. Ataerkil yorumlardan uzak bir şekilde İslam'da kadının konumunu incelediğimizde,

kadının sistemin içinde olduğu gör÷lmektedir. İslam İktisat Düşüncesi de özüne, yani İslam'a dönerek kadına oluşturulan iktisadi düzende daha çok yer vermeli, kadını görünür kılmalıdır.

Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda, İslam İktisadı kapsamında kadın konusunun yaygınlık kazanması, daha spesifik konularda incelemeler yapılması beklenmektedir. İslam İktisadının yapı taşı kabul edilen yayınlar incelenerek neden kadınların bu alanın içerik üretme kısmında daha geri planda kaldığı yayınların yazılmış olduğu dönemler bağlamında incelenerek bir varsayımda bulunulabilir. Feminist İktisat Teorilerinin karşısına “İslami Feminist İktisat” gibi bir kavram çıkartılarak yeni teorilerle yeni bir bakış açısı sunulabilir. Bunlara ek olarak, yukarıda belirtilen “İslam İktisadı kapitalizmin kadını metalaştıran fikrine karşılık olarak ne sunabiliyor?”, “İslam İktisadı kadınların ev-iş yaşam dengesi hususunda bize ne vaad ediyor?” ve “Müslüman kadınların ‘İslami kapitalizm’ ile değişen harcama alışkanlıkları hususunda İslam İktisadının işlevi ne olmalıdır? İslam İktisadı bu değişimin neresinde kalmıştır?” soruları da cevaba ihtiyaç duyan sorulardır.

KAYNAKÇA

KİTAP

- Abu-Lughod, L., (2013) *Do Muslim Women Need Saving?*, 1. Baskı, Harvard University Press.
- Aktaş, M., (2021), *Hız. Peygamber'in Savaşlarında Kadın*, 1. Baskı, Kahramanmaraş, SAMER Yayınları.
- Alrifai, T., (2015), *Islamic Finance and the New Financial System: An Ethical Approach to Preventing Future Financial Crises*, 1. Baskı, Wiley.
- Altay, S., (2021), *Klasik Dönem İslam Düşüncesinde Kadın Anlayışına Dair, "Düşünce Müslüman Kadın"*, Editör: Feyza Betül Köse, 1. Baskı, Ensar Neşriyat.
- Altınay, R., (2006), *İlk Dönem İslam Toplumunda Çalışma Hayatı: Emevîlerde Esnaf ve Meslekler*, 1. Baskı, Tablet Yayınları.
- Askari, H., İqbal, Z., Mirakhor, A., (2015), *Introduction to Islamic Economics*, 1. Baskı, Wiley.
- Badawi, J. A., (2016), *Gender Equity in Islam: Basic Principles*, 2. Baskı, IDM Publications.
- Barlak, Y., (2021), *"Hicâz'da Müslüman Kadın"*, *Coğrafyada Müslüman Kadın*, Editör: Feyza Betül Köse, 1. Baskı, Ensar Neşriyat.
- Barlas, A., (2002), *"Believing Women" in Islam: Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'ân*, 1. Baskı, United States of America, University of Texas Press.
- Bilgin, B., (2001), *İslam'da Kadının Rolü: Türkiye'de Kadın*, 1. Baskı, Ankara, Konrad Adenauer Vakfı.
- Birekul, M., (2019), *Peygamber Günlerinde Kadın: Sosyolojik Bir İnceleme*, 2. Baskı, Yediveren.

- Birekul, M., Yılmaz, F. M., (2019), *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*, 2. Baskı, Yediveren.
- Bishop, M., (2013), *A'dan Z'ye Ekonomi Sözlüğü*, Çeviren: Şeyma Akın, Bahadır Akın, Ceren Yıldız, 1. Baskı, Adres Yayınları.
- Blank, R. M., (1993), “*What Should Mainstream Economists Learn from Feminist Theory?*”, *Beyond Economic Man: Feminist Theory and Economics*, Edited by: Marianne A. Ferber and Julie A. Nelson, 1. Baskı, the University of Chicago Press.
- Bougrine, H., Rochon, L. P., (2022), *A Brief History of Economic Thought: From the Mercantilists to the Post-Keynesians*, Edward Elgar Publishing Limited.
- Bowen, D. L., (2004), “*Islamic Law and the Position of Women*”, *Islam and Social Policy*, Editör: Stephen P. Heyneman, 1. Baskı, Vanderbilt University Press.
- Buğra, A., (2013), *İktisatçılar ve İnsanlar*, 9. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Çakır, S., (2007), “*Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi*”, *Modern Siyasal İdeolojiler*, Editör: Birsen Örs, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dini Kavramlar Sözlüğü*, (2015), Editör: İsmail Karagöz, 6. Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Donovan, J., (2006), *Feminist Theory: the Intellectual Traditions*, 3. Baskı, New York, Continuum.
- Eğilmez, M., (2010) *Makroekonomi: Türkiye'den Örneklerle*, 3. Baskı, Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M., (2023), *Tarihsel Süreç İçerisinde Dünya Ekonomisi*, 14. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- El-Ashker, A., Wilson, R., (2006), *Islamic Economics: A Short History*, 1. Baskı, Brill.
- Emiroğlu, K., Danışoğlu, B., Berberoğlu, B., (2006), *Ekonomi Sözlüğü*, Birinci Baskı, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.

- Engels, F., (1958), *The Condition of The Working Class in England*, Çeviri: W. O. Henderson ve W. H. Chaloner, New York, The Macmillan Company.
- Ersoy, A., (2012), *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Birinci Baskı, Ankara, Nobel Yayıncılık.
- Eyüboğlu, A., Özar, Ş., Tanrıöver, H. T., (2000), *Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları*, Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Ferber, M. A., Nelson, J. A., (1993), *Beyond Economic Man: Feminist Theory and Economics*, Edited by: Marianne A. Ferber and Julie A. Nelson, 1. Baskı, The University of Chicago Press.
- Forstater, M., (2013), *Büyük Fikirlerin Küçük Kitapları: İktisat*, Çeviren: Ahmet Uzun, Birinci Baskı, Ankara, Liman Kitapları.
- Fox- Genovese, E., (1976), *The Origins of Physiocracy*, London, Cornell University Press.
- Guerrien, B., (1991), *Neo-Klasik İktisat*, Çeviri: Ertuğrul Tokdemir, 1. Baskı, İletişim Yayınları.
- Heywood, A., (2011), *Global Politics*, 1. Baskı, Palgrave Macmillan.
- Hooks, B., (1994), *Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom*, 1. Baskı, New York, Routledge.
- Hooks, B., (2000), *Feminism Is For Everybody: Passionate Politics*, Canada, South and Press.
- Hunt, E. K., Lautzenheiser, M., (2011), *History of Economic Thought: A Critical Perspective*, 3. Baskı, M. E. Sharpe.
- Iqbal, M., Molyneux, P., (2005), *Thirty Years of Islamic Banking: History, Performance and Prospects*, 1. Baskı, Palgrave Macmillan.
- Islahi, A. A., (2014), *History of Islamic Economic Thought*, 1. Baskı, Edward Elgar.
- İktisat Terimleri Sözlüğü*, (2011), Birinci Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kazan, D., (2022), *Zemahşeri'nin Tefsirinde Kadın Tasavvuru*, 1. Baskı, Fecr Yayınları.
- Kazgan, G., (2012), *İktisadî Düşünce*, 18. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Kettani, M. A., (2012), *Hz. Peygamber'in Yönetimi 2.Cilt*, Çeviren: Ahmet Özel, 3. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Keynes, J. M., (2010), *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, Çeviren: Uğur Selçuk Akalın, 2. Baskı, İstanbul, Kalkedon Yayınları.
- Khan, M. Z., (1991), *Woman in Islam*, 2. Baskı, Islam International Publications.
- Kılıç, Ü., (2015) “Bir Eş Olarak Hz. Hatice”, *Hz. Hatice Sempozyum Bildirileri*, Editör: Ali Aksu.
- Kishtainy, N., (2017), *A Little History of Economics*, 1. Baskı, Yale University Press.
- Kur'an-ı Kerim ve Meali*, (2015), 1. Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kynsilehto, A., (2008), “*Islamic Feminism: Current Perspectives*”, *Islamic Feminism: Current Perspectives*, Editör: Anitta Kynsilehto, 1. Baskı, Tampere, Juvenes Print.
- Langton, J., Trullols, C., Turkistani, A. Q., (2011), *Islamic Economics and Finance: A European Perspective*, 1. Baskı, Palgrave Macmillan.
- Marçal, K., (2018), *Adam Smith'in Yemeğini Pişiren Kimdi?*, Çeviren: Ali Arda, 1. Baskı, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.
- Marshall, G., (1994), *The Concise Oxford Dictionary of Sociology*, 1. Baskı, New York, Oxford University Press.
- Martı, H., (2021), *Hadislerle Kadın*, 4. Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- McCloskey, D. N., (2000), *How to Be Human: Though an Economist*, The University of Michigan Press, 1. Baskı.
- Michel, A., (1993), *Feminizm*, Çeviren: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, 4. Baskı.

- Myrdal, A., Klein, V., (1956), *Women's Two Roles: Home and Work*, 1. Baskı, Routledge.
- O'Brien, D. P., (2003), "*Classical Economics*", *A Companion to the History of Economic Thought*, Derleyenler: Warren J. Samuels, Jeff E. Biddle, John B. Davis, 1. Baskı, Blackwell Publishing.
- Orman, S., (2016), *İktisat, Tarih ve Toplum*. 4. Baskı, Küre Yayınları.
- Özaydın, A., (2019), *Eleştirel Bir Yaklaşımla Medeniyet ve İktisat*, 2. Baskı, İnsan Yayınları.
- Özdemir, Ö., (2021), "*Hız. Peygamber Sonrası Arap Toplumunda Müslüman Kadın*", *Tarihte Müslüman Kadın*, Editör: Feyza Betül Köse, 1. Baskı, Ensar Neşriyat.
- Peköz, E., (2021), *Hız. Peygamber Döneminde Müslüman Kadın*, "*Tarihte Müslüman Kadın*", Editör: Feyza Betül Köse, 1. Baskı, Ensar Neşriyat.
- Pinchbeck, I., (1930), *Women Workers and the Industrial Revolution 1750- 1850*, Frank Cass.
- Pujol, M. A., (1995), *Out Of The Margin: Feminist Perspectives on Economics*, Edited by: Edith Kuiper and Jolande Sap, New York.
- Roald, A. S., (2001), *Women in Islam: The Western Experience*, 1. Baskı, Routledge.
- Robbins, L., (2000), *A History of Economic Thought*, Edited by: Steven G. Medema, Warren J. Samuels, 5. Baskı, USA, Princeton University Press.
- Robbins, L., (2007), *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. Alabama, Mises Institute Auburn.
- Sanders, V., (1998), "*First Wave Feminism*", *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*, Edited by: Sarah Gamble, New York.
- Savaş, R., (1991), *Hız. Muhammed (S.A.V) Devrinde Kadın*, 3. Baskı, Ravza Yayınları.
- Schwab, K., (2016), *The Fourth Industrial Revolution*, World Economic Forum.
- Serdaroğlu, U., (2010), *İktisat ve Toplumsal Cinsiyet*, Birinci Baskı, Efil Yayınevi.

- Sevim, A., (2005), *Feminizm*, 1. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları.
- Sirri, L., (2021), *Islamic Feminism: Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary Islam*, 1. Baskı, Routledge.
- Skousen, M., (2001), *Making Modern Economics*, M. E. Sharpe.
- Skousen, M., (2007), *The Big Three in Economics: Adam Smith, Karl Marx, John Maynard Keynes*, 1. Baskı, M. E. Sharpe.
- Smith, A., (2022), *Milletlerin Zenginliği*, Çeviren: Mustafa Acar, 4. Baskı, İstanbul, Liberus.
- Sunar, L. (2020). “Sunuş”, *Türkiye’de İslam İktisadı*, Editör: A. Shafiq, İstanbul, İLKE Yayınları.
- Şefkatli Tuksal, H., (2012), *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 4. Baskı, Otto Yayınları.
- Tabakoğlu, A., (2021), *İslâm İktisadına Giriş*, 5. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Taşar, M. O., (2016), *İktisadî Doktrinler ve Tarihsel Gelişimi*, Birinci Baskı, Konya, Palet Yayınları.
- Umutlu, S., (2021), *Çalışan Kadınlarda İş-Aile-Yaşam Dengesi ve Tükenmişlik*, 1. Baskı, Ankara, Astana Yayınları.
- Wadud, A., (1999), *Qur 'An and Woman : Rereading the Sacred Text From a Woman's Perspective*, 2. Baskı, Oxford University Press.
- Weedon, C., (1987), *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*, USA, Blackwell Publishers.
- Whelehan, I., (1995), *Modern Feminist Thought: From the Second Wave to “Post-Feminism”*, New York University Press.
- Wollstonecraft, M., (1796), *Vindication of the Rights of Woman*, 3. Baskı, London.
- Woolf, V., (2020), *Kendine Ait Bir Oda*, 21. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Yeniçeri, C., (2014), *Hukuki- Ahlaki- Felsefi Boyutları ve Günceli ile İslam Ailesi ve Ev İdaresi: Hz. Peygamber'in Aile Reisiği Yönetim İlkeleri Kadın Aile ve Dünyamız*, 2. Baskı, İstanbul, Çamlıca Yayınları.

Yıldız, T., (2021), “*Ortadoğu’da Müslüman Kadın*”, *Coğrafyada Müslüman Kadın*, Editör: Feyza Betül Köse, 1. Baskı, Ensar Neşriyat.

Yılmaz, Ş., vd., (2011), *İktisat Terimleri Sözlüğü*, 1. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zaim, S., (2013), *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, Editör: Adem Esen, Turan Koç, Yavuz Çakır, 1. Baskı, Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.

Zapalska, A. S., J. Wingrove- Haugland, E. (2016), “*Female Micro-Entrepreneurship: The Key to Economic Growth and Development in Islamic Economies*”. *Entrepreneurship and Management in an Islamic Context*, Edited by: V. Ramadani, L. Dana, S. Gërguri-Rashiti, V. Ratten, Springer International Publishing.

MAKALE

Abukari, A., (2014), Education of Women in Islam: A Critical Islamic Interpretation of the Quran, *Religious Education*, C.109, S.1, ss. 4-23.

Acarlıoğlu, A., (2019), Hz. Peygamber (S.A.V.) Döneminde Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.42, ss. 212- 232.

Agarwal, H., Agarwal, R., (2017), First Industrial Revolution and Second Industrial Revolution: Technological Differences and the Differences in Banking and Financing of the Firms, *Saudi Journal of Humanities and Social Sciences*, C.2, S.11, ss. 1062- 1066.

Ağaoğlu, R. A., (2019), Hadisler Işığında Kadınların İstihdamı Meselesi, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.2, ss. 459- 473.

Ağçoban, S., (2016), Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam’da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, C.2, S.1, ss. 14-24.

- Akdemir, S., (1991), *Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın*, İslami Araştırmalar, C.5, S.4, ss. 260- 270.
- Akpınar, A., (2008), Kur'an'a Göre Çalışmanın Çok Yönlülüğü ve İbadet Boyutu, *İslâm ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları*, ss. 23- 37.
- Aksoy, R., (2021), İslam Öncesi Toplumlarda ve İslam'da Kadının Statüsü, *International Journal of Social and Educational Sciences*, S.15, ss. 20- 39.
- Aksöz, F., Eroğlu Durkal, M., (2021), Çalışma Hayatında Kadınların Karşılaştıkları Sorunlar: Kayseri İlinde Çalışan Kadın Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.59, ss. 141- 176.
- Aksu, A., (2001), Emevîler Döneminde Kadının Durumu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, S.1, ss. 263- 280.
- Akyüz, M., (2020), Endüstri 4. 0 Kadınlar İçin Devrim Olacak Mı?, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, C.3, S.2, ss. 140- 151.
- Altınay, R., (2004), *Emeviler Döneminde Bazı Yönleriyle Kadın*, EKEV Akademi Dergisi, S.21, ss. 79- 100.
- Altun Ada, A., (2021), Fütüristik Bir Yaklaşım ile Dördüncü Sanayi Devrimi ve Sürdürülemez Yoksulluk, *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, C.12, S.19, ss. 1- 20.
- Altuntaş, N., (2010), Kadın ve Bir Kimlik Olarak Araçsallaşan İslam: Almanya'da Karşılaştırmalı Bir İnceleme, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.2, ss. 2- 40.
- Altuntepe, N., (2019), İslam Ekonomisinde Kadın Girişimciliğinin Yeri ve Önemi: Teorik Bir Yaklaşım, *Sakarya İktisat Dergisi*, C.8, S.2, ss. 100- 130.
- Ariska, E. N., N. Harahap, I. (2023), The Role of Women in The Devolopment of The İslamic Economy. *International Journal of Economics, Business and Accounting Research (IJEBAAR)*, 7(1), ss. 1- 10.

- Armaner, N., (1961), Hadislere Göre Kadının Sosyal Durumuna Umumî Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1-4, ss. 131- 140.
- Arslan, H., (2014), Budizm’de Kadının Konumu, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.39, ss. 147- 179.
- Artuç, G., (2020), İslâm İktisat Düşüncesi Tarihinin Fikhî Kaynakları, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19, ss. 140- 159.
- Aşık, N., (2008), Hz. Peygamberin Hadislerine Göre Çalışmak, İslâm ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu, *İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları*, ss. 38- 48.
- Aşkın, E. Ö., Aşkın, U., (2018), Çalışma Yaşamında Kadına Yönelik Mobbing: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S.24, ss. 255- 282.
- Aydın, S., (2016), Türkiye’de Kadının İstihdamı ve Kadına Dair Sosyal Güvenlik Uygulamaları, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.1, ss. 243- 258.
- Aytaç, S., Dursun, S., (2013), Çalışma Hayatında Kadına Yönelik Şiddet: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, C.71, S.1, ss. 67- 78.
- Backhouse, R. E., Medema, S. G., (2009), Retrospectives: On the Definition of Economics, *Journal of Economic Perspectives*, C.23, S.1, ss. 221- 233.
- Baird, M., Williamson, S., (2010), Women, Work and Industrial Relations in 2009, *Journal of Industrial Relations*, C.52, S.3 ss. 355- 369.
- Barkow, J. H., (1972), Hausa Women and Islam, *Canadian Journal of African Studies*, C.6, S.2, ss. 317- 328.
- Bayraktar, G., (2023), İkinci Dalga Feminist Hareketin Feminizmin Gelişimindeki Dönüştürücü Rolü, *Advances in Women’s Studies*, C.5, S.2, ss. 49- 56.
- Bayram, H., (2015), Hz. Peygamber’in (Sav) Kadın Dindarlığına Dair Uygulamaları, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.3, S.1, ss. 85- 96.

- Bergmann, B. R., (1990), Feminism and Economics, *Women's Studies Quarterly*, C.18, S.3/4, ss. 68-74.
- Berik, G., Rodgers, Y. V. D. M., Seguino, S., (2009), Feminist Economics of Inequality, *Development, and Growth, Feminist Economics*, C.15, S.3, ss. 1- 33.
- Bi, S., (2020), Empowered Employment: Unlocking the Workplace for Muslim Women, *Muslim Women Connect*, ss.10- 59.
- Bilgin, B., (1997), İslam'da ve Türkiye'de Kadınlar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.36, ss. 29- 43.
- Biol, Ö. H., Gencer, A. H., (2014), Neo-Klasik İktisat ve Neo-Klasik Sentez, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16, S.1, ss. 259- 280.
- Bodkin, R. G., (1999), Women's Agency in Classical Economic Thought: Adam Smith, Harriet Taylor Mill, And J. S. Mill, *Feminist Economics*, 5(1), ss. 45-60.
- Bozpinar, C., Güçlü, S., Doğan, H. N., (2022), Feminist İktisat: Genel Bir Bakış, *Advances in Women's Studies*, C.4, S.1, ss. 19-25.
- Bölükbaşı, M., (2020), Cahiliye Devrinde Araplarda Sosyal ve İktisadi Hayat, *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.13, ss. 88-95.
- Brennan, T., Pateman, C., (1979), 'Mere Auxiliaries to the Commonwealth': Women and the Origins of Liberalism, *Political Studies*, C.27, S.2, ss. 183- 200.
- Choudhury, M.A., (1983), Principles of Islamic Economics, *Middle Eastern Studies*, C.19, S.1, ss. 93- 103.
- Cortina, L. M., Areguin, M. A., (2020), Putting People Down and Pushing Them Out: Sexual Harassment in the Workplace, *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, C.8, S.1, ss. 1- 25.
- Çayıroğlu, Y., (2014), İslâm İktisadının Karakteristik Özellikleri, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 24, ss.149- 183.

- Çetinel, E., Ersoy Yılmaz, S., (2016), Feminist Teori: Yönetim ve Organizasyon Alanına Eleştirel Bir Yaklaşım, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.6, S.2, ss. 119- 148.
- Demir, Z., (2018), Kadının Ücret Karşılığı Çalışması Konusunda Din İşleri Yüksek Kurulu'na Gelen Sorular, *Dini Araştırmalar*, C.21, S.54, ss. 81- 106.
- Demir, Z., (2019), Kendini 'Dindar' Olarak Tanımlayan Erkeklerin Kadının Çalışmasına Bakışı, *Eskiyeni*, S.39, ss. 323- 346.
- Donath, S., (2000), The Other Economy: a Suggestion for a Distinctively Feminist Economics, *Feminist Economics*, C.6, S.1, ss. 115- 123.
- Durmuş, A., Güney, N., Koçdoğan, A., (2015), Türkiye'de İslâm İktisadı ve Finansı Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.13, S.25- 26, ss. 75- 138.
- Ecevit Satı, Z., Oktay Yılmaz, B., (2020), Endüstri 4.0 Ortamında Değişen İş ve Mesleklerin Türkiye'de Kadın İstihdamına Etkileri, *Strategic Public Management Journal*, C.6, S.11, ss. 54- 76.
- Einarsen, S., (2000), Harassment and Bullying at Work: A Review of the Scandinavian Approach, *Aggression and Violent Behavior*, C.5, S.4, ss. 379- 401.
- Eliuz, Ü., (2011), Cinsel Kimliğin Paniği: Kadın Olmak, *Turkish Studies*, C. 6/3, ss. 221- 232.
- Erçevik, E. H., (2021), İslam ve Kadın, *Genç Atebe Dergisi*, S.2, ss. 7- 12.
- Eren, E., Uysal, E., (2017), İktisatta Yeni Heterodoks Gelişmeler, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.6, S.2, ss. 134- 151.
- Erkan, B., (2016), Ana Akım (Ortodoks-Neoklasik) İktisat Öğretisi Eleştirisi: Heteredoks Yaklaşım İhtiyacı, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, C. 8, S. 14, ss. 25-40
- Eroğlu, Ö., İşler, R., (2004), İktisat Düşüncesinde Kadının Konumu ve Feminist İktisat, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, S. 46-53, ss. 53- 81
- Ersoy, A., (2015), İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtri İktisat ve İktisadi Yapısı, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, C.1, S.1, ss. 37- 64

- Essers, C., Benschop, Y., (2009), Muslim Businesswomen Doing Boundary Work: The Negotiation of Islam, Gender and Ethnicity Within Entrepreneurial Contexts, *Human Relations*, C.62, S.3, ss. 403- 423.
- Falk, E., Grizard, E., (2005), The “Glass Ceiling” Persists: Women Leaders in Communication Companies, *Journal of Media Business Studies*, C.2, S.1, ss. 23- 49.
- Fisunoğlu, M., Köksel Tan, B., (2009), Keynes Devrimi ve Keynesyen İktisat, *Ekonomik Yaklaşım*, C.20, S.70, ss. 31- 60.
- Fitzgerald, L. F., (1993), Sexual Harassment: Violence Against Women in the Workplace, *American Psychologist*, C.48, S.10, ss. 1070- 1076.
- Forget, E. L., (1997), The Market for Virtue: Jean-Baptiste Say on Women in the Economy and Society, *Feminist Economics*, C.3, S.1, ss. 95- 111.
- Forster, P., (1992), Sexual Harassment at Work, *BMJ*, C.305, S.6859, ss. 944- 946.
- Gömceli, N., (2023), Dördüncü Dalga Feminizm ve 21. Yüzyıl İngiliz (Feminist) Tiyatrosunda Görülen Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme: #MeToo Örneği, *Theatre Academy*, C. 1, S. 2, ss.135- 161.
- Görgü, Ş. E., (2018), Feminist İktisat Perspektifinden Ana-Akım İktisat ve Günümüz Ekonomisine Bir Bakış, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, C.1, S.2, ss. 93- 101.
- Görmüş, Ş., (2015), İslam İktisadı İnsanlık için Bir İhtiyaç mı?, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, C.1, S.2, ss. 161- 170.
- Gözübenli, B., (2008), Kur’an’da Çalışma Hayatına Dair Hukukî İlkeler, İslâm ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu, *İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları*, ss. 215- 232.
- Güç, A., (2008), İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C.17, S.2, ss. 649- 673.
- Gül, A. R., (2010), İslam İktisat Düşüncesinin Kur’ân’daki Temelleri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.51, S.2, ss. 27- 78.

- Gül, H., Oktay, E., (2009), Türkiye ve Dünya’da Kadınların Çalışma Hayatında Yaşadıkları Cam Tavan Algıları Üzerine Kavramsal Bir Çalışma, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.18, ss. 421- 436.
- Güleç, H., (2021), Hz. Peygamber Dönemi Kadınlarında Mesleki İlgi, *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3 ss. 89- 116.
- Gümüş Böke, E., (2020), İslâm Hukuku Açısından Kadının İddet Nafakası, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.2, ss. 93- 112.
- Günaltay, Ş., (1951), İslam’dan Önce Araplarda Kadının Durumu, Aile ve Türü Nikah Şekilleri, *Marife Dergisi*, S.3, ss. 189-199.
- Gürhan, N., (2010), Toplumsal Cinsiyet ve Din, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2010, S.4, ss. 58- 80.
- Haneef, M. A. M., (1997), Islam, the Islamic Worldview, and Islamic Economics, *IJUM Journal of Economics & Management*, C.5, S.1, ss. 39- 65.
- Heilman, M. E., Caleo, S., Manzi, F., (2024), Women at Work: Pathways from Gender Stereotypes to Gender Bias and Discrimination, *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, C.11, ss. 165- 192.
- Hizmetli, M., (2018), Abbasiler Döneminde Kadının Siyasetteki Rolü: Harunürreşid’in Annesi Hayzuran ve Eşi Zübeyde Örneği, 3. *Uluslararası Avrasya Spor Eğitim ve Toplum Kongresi Tam Metin Kitabı (15-18 Kasım 2018, Mardin-Türkiye)*, ss. 1244- 1251.
- Humphries, J., (1976), Women: Scapegoats and Safety Valves in the Great Depression, *Review of Radical Political Economics*, C.8, S.1, ss. 98- 121.
- Işık, M. F., (2022), Feminizm Kim(ler) İçindir: Bell Hooks, İstanbul Üniversitesi *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 24, ss. 1- 12.
- İslamoğlu, E., Alp, E., Çalış, Ö. A. S., (2018), Türkiye’de Katılım Bankalarında Çalışan Muhafazakâr Kadınların Çalışma Hayatı Hakkındaki Görüşleri ve Sorunları, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, C.6, S.2, ss. 29-41.

- İşgüden, T., Köne, A. Ç., (2002), Ortodoks İktisat Üzerine Notlar, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, S.5, ss. 97-108.
- İşler, R., (2010), Feminist İktisadın Geleneksel İktisada Metodolojik Açından Getirdiği Eleştiriler, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, C.2, S.1, ss. 115- 122.
- İyem, C., Yalçın, T., Çalışkan, A., (2016), İslamda Kadın Emeği ve İstihdamı, *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi*, C.4, S.1, ss. 66- 78.
- Kabaş, T., (2023), Neoklasik İktisat Düşüncesinin Doğuşu ile Liberal Kapitalizmin Meşru Bir Ekonomik Sistem Olarak Kabul Edilmesi, *Pearson Journal Of Social Sciences & Humanities*, C.8, S.25, ss. 437- 447.
- Kalaycı, İ., (2017), Feminist İktisat: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Seçenek Bir Bakış, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C.4, S.12, ss. 533- 542.
- Karaaslan, D., (2016), Antik Yunanda Kadın Olmak, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, ss. 159-174.
- Karabıyık, İ., (2012), Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.32, S.1, ss. 231- 260.
- Kaval, M., (2016), İlahi Dinlerde Kadının Kıymet Problemi, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:55, ss. 306-324.
- Kaya, H., Belke, M., (2018), Feminist İktisat ve İktisadi Düşünce de Kadının Konumu, *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, C. 5, S. 60, ss. 55- 58.
- Keskin, Y. Z., (2011), Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminde Saç Bakımı, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.26, ss. 7- 21.
- Khawar, M., (2023), Economic Agency of Women in Islamic Economic Philosophy: Going Beyond Economic Man and Islamic Man, *International Journal of Social Economics*, C.51, S.3, ss. 364- 376.
- Kılıç, R., (2000), İslam ve Çalışma Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.41, ss. 117- 136.

- Kocacık, F., Gökkaya, V.B., (2005), Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1, ss. 195- 219.
- Korkmaz, A., (2017), Feminizmin Modern Dönem Kur'an Tefsirine Etkileri: Tefsir Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.2, ss. 940- 956.
- Kumaş, M. S., Artuç, G., (2019), İslam İktisat Düşüncesinin Gelişim Sürecinde Fıkıh İlminin Yeri, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S.22, ss. 109- 133.
- Kunze, A., Miller, A.R., (2017), Women Helping Women? Evidence From Private Sector Data On Workplace Hierarchies, *The Review of Economics and Statistics*, C.99, S.5, ss. 769- 775Ç
- Kutval, Y., (2017), İslam İktisadi Düşünce, Ticaret ve Finansman Yöntemlerinin Tarihsel Gelişimi, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, C.1, S.2, ss. 149-162.
- Küçük Aksu, S., (2022), Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkiye’de Eğitim ve Kadın İstihdamına Yansımaları, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.1, ss. 159- 177.
- Küçüksucu, M., (2016), Konya, Sevilay, Kabaloğlu, Gülbahar, İktisatta Cinsiyetçilik: Homo Economicus Erkek Midir?, *Uluslararası Yönetim, Ekonomi Ve Politika Kongresi Bildiriler Kitabı*, C. 4, ss. 4218- 4232
- Lawson, T., (2013), What Is This ‘School’ Called Neoclassical Economics?, *Cambridge Journal of Economics*, C37, S.5, ss. 947- 983.
- Lee, F. S., (2012), Heterodox Economics and its Critics, *Review of Political Economy*, C.24, S.2, ss. 337- 351.
- Leventer, G., Altun Ada, A., (2023), Sanayi Devrimleri Tarihinde Kadın İstihdamı ve İktisadi Gelişim Süreci, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.15, S.3, ss. 279- 302.

- Longo, P., Straehley, C. J., (2008), Whack! I've Hit the Glass Ceiling! Women's Efforts to Gain Status in Surgery, *Gender Medicine*, C.5, S.1, ss. 88- 100.
- MacDonald, M., (1995), Feminist Economics: From Theory to Research, *The Canadian Journal of Economics*, C.28, S.1, ss. 159- 176.
- Maftutah, A., (2022), Reasons for Allowing Muslim Women (Married) to Work Outside the Home, *AKADEMIK: Jurnal Mahasiswa Humanis*, C.2, S.1, ss. 29- 36.
- Mahallati, A., (2010), Women in Traditional Shar 'a: A List of Differences Between Men and Women in Islamic Tradition, *Journal of Islamic Law and Culture*, C.12, S.1, ss. 1- 9.
- Mahomedy, A. C., (2013), Islamic Economics: Still in Search of an Identity, *International Journal of Social Economics*, C.40, S.6, ss. 556- 578.
- Marhamah, Z., (2023), Critical Review of Career Women in Islam, *Proceeding of Dirundeng International Conference on Islamic Studies*.
- Mearman, A., (2011), Who Do Heterodox Economists Think They Are?, *American Journal of Economics and Sociology*, C.70, S.2, ss. 480- 510
- Mete, N., (2008), Kur'an ve Çalışma Hayatı, *İslâm ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları*, ss. 65- 95.
- Milkman, R., (1976), Women's Work and Economic Crisis: Some Lessons of the Great Depression, *Review of Radical Political Economics*, C.8, S.1, ss. 71- 97.
- Mojahan, H. K. (2021), Third Industrial Revolution Brings Global Development, *Journal of Social Sciences and Humanities*, C.7, S.4, ss. 239- 251.
- Munro, E., (2013), Feminism: A Fourth Wave?, *Political Insight*, C.4, S.2, ss. 22-25.
- Nabi, N., (2019), Women in Islamic Economics: A Study of Some Prominent Muslim Women Scholars, *Insight Islamicus*, C.19, ss. 33- 46.
- Nelson, J., (1996), What Is Feminist Economics All About?, *Challenge*, 39(2), ss. 4-8

- Okon, E.E., (2013), The Status of Woman in Islam, *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, C.10, S.2, ss. 21- 27.
- Ongan, N. T., (2008), İslam Ekonomisinde Bölüşüm, *Çalışma ve Toplum*, C.4, S.19, ss. 213- 238.
- Orkunoğlu Şahin, I. F., Yılmaz Furtuna, E., (2017), Feminist İktisat Teorisi Bağlamında Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, ss. 441- 472
- Önder, N., (2013), Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü, *SGB Çalışma Dünyası Dergisi*, C.1, S.1, ss. 35 61.
- Özdemir, H., Aydemir, D., (2019), Dördüncü Dalga Feminizm Üzerine, *Social Sciences Studies Journal*, C.5, S.32, ss. 1706- 1711.
- Özdemir, R., (2022), İslâm Hukukuna Göre Kadının Mali Hakları, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.29, ss. 92- 119.
- Özdiñç, A., (2014), İlk Müslüman Hemşire: Rufejde bint Sa’d, *Lacivert Dergi*, ss. 58- 60.
- Özkul, K., (2019), İslam Ekonomisinde Kadın ve Çalışma Hayatı, *Uluslararası İslam Ekonomisi, Finansı ve Etik Kongresi (İsefe-2019)*, Ankara, Türkiye, 27- 28 Nisan, ss. 101-107.
- Palabıyık, M. H., (2019), Toplumsal Cinsiyet ve İslam Düşüncesinde Kadın, *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, ss. 81- 100.
- Peker, A. E., Kubar, Y., (2012), Türkiye’de Kırsal Kesimde Kadın İstihdamına Genel Bir Bakış, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.14, S.2, ss. 173- 188.
- Philbeck, T., Davis, N., (2018-2019), The Fourth Industrial Revolution, *Journal of International Affairs*, Fall 2018/ Winter 2019, C.72, S.1, ss. 17- 22.
- Pıçak, M., (2012), Faiz Olgusunun İktisadi Düşünce Tarihindeki Gelişimi, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.4, ss. 61- 92.

- Reeves, T. C., Mckinney, A. P., Azam, L., (2012), Muslim Women's Workplace Experiences: Implications for Strategic Diversity Initiatives, Equality, *Diversity and Inclusion: An International Journal*, C.32, S.1, ss. 49- 67.
- Rootham, E., (2014), Embodying Islam and Laicite: Young French Muslim Women at Work, *Gender, Place and Culture*, C.22, S.7, ss. 971- 986.
- Ryan, M. K., Haslam, S. A., (2005), The Glass Cliff: Evidence that Women are Over-Represented in Precarious Leadership Positions, *British Journal of Management*, C. 16, S.2, ss. 81- 90.
- Saadawi, N. E., (1982), Woman and Islam, *Women's Studies International Forum*, C.5, S.2, ss. 193- 206.
- Sadat, S. A., Zai, M. W. I., (2023), Identification of Dowry (Mahr) in Islam, *Sprin Journal of Arabic-English Studies*, C.2, S.2, ss. 38- 46.
- Sağlık, B., Çelik, H. Y., (2018), Küreselleşen Çalışma Hayatında Kadının Rolü, *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.2, S.2, ss. 95- 120.
- Salihu, H. M., Myers, J., August, E. M., (2012), Pregnancy in the Workplace, *Occupational Medicine*, C.62, S.2, ss. 88- 97.
- Sidani, Y., (2005), Women, Work, and Islam in Arab Societies, *Women in Management Review*, C.20, S.7, ss. 498- 512.
- Snyder, R. C., (2008), What Is Third-Wave Feminism? A New Directions Essay, *The University of Chicago Press*, C. 34, S. 1, ss. 175- 196.
- Sorensen, G., Verbrugge, L. M., (1987), Women, Work, and Health, *Annual Review of Public Health*, , C.8, S.1, ss. 235- 251.
- Soysaldı, H. M., (2000), Kur'ân'a Göre Çalışmanın Önemi, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, ss. 45- 54.
- Strober, M. H., (1994), Rethinking Economics Through a Feminist Lens, *American Economic Review*, C.84, S.2, ss. 143- 147.

- Sunar, S., Önder, Ö., (2022), Modern Yönetim Düşüncesinin Teşekkülünde Modern İktisat Düşüncesinin Rolü, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi (KMUSEKAD)*, C. 24, S.43, ss. 953- 973.
- Şahin, K., Develi, A., (2021), Kadın İstihdamında Kayıt Dışılık Sorunu, *Kesit Akademi Dergisi*, C.7, S.27, ss. 386- 400.
- Şahin, M., Aydın, B., Sarı, S. V., (2012), Avm’lerde Çalışan Kadın Satış Danışmanlarının Cinsel Tacize İlişkin Görüşleri, *Cumhuriyet International Journal of Education*, C.1, S.2, ss. 67- 77.
- Tanyu, H., (1983), Totem Totemizm ve Tabu Üzerine Araştırmalar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.26, S.1-4, ss. 155- 172.
- Taş, G., (2016), Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri, *Akademik Hassasiyetler*, C. 3, S. 5, ss. 163- 175.
- Tekin Önür, H., DüNDAR, E., (2021), Geleneksel İslam Anlayışında Kadının Çalışması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.23, S.1, ss. 321- 346.
- Tekin, M., (2002), İbadet ve Çalışma Hayatı İlişkinine Kur’anî Açından Bir Yaklaşım, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.15, ss. 227- 251.
- Terzioğlu, H., (2016), İslam’da Kadının Konumuna Modern Yaklaşımlar: Musa Cârullah Örneği, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.18, S.33, ss. 91- 109.
- Tezokur, M. H., (2006), Manu Yasalarında Kadın, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.8, S.1, ss. 83- 107.
- Toker, İ., (2007), Kadınların Peygamber Algısı Müslüman Kadınlar ve Hz. Muhammed, *Usul İslam Araştırmaları*, C.7, S.7, ss. 137- 156.
- Tomanbay, M., (2017), John Maynard Keynes’in Yaşamı ve İktisadi Düşüncesinin Gelişimi, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.11, ss. 7- 16.

- Tomanbay, M., (2019), İktisadi Düşüncenin Gelişimi ve İktisat Okulları, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15, ss. 31- 45.
- Toprakçı Alp, G., (2019), Endüstri 4.0 Perspektifinden Kadın İstihdamı, *VI. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresi, Antalya*, ss. 137- 141.
- Tunzelmann, N. V., (2003), Historical Coevolution of Governance and Technology in the Industrial Revolutions, *Structural Change and Economic Dynamics*, C.14, S.4, ss. 365- 384.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç., Durusoy Öztepe, N., (2013), Ev Hizmetlerinde Mesleki Sağlık ve Güvenlik Sorunu, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, C.4, S.2, ss. 44- 57.
- Üstün, G., (2011), Cumhuriyetten Günümüze Toplumda ve Çalışma Hayatında Kadın, Giysilerdeki Değişimler ve Moda Faktörü, *Vocational Education*, C.6, S.1, ss. 36- 52.
- Walker, E., Wang, C., Redmond, J., (2008), Women and Work-Life Balance: İş Home-Based Business Ownership The Solution?, *Equal Opportunities International*, C.27, S.3, ss. 258- 275.
- Walseth, K., Fasting, K., (2003), Islam's View on Physical Activity and Sport: Egyptian Women Interpreting Islam, *International Review for the Sociology of Sport*, C.38, S.1, ss. 45-60.
- Yatar, B. İ., (2015), Çalışma Hayatında Kadın: Uluslararası ve Ulusal Mevzuat, *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, C.15, S.57, ss. 29- 36.
- Yıldırımalp, S., (2021), Ayrımcılık Temelli Dışlanma: Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadınlar, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, C.11, S.2, ss. 321- 346.
- Yılmaz, M., Velioğlu, T., (2015), Hz. Peygamber Döneminde Kadınların El Sanatlarına İlgisi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.38, ss. 57- 76.
- Yılmaz, S., (2018), Türkiye’de Kadınların Çalışma Hayatındaki Yeri ve Sosyal Güvenlik Hukuku Düzenlemeleri, *Sosyal Çalışma Dergisi*, C.2, S.2, ss. 63- 80.

Yörük Karakılıç, N., (2021), Kadın Girişimciliğinin İslamiyet Perspektifinden Değerlendirilmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.23, S.1, ss. 268- 289.

Zaman, A., (2008), Islamic Economics: A Survey of the Literature, *SSRN Electronic Journal*, ss. 1- 158.

Zubair, M., Khan, M. 'A., Khan, A. S., (2020), The Concept of Mahr (Dower) According to Islamic Law, *Tahdhīb al Afkār*, C.7, S.2, ss. 15- 22.

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ağca, Ü., (2014), Hz. Peygamber Devrinde Hanım Sahâbîlerin Meslekleri, *Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul.

Ağcakaya, A., (2017), Çalışma Hayatında Kadın Akademisyenlerin Psikolojik Taciz (Mobbing) Algısı: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Isparta.

Arkan, N., (2020), Çalışma Hayatında Kadınlara Yönelik Sosyal Koruma: Türkiye ile AB Ülkeleri Karşılaştırması, *Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Trabzon.

Aydın, B., (2018), Çalışma Hayatında Kadına Yönelik Mobbing, *İzmir Ekonomi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İzmir.

Bağcı, N., (2023), Çağdaş Dönemde İslâm'da Kadının Statüsü ve Hakları Meselesi, *Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Gaziantep.

Bilgin, E., (1996), Destructuring Woman in İslam Within the Context of Bektashi and Mawlawi Thought (Bektaşî ve Mevlevî Düşüncesi Kapsamında İslam'da Kadın Kurgusunun Parçalanması), *Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara.

- Bolcan, A. E., (2006), Avrupa Birliği'ne Uyum S¼recinde T¼rkiye'de alışma Hayatında Kadının Yeri ve Kadın İşsizliği, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, (Yayımlanmamış Y¼ksek Lisans Tezi)*, İstanbul.
- Budak, G., (2021), alışma Hayatında Kadın, alışan Kadının Sosyolojik Değişimi ve Kadının İřg¼c¼ne Katkısı, *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, (Yayımlanmamış Y¼ksek Lisans Tezi)*, Edirne.
- elik, B. ., (2019), Avrupa Birliği Politikaları çerçevesinde alışma Hayatında Kadın Erkek Eşitliği, *Dokuz Eyl¼l niversitesi, Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, (Yayımlanmamış Y¼ksek Lisans Tezi)*, İzmir.
- Dalkıranoğlu, T., (2006), alışma Yaşamında Kadın İřg¼c¼ ve Cinsiyet Ayrımcılığı: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama, *Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, (Yayımlanmamış Y¼ksek Lisans Tezi)*, Eskişehir.
- Deniz, B., (2019), Kur'an'da Kadınlar ve Erkekler, *Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, (Yayımlanmamış Y¼ksek Lisans Tezi)*, Iğdır
- Erarslan, İ., (2009), T¼rkiye'de Kadın İstihdamının Arttırılması: Tespit ve neriler, *Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, (Yayımlanmamış Y¼ksek Lisans Tezi)*, İstanbul.
- Ercan, E., (2014), İktisat Okullarında Yöntem Farklılıkları: Keynesyen Ekol ile Monetarist Ekol'¼n 1929 Krizi Yn¼yle Karşılaştırılması, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, (Yayımlanmamış Y¼ksek Lisans Tezi)*, K¼tahya.
- Erol, A., (2011), alışma Hayatında Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık; Avrupa Birliği Politikaları ve T¼rkiye, *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, (Yayımlanmamış Y¼ksek Lisans Tezi)*, Edirne.
- Farımaz, P., (2017), T¼rk Kamu Yönetiminde Kadın Hakları İhlallerini nlemeye Yönelik Mekanizmalar, *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, (Yayımlanmamış Y¼ksek Lisans Tezi)*, Sivas.

- İşler, R., (2004), İktisatta Feminizm ve Türkiye Ekonomisinde Kadının Rolü, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)*, Isparta.
- Kaya, F., (2021), “İslam’da Kadın” Meselesine Modernist Yaklaşımlara Sosyolojik Bir Bakış (M. Öztürk, H. Kırbaçoğlu, İ. Güler Örneği), *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Konya.
- Kılıç Çetinkaya, B. R., (2020), Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İslam’da Kadın Algısı, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Samsun.
- Konca, B., (2016), İktisatta Feminist Bir Bakış: 2000 Sonrası Dönemde Kadın İş Gücünün Ekonomideki Yeri, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, 2016.
- Kurt Ayyıldız, M., (2015), Kadın Dergilerinde Sunulan Kadın İmgisinin Feminist Yaklaşım Kavramlarıyla Değerlendirilmesi, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara.
- Mollaibrahimoğlu, M., (2016), Feminist İktisat Türkiye’de Kadın Emeği ve İstihdamı, *Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul.
- Ömeroğlu, F., (1989), İslam’da Kadının Tahsili, *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul.
- Özeren, A., (2019), Çalışma Hayatında Kadın Çalışanların Kariyer Gelişimlerini Etkileyen Faktörler: Bir Kamu Sektörü Araştırması, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara.
- Safi, E., (2013), Bir Model Hanım Sahâbi Şifâ Bint Abdullah, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Rize.

Şahin Çakmak, D., (2010), “Klasik İktisat Düşüncesinde Kadının Konumlandırılışına Farklı Bir Yaklaşım: John Stuart Mill”, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara.

Şerifoğlu, G., (2017), Çalışma Hayatında Kadın Yöneticilerin Karşılaştığı Sorunlara Gelişim Temelli Bir Bakış: “Cam Tavan Sendromu” Algısını Aşmaya Yönelik Bir Müdahale Örneği, *Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul.

Şeyban, L., (1996), İlk Dönem Abbasilerde Kadın (132- 232/ 750- 847), *Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Sakarya.

Tüysüz, T., (2020), Çalışma Hayatında Kadınlara Yönelik Cinsiyet Ayrımcılığı: İstanbul Osmanbey Senti Tekstil Firmaları Örneği, *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Tekirdağ.

Yaprak, Ş., (2006), Kadın İşgücünün İstihdama Etkileri: Eskişehir Bölgesinde Bir Uygulama, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul.

Yetişen, H., (2010), İktisada Feminin Bir Bakış: Feminist İktisat, *Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Niğde.

Yüksel, B., (2016), Çalışma Hayatında Kadın Çalışanların Karşılaştıkları Sorunlar: Cinsiyet Ayrımcılığına İlişkin Bir Araştırma, *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Sivas.

DOKTORA TEZİ

Altan, Ö. Z., (1979), Kadın İşçiler ve Türkiye’de 1475 Sayılı İş Kanunu ile Korunması, *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*.

Azizova, E., (2007), Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler, *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul.

Candır Şimşek, H., (2020), İstanbul Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi'nde Sertifika Programlarına Katılan Kadınların Hayat Boyu Öğrenme, Sürekli Eğitim Merkezi ve Çalışma Hayatında Kadın Olgularına Yönelik Bakışları, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul.

Cebeci, İ., (2010), Modern İslam İktisadı Literatüründe Murabaha Tartışmaları, *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul.

Işık Kütük, E., (2019), Kadın Emeği: Farklı Feminizm ve Feminist İktisat Anlayışları Temelinde Bilgikuramsal Bir İrdeleme, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara.

İNTERNET

Demir, Zekiye, İş Hayatında Dindar Kadın, 2020, <https://www.sosyalbilimlervakfi.org/tr/2020/12/5239/> (20.04.2024)

Grady, Constance, The Waves of Feminism, and Why People Keep Fighting Over Them, Explained, 2018, <https://www.vox.com/2018/3/20/16955588/feminism-waves-explained-first-second-third-fourth> , (24.02.2024)

https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_870715/lang--tr/index.htm (16.04.2024)

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslam İktisadı ve Finans Bölümü Akademik Kadrosu, <https://www.izu.edu.tr/akademik/fakulteler/isletme-ve-yonetim-bilimleri-fakultesi/bolumler/islam-iktisadi-finans/bolum-tanitimi> (30.07.2024)

Kekeç, Zeynep Aslı, İslam İktisadının Gelişmesinde Katkı Sağlayan Düşünürler, 2023, <https://katilimfinans.com.tr/finansal-okuryazarlik/islam-iktisadinin-gelismesinde-katki-saglayan-dusunurler-h13995.html> , (28.03.2024)

KTO Karatay Üniversitesi İslam İktisadı ve Finans Bölümü Akademik Kadrosu, <https://www.karatay.edu.tr/tr/program/iktisadi-idari-ve-sosyal-bilimler-fakultesi/islam-iktisadi-ve-finans/akademik-kadro> (30.07.2024)

Sakarya Üniversitesi İslam İktisadı ve Finans Bölümü Akademik Kadrosu,
<https://iif.sakarya.edu.tr/tr/personel-liste/20156/103523/ders-veren-ogretim-uyeleri> (30.07.2024)

Sınnmaz, Kadriye, İslam Ülkelerinde Kadınların Durumu, 2019,
https://www.insamer.com/tr/islam-ulkelerinde-kadinlarin-durumu_2456.html
(18.04.2024)

TASAM, Dünya Müslüman Kadınlar Zirvesi ve Fuarı | BİLGE 2018, 2018,
https://tasam.org/tr-TR/Etkinlik/9889/dunya_musliman_kadinlar_zirvesi_ve_fuari_bilge_2018
(19.04.2024)

TASAM, Dünya Müslüman Kadınlar Zirvesi ve Fuarı | BİLGE 2022 | Bildiri Çağrısı, 2021,
https://tasam.org/tr-TR/Icerik/64817/dunya_musliman_kadinlar_zirvesi_ve_fuari_bilge_2022_bildir%C4%B1_cagrisi (19.04.2024)

TASAM, Uluslararası Müslüman Kadınlar Zirvesi | Tebliğ Çağrısı, 2016,
https://tasam.org/tr-TR/Icerik/28874/uluslararasi_musliman_kadinlar_zirvesi_tebliğ_cagrisi
(19.04.2024)

Vatandaş, Esmâ, Kadının İş Hayatındaki Yeri: Kültürel Kodlardan Uzaklaşp Müslümanca Bakabilmek, 2022, <https://islamiktisadi.net/2022/11/04/kadinin-is-hayatindaki-yeri-kulturel-kodlardan-ve-toplumsal-gercekliklerden-uzaklasip-muslimanca-bakabilmek/> (6.04.2024)

YÖK TEZ, “İslam Ekonomisi”,
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (30.07.2024)

YÖK TEZ, “İslam İktisadı”,
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (30.07.24)

UZMANLIK TEZİ

Dirik, N., (2016), Türkiye’de Kadın İstihdamının Önündeki Engellerin Aşılmasında Girişimciliğin Önemi ve Kamu İstihdam Kurumlarının Rolü, *T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi*, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Sümeyye ÇOBAN

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2015- 2020)

İş Deneyimleri

2021- 2022 Eğitim Öğretim Yılı Güz Dönemi “Mustafa Kaçıkoc Anadolu Lisesi” Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenliği

2023- 2024 Eğitim Öğretim Yılı Güz Dönemi “Ahmet Melih Doğan Anadolu Lisesi” Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenliği